

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBOG

1953

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1953

I KOMMISSION HOS

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI

KOLDING

Redaktionsudvalg:

Amtslæge Dr. med. *Jakob Jakobsen*, Vejle.

Forh. Byrådssekr. *Niels Jacobsen*, Kolding.

Apoteker *Arnold Hansen*, Kolding.

INDHOLD

1 9 5 3

	Side
<i>Ellen Andersen</i> : Folkedragter i Vejle Amt	5
<i>Rasmus Mortensen</i> : Hedeopdyrkningen i Vejle Amt.....	39
<i>H. P. Berthelsen</i> : Krongodssalgene og Bondefrigørelsen i Aarene omkring 1765.....	131
<i>Th. N. Holt</i> : To Slægtled, der var med til at præge deres Egn.....	159
<i>Ed. Nissen</i> : En Tilføjelse	166
Nekrologer:	
<i>L. Petersen</i> : Arkitekt H. Zachariassen.....	168
<i>Rasmus Mortensen</i> : Albert Thomsen	169
Aarsregnskab	172
<i>Axel Johansen</i> : Aarsberetning	175

Tegning af I. C. Bruun 1850: Prospect af Kiøbstaden Vejle.

FOLKEDRAGTER I VEJLE AMT
HOVEDSAGELIGT PAA GRUNDLAG AF SKIFTE-
FORTEGNELSER

Ellen Andersen, Nationalmuseet.

Allerede i 1700aarene har dragten i Vejle amts fattige hedeegne adskilt sig ret stærkt fra den østlige del af amtet. I amtmand Hans de Hofmans indberetning fra 1783 hedder det, at de fleste formuende selvejerbønder gaar i klædes klæder og konerne har

kjoler af silke eller sirts til festbrug. (I indberetningen, som er skrevet i anledning af en luksusforordning fra samme aar, gaar forfatteren stærkt ind for at give bønderne lov til at beholde disse dragter indtil 1786, da de har været meget kostbare at anskaffe eller er en arv fra forældrene.) Forordningen krævede nemlig, at alle bønder skulle gaa i vadmel.¹⁾

Bønderne i hedeegnene slap lettere udenom vanskelighederne, helt op til 1820erne gik de nemlig fortrinsvis i blaat vadmel,²⁾, altsaa en fattig dragt i modsætning til de rige skovboers.

Men ogsaa paa anden maade mærkes der forskel i dragten, det gælder først og fremmest kvindernes hovedtøj, som altid tydeligst registrerer egnsforskelligheder.

Hovedtøj.

Der har eksisteret 4 typer af kvindehovedtøj i amtet: en nordlig gruppe, som omfatter Bjerge, Hatting og den østlige del af Nørvang herreder, samt enkelte steder i Elbo herred (som i det hele taget er et blandingsomraade). Den sydlige gruppe findes i Tyrstrup, Brusk og den sydlige del af Jerlev herred. Grænsen gaar fra Vejlbj by over Viuf til Egtved. Vestpaa er der en gruppe omfattende den vestlige del af Tørrild og Nørvang herreder med grænsen over Brande, Gadbjerg og Jelling (det sidste er ogsaa et blandingsomraade). Endelig er der en lille gruppe hovedtøjer fra egnen mellem Fredericia og Kolding. (Fra Holmans herred findes der ingen oplysninger. Det ville være af stor betydning, om læserne kunne give meddelelser til Nationalmuseets dragtundersøgelser om hovedtøjer fra denne del af amtet.)

Denne gruppeinddeling gælder kun for huens tilbehør, *snip*, *vinger* og *lin*, saaledes at nordgruppen

Fig. 1. Haghat og snip. Bjerge herred. Privateje.

har vinger (flæser ved ørerne) og snip (korsklæde med trekant bagtil) (fig. 1). Sydgruppen har lin (fig. 2), vestgruppen korsklæde uden snip, men med en lille ruche bagtil samt vinger (fig. 3). Fredericia-Koldinggruppen har ruche bagtil og skæg (flæse) i nakken (fig. 4).

Selve huernes form har været den samme som andre steder i landet, dog er der ikke mere noget spor af den ældste form, tostyksruerne. Derimod findes der endnu enkelte eksemplarer af trestyksruerne (fig. 5) og puldruerne (fig. 6), som er den yngste form, spredt

Fig. 2. Linhue. Efter gammelt fotografi i privateje.

over hele amtet. Det ser efter skifterne ud til, at puldhuerne er kommet tidligere til Vejle amt end andre steder. I et skifte over Catharina Bendsdatter, Bret 1764 (Skjerrildgaard gods skifteprotokol), omtales »3 Lærrets Pold Huer«, mens de gamle trestykhuer paa Fyn først omkring 1785 afløses af de mere moderne puldhuer.³⁾ Det er forøvrigt indlysende, at Vejle amt har været hurtigere til at optage mode-nyheder end f. eks. Fyn. Forbindelsen med kontinentet via Sønderjylland gør sig stærkt gældende.

De ældste huer synes at have været overvejende sorte. Saaledes nævner tingbogen fra 1662 en sort kvindfolkes hue.⁴⁾ Senere blev kulørte huer alminde-

Fig. 3. Korsklaedehue med nakkeruche. Nørvang herred. Privateje.

lige til fest, mens den sorte farve bevarede i konehuen (se fig. 5), og i begyndelsen af 1800aarene kom en hvid broderet hue paa mode.⁵⁾ Omkring 1870erne gik hovedtøjet af brug.

Vingerne var enten fæstet direkte under huen eller sad paa en særskilt underhue, *hat* eller *haghat*.⁶⁾

Snippen var stærkt stivet og kniplingen rundt om panden kruset med kniv, saa den sluttede tæt til hovedet. I Bjerge herred var snippen bøjet ind og fæstet med en naal, i Hedensted og Givskud stod den derimod ret ud.

Fig. 4. Tegning af H. J. Hammer: Gammel kvinde med kysehat. Elbo herred. Statens museum for kunst. Kobberstiksamlingen.

Af den sydlige gruppes hovedtøjer: *lin* og *lue* findes ingen bevarede eksemplarer, men betegnelsen og ældre folks beretninger viser, at typen er ældre end snip-tøjet. Det har været en hue af almindelig form med et tætsluttende *lin* under (se fig. 2).

Den vestlige gruppe er kun repræsenteret med ganske enkelte eksemplarer. Den lille *ruche* paa korsklædet bagtil kan maaske betragtes som en videre udvikling af *snippen* (se fig. 3). Hovedtøjerne kan føres tilbage til 1820erne. Fra Jelling Mark fortælles det, at en kone født 1838 brugte »høj snip i trekant« til stads, men til daglig »snip uden trekant«.

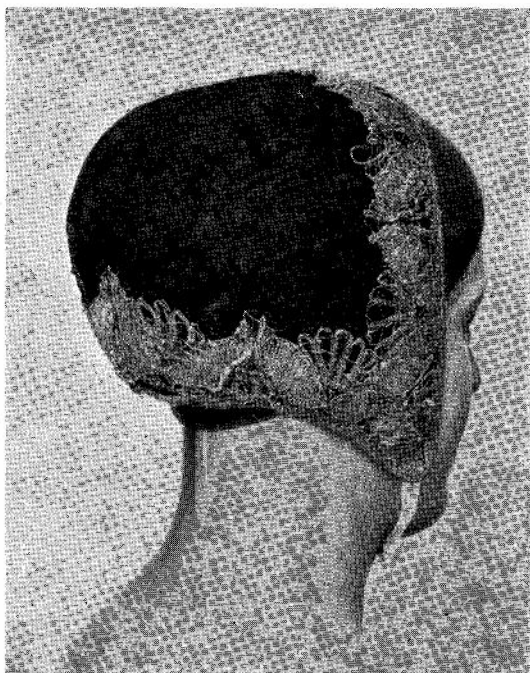

Fig. 5. Trestyks konehue med guldknipling. Elbo herred. Privateje.

De store, helgolænderagtige hovedtøjer fra egnen mellem Fredericia og Kolding slutter sig i type til den foregaaende gruppe, men deres outrerede form tyder paa, at de maa være af ret sen dato (se fig. 4). De ses ogsaa paa et maleri af H. J. Hammer fra 1871: En markedsdag i Fredericia.

Foruden disse egnsbestemte hovedtøjer har der eksisteret andre hovedbeklædninger, som var fælles for hele amtet — og for det øvrige land.

Naar kvinderne gik ud, tog de en *kapperøllike* eller *kyse* over huen. De nævnes til stadighed i skifterne fra 1740erne til slutningen af 1800aarene, da de afløstes af vatteret sort silkekyse. I begyndelsen af

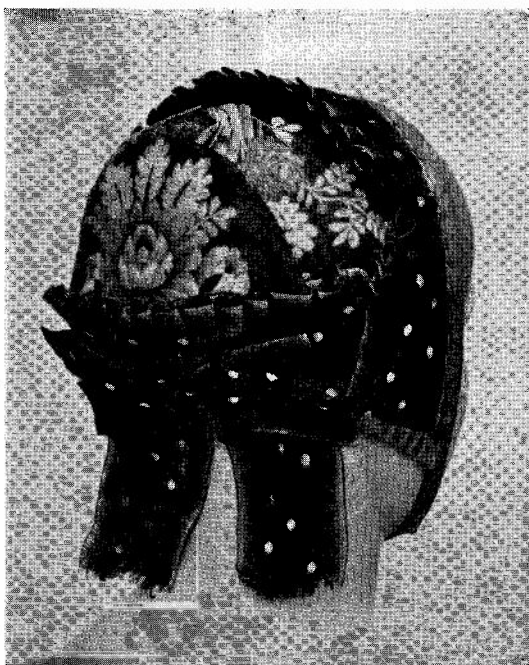

Fig. 6. Puldhue. Nr. Tyrstrup herred. Privateje.

1800aarene omtales Strandhusekvindernes store, hvide klæder, som de bar paa det blottede hoved, og som gav dem et nonneagtig udseende, en mærkelig kontrast til deres dristige blik og kraftige bevægelser.⁷⁾

Den sorte konehue med guldgalon var her — som andre steder i landet — symbolet paa den gifte kvinde.⁸⁾ 1783 fortælles det, at næsten alle, baade rige og fattige koner har saadan en hue, som gaar i arv fra mor til datter, og som er deres fineste pynt. I forbindelse med den samme aar udstedte luksusforordning siges det, at det vil gaa kvinderne meget nær at skulle miste disse huer.⁹⁾

I en beskrivelse af et bryllup i Sønder Omme 1803

eller 1804 omtales det, at bruden til andendags gildet bar konehue og fløjls *pandstykke*.¹⁰⁾ Pandstykket var et sort bind, kantet med sorte kniplinger.¹¹⁾

1693 omtales en *maske*.¹²⁾ Masker for ansigtet er kendt fra sagatiden, og i 15, 16 og 1700aarene brugtes de af damer og herrer, dels paa rejser, dels naar de af en eller anden grund ønskede at være incognito. Skiftet, hvori Vejle amts masken forekommer, bærer da ogsaa et noget mere overklassebetonet præg end de øvrige almueskifter.

Ved begravelser anbragte kvinderne i ligfølget et sort *flor* over hovedet. Disse flor afløste kaaben eller skørtet over hovedet, en skik, der gaar tilbage til midlalderen, og som har været kendt over hele landet.¹³⁾

De ovenfor omtalte hovedtøjer har alle været til stads. Det fremgaar tydeligt af Dalgas' beskrivelse, hvori det hedder, at hovedpynten er den, der koster mest, da der dertil udfordredes silkebaand, kniplinger etc. Man sparede dog saa meget som muligt paa stadsen, og de unge piger gik hjemme med bart hoved, i det mindste i morgenstunden saa længe det grove arbejde varede. I den nordlige del af Bjerge og Hatting herred brugtes til daglig en slags hovedtøj af groft, rød-blommet kattun. Kun til stor højtid, bryllup eller barsel pyntede koner og piger sig med al slags broget stads, som de fattige dog for det meste maatte laane af de mere velhavende, og som ikke sjældent gik i arv fra mor til datter og datterdatter.¹⁴⁾

I Gadbjerg kaldtes daglighuerne for *nakkehuer* og i Erritsø for *pølsehuer*.¹⁵⁾ Unge piger brugte i senere tid sjældent de fine huer, men kun nakkehue eller kappe. Daglighuerne var af uld, sirts eller lærred med et tørklæde over, smalt sammenlagt og knyttet paa issen.

Kniplingerne til hovedtøjet købtes tidligere i Holsten, senere kunne de faas i Vejle. Som oftest blev huerne syet af professionelle syersker. Saaledes syede en kone i Nørup broderierne til Gadbjerg hovedtøjerne. Der var *kapkoner* i Hedensted og Skærup, og endnu erindres Cathrine Brammer i Grønninghoved, som døde 1891 (hun var født 1816). Andre koner rejste rundt og gjorde hovedtøjer i stand paa gaardene.

Inden hovedtøjet blev taget paa, spyttede man en slurk øl ud i haanden og glattede haaret dermed. Haaret blev flettet eller snoet rundt og stoppet ind under huen. Et 5—6 cm bredt *strygebaand*¹⁶⁾ blev lagt over panden.

Under markarbejdet kunne man som værn mod solen bruge en *solhat*, et stift papstykke, der blev lagt indeni et tørklæde, som knyttedes under hagen. Eller man havde en *skyghat* eller *solskærm* af stift pap, malet eller overklæbet med blomstret papir. Den blev købt hos manufakturhandleren i byen. Ogsaa de malede solhatte fra Flemløse paa Fyn var kendt i amtet. Senere brugtes i høsten *flagrehætter*, *helgolændere* eller *høsthatte* af sirts med nakkeskæg og virer fortil. Guldmed Guldbrandsens kone i Vejle syede høsthatte til omegnens bønderkvinder,¹⁷⁾ men mange kunne dog selv sy deres høsthatte.

Kjortel, kjol.

I saa godt som alle skifter nævnes en sort *kjortel* eller *kjol*, enten af vadmél, klæde eller andet stof. Den hele kjole er en middelaldermode, som er bevaret langt op i tiden i den sorte altergangs-, brude- og begravelsesdragt. I 16 og 1700aarene maa den hele kjole dog ogsaa have været brugt til andre lejligheder, da den forekommer i mange forskellige farver. Først efter midten af

1700aarene bliver den sorte farve i hel kjole eneherskende. Nu vandt nemlig den delte dragt indpas til festbrug. Men med empiremodens indtrængen blev igen hel kjole til fest almindelig. Den forekommer nu i sirts og silke i brogede farver. Og jo længere vi naar op i 1800aarene, jo mere almindelig bliver de brogede, hjemmevævede hvergarnskjoler, som tilsidst helt fortrænger bul og skørt. Stine Klein, f. 1845 i Stovby, fortalte, at de ældste kjoler, hun kunne huske, var af *jenbunden* toskafts hvergarn, senere kom tavlede og sribede stoffer frem.

Ærmetrøje, bul.

Paa renaissancetiden kom en ny mode ind i kvindedragten. Man begyndte at dele den hele kjole i liv og skørt. Med betegnelsen *trøje* (liv) i skifterne skal forstås et liv med ærmer af samme stof. Der findes endnu enkelte af disse trøjer bevaret. De har alle snit som købstadsmoden fra slutningen af 1700aarene med tosøms ærmer, dyb halsudskæring og skød. Dog har Vejle amts trøjerne et lille ekstra skød bagpaa, en mode, der synes at være speciel for denne egn. I 16 og begyndelsen af 1700aarene brugtes trøje og skørt af samme farve og stof, sandsynligvis en paavirkning fra den hele kjole. Men efter midten af 1700aarene synes de altid at have været af forskellig farve og materiale.

Et ærmeløst livstykke, *bul*, har været almindelig i almuens kvindedragt over hele landet. Bullen snøredes fortil med en sølvlænke, silkebaand eller snor med dupper i enderne, og under snøringen sad ofte en smukt udstyret smække. Efterhaanden erstattedes dog som oftest snøringen af en lukning med knappe-naale (sjældnere hægter). 1600aarenes buller er alle af fløjl. I 1700aarene var bullerne af klæde, hver-

garn, kalmank og mange andre stoffer. Enkelte gamle koner erindrer endnu bul af rødt eller blaadt vadmél, altid af en anden farve end skørtet.

Oplysninger fra sen tid viser, at bullen i sin sidste periode igen er bleven underdragt, saaledes som det var tilfældet i slutningen af 1400aarene. Den var nu altid hvid og blev baaret under kjolen, undertiden syet sammen med underskørtet, jvf. klokke side 21.

Nattrøje.

Under bullen sad en strikket trøje. Ordet *nattrøje* betyder blot underklædning, som kunne bruges saavel dag som nat. Nattrøje forekommer første gang i 1693.¹⁸⁾

Strikkede trøjer kendes i højerestands mode fra 1600aarene. Den ældste form var aaben fortil og havde undertiden paa vrangen strikkede løkker som en slags flos.¹⁹⁾

De yngre nattrøjer var til at trække over hovedet. Man kunne ogsaa nøjes med at sy et par løse strikkede ærmer i bullen.²⁰⁾ Men forøvrigt kendes løse ærmer i overklassemoden fra langt ældre tid.

Dalgas fortæller, at røde strikkede ærmer i et kort toskafts livstykke var meget almindelige i Vejle østergn »og klæde ret vel«, tilføjer han.²¹⁾ I det hele taget var de allerfleste nattrøjer og løse ærmer røde, dog forekommer i tidsrummet mellem 1755 og 1825 undertiden sorte, grønne, blaa, hvide eller brogede ærmer.

Selv om nattrøjerne i langt overvejende grad var strikkede, kunne de dog undertiden være af vævet stof.

Skørt.

I 1600aarenes sidste del var skørterne af vadmél, klæde, bai eller andet. De samme stoffer forekommer

Fig. 7. Blaåt og rødt mønstervævet skørt. Elbo herred. Privateje.

i 1700aarene, men hertil kommer yderligere de hjemmenvævede hvergarns skørter, tosels eller firskafte.

Alle de ældste skørter har været røde eller sorte, først op i 1700aarene dukker andre farver op, blaa, grønne, brune og brogede.

Der eksisterer ikke mere noget fuldstændigt bevaret skørt fra Vejle amt. De to eneste kendte, et pragtfuldt rødt skørt i drejlsmønster (fig. 7) og et blaa ulddamaskes er desværre begge stærkt omsyede. Det er derfor umuligt at sige, om de har været plisserede, læggede eller rynkede, eller om de har haft silkebaand forneden. Fra sen tid ved man dog at rynkede skørter har været brugt over hele amtet, og enkelte gamle koner har fortalt, at skørtet skulle have 1 eller 3 ræk-

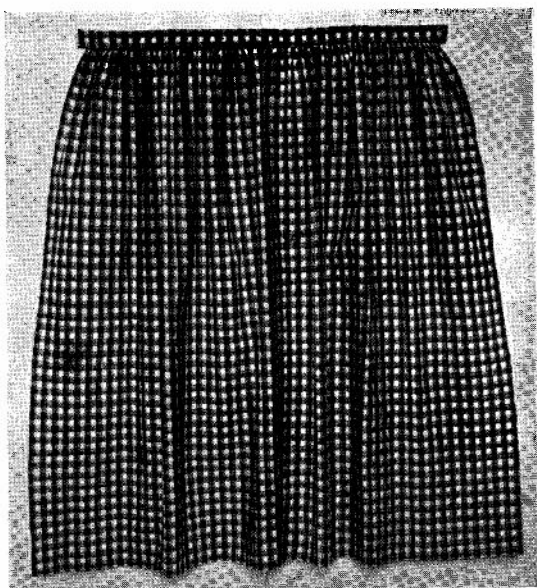

Fig. 8. Hørlærredsforklæde, blaat-rødt-hvidt ternet. Brusk herred. Privateje.

ker silkebaand forneden. Det fortælles, at skørterne som oftest var af grønt vadmel, men oplysningerne er ret vage.

Forklæder.

I 1600aarene omtales kun hvide forklæder, enten af fint købelærred eller af grovere, formodentlig hjemmevævet lærred. I 1700aarene kommer stadsforklæder af sort rask eller taft, og henimod midten af aarhundredet var blaastribede eller helt blaa lærredsforklæder det mest almindelige. Paa samme tid kommer kattunsforklæder, trykt med blaat eller violet og tavlede (ternede) mønstre frem. 1783 nævnes et *afbundet forklæde*, d. v. s. af pletfarvet garn.²²⁾

Dalgas fortæller, at dagligforklæderne var af hjemmegjort tøj eller lærred (fig. 8). Til stads var de af

rød- eller blaastribet kramlærred. Uldne forklæder, blaastribede eller ternede, som var saa almindelige til dagligbrug i 1800aarene, blev vævet paa den maade, at man i slutningen af væven slog hvide hørgarnsstriber imellem den hvide uld. Naar hele stykket derpaa blev farvet blaat, tog hørgarnsstriberne ikke imod farven, saa de fremtraadte hvide i det blaa tøj. Undertiden vævede man dog ogsaa hvide hørgarnsstriber i det blaa uldstof. De uldne forklæder kunne ogsaa være rødtribede eller tavlede i rødt og blaat. Til groft arbejde brugtes melerede forklæder af blandet graa og sort eller blaa og graa uld. Bomuldsforklæder kom paa mode i begyndelsen af 1800aarene. De blev regnet for finere end de hjemmevævede. En kone i Stagsrode, f. 1854, fortalte, at hendes mor, der var enebarn af velhavende gaardmandsfolk, udelukkende brugte fine bomuldsforklæder. Blaatryksforklæder blev trykt paa bøndernes hjemmevævede lærred af farver Frederiksen (senere farver Mikkelsen) i Fredericia.

Et bevis paa, hvor bønderne i Vejle amt har fulgt med moden, er et *skotsk* forklæde, som omtales i 1822.²³) Den skotske mode kommer i de højere stænders dragt først i 1820erne, som en følge af begejstringen for Walter Scotts romaner.

Tørklæde.

Firstyks eller *trestyks* tørklæder omtales til stadighed i skifterne. De *firstyks* var firkantede tørklæder, som blev lagt sammen i trekant. De *trestyks* eller *halve* var firkanter, overklippede fra hjørne til hjørne. I Høggebjerg og Erritsø kaldtes tørklæderne for *korsklæder*, en betegnelse, som ellers kun træffes i Sønderjylland. Undertiden nævnes udsyede tørklæder og

Fig. 9. Hvidt mollstørklæde med tamburering. Brusk herred. Privateje.

endnu findes enkelte af disse bevaret. De er enten af hvidt moll med broderi i tamburering²⁴) (fig. 9) eller broderet paa raasilke, oftest rødt eller grønt, med broget silkesyning i chattersting. Ogsaa silketørklæder med broget, vævet bort forekommer, ligesom hvide bomuldsklæder med bort i svage røde og blaa kulører. Dalgas skriver, at halsklæderne til daglig var af blaatryks lærred, undertiden ogsaa hvide. En yngre mode er tørklæder af rødt, trykt *kejserindsirts*, som købtes hos kræmmerne.

Hvide mollstørklæder med gazevævede blonder brugtes til alters og til sorg. Senere blev sorte silke- eller

lastings tørklæder almindelige til alters. De broderede hvide tørklæder anvendtes derimod kun til meget højtidelige, festlige begivenheder som f. eks. bryllup.

Overtøj.

I 1600aarene nævnes i de fleste skifter sorte *kaaber*. Disse sorte kaaber erstattedes i 1700aarene for største delen af brogede kattunskaaber, foret med rødt eller hvidt multum og med sølvhægte i halsen.

Marie Kirstine Madsdatter fik i 1790erne til sit bryllup en skindforet kaabe af blaat damask foræret af herskabet paa Follerup. Dette pragtstykke laante hun ud, naar der skulle være barnedaab paa egnen. Og en bondekone i Barrit havde i 1780erne en grøn goret kaabe med rødt vadmelsfoer, specielt til barnedaab, hvorfor hun da ogsaa var særlig eftertragtet som gudmor.²⁵⁾

Omkring 1800 fortrængtes kaaberne af tætsluttende frakker eller pelse.²⁶⁾ Det er øjensynligt empiretidens mode, der her gør sig gældende.

I 1820erne kom *kasteklædet* eller *sjalet*. Det var stort, uldent, firkantet enten med vævet bort eller med broderi. Dette havde ofte glædesfarver (rødt, gult, grønt) i det ene hjørne og sørgefarver (blaat, grønt, beige, sort) i det andet. Ogsaa fransksjaler var meget yndede. Sjalet fæstedes med en sjalsnaal, *stylte*, med stort hoved.

Den sidste udløber af sjalet er *sjælevarmeren*, strikket i trekant. Den blev krydset over brystet og bundet om livet.

Underskørt, klokke.

Underskørter omtales meget sjældent i skifterne.²⁷⁾ Det hænger sammen med, at gamle overskørter degra-

deredes til underskørter. Først fra midten af 1800-aarene kom regulære underskørter paa mode, til stads var de af vadmél med en bred sribebort fornedén i pragtfulde farver. Underskørtet kom til syne, naar man løftede op i kjolen.

Klokker har derimod været ret almindelige fra 1720erne. Ved klokke forstås et skørt med tilsyet ærmeløst livstykke. 1822 nævnes en blaa vadmél klokke med bul og røde ærmer.²⁸⁾ Da der udtrykkeligt nævnes en tilhørende bul, maa ordet klokke her betegne skørtet, saaledes som det senere blev almindelig sprogbrug. Klokkens sidste udløber er den strikkede uldklokke, som har været almindeligt i brug langt ind i 1900aarene. Den ældre klokke var mest af rødt vadmél eller rye. Dog nævnes undtagelsesvist baade blaa, hvide, grønne og sorte klokker.

I Bjerge herred kendes betegnelsen *pei* for klokke. Dette viser hen til den røde *pi* fra Rømø, der har været brugt som daglig- og underdragt endnu i 1900aarene. Rømø *pi* brugtes altid med broget sirtses undertrøje, og det samme kendes fra Vejle amt: Sort vadmél klokke med rød sirtses trøje.²⁹⁾ Om Bjerge herreds *pei* fortælles det, at den var af fint, hvidt vadmél og skulle hænge lidt nedenfor yderskørtet.

Andet undertøj.

Særken har været meget sjælden i 1600aarene, først ind i 1700aarene omtales den i skifterne. Der kendes ingen gamle særke fra amtet, men sandsynligvis har de haft 1700 tals facon med stor halsudskæring med flæse omkring.³⁰⁾ Derimod havde særken aldrig haandlinninger, *haandkorrer*, som overklassens særke. En bondekone fortalte, at hendes bedstemor havde faaet en særk med broderet navn E M F og aarstal 1798

foræret af herskabet paa Barritskov. Den havde almindelig overklasseform med ærmelinninger. Konen havde faaet den til at sy børnetøj af, men da hun var bange for at dø i barselseng, satte hun et par aabne ærmer i, for at den kunne bruges som ligsærk.³¹⁾ Et bevis paa, hvor utænkeligt det var for en bondekvinde at bære særk med haandlinninger.

I 1800aarene blev halsudskæringen mindre og med slids fortil, »for at man lettere kunne amme«. Stoffet var almindeligvis blaarlærred, men undertiden kunne ærmerne være af finere stof. Ulden særk, som var saa almindelig vestpaa, har det ikke været muligt at opspore i denne del af landet.

Oplod, en løs særkeoverdel, som kendes overalt i Danmark, nævnes i skifterne fra 1720erne, men er i sin oprindelse ældgammel.

Til at klæde lig med brugtes en meget lang og vid særk, der var rynket i halsen bagtil og havde hulsøm ved ærmerne.

Benklæder kendes først fra 1860erne. De var af blaarlærred eller vadmel, aabne og bundet under knæet. Senere kom den lukkede form med vide ben.

Fodtøj.

Træsko var den almindelige daglige fodbeklædning. Til fin stads brugtes sko, som dog var saa stor en kostbarhed, at man holdt dem i haanden, indtil man naaede bestemmelsesstedet. Kvinderne brugte 3 forskellige former paa træsko: *kort-*, *halv-* og *langovrede*. De to første slags brugtes baade hjemme i huset, til byture og til kirke. De havde blanke messingkrammer og blev skuret hvide med en mursten lagt indeni en klud. Langovrede træsko brugtes kun til groft arbejde i mark og stald.³²⁾ Til finere stads anvendtes *trætøfler*

eller *klodser*. De havde ingen bagkappe og kun et kort *overtag* af læder. I slutningen af 1800aarene blev det meget elegant at have en smal rød kant omkring læderet.

Strømperne var som oftest blaa eller sorte, sjældnere graa eller hvide.³³⁾ Undertiden omtales i 1800aarene spraglede eller gnistrede hoser til kvinder. Det er strømper strikket af blaat-hvidt eller sort-hvidt tvundet garn. Ogsaa *afbundet* eller *skyet* hoser forekommer. Men som oftest var disse raffinementer dog forbeholdt mændene. Bymodens ringlede strømper trængte ud paa landet under navn af *kringelhoser* eller *bindelstribet hoser*. De brugtes dog mest til børn. En meddeler f. 1858 fortæller, at hun som barn havde magentarøde, hjemmefarvede strømper, men som voksen brugte hun udelukkende sorte. I 1860—70 bar yngre kvinder undertiden hvide strømper af bomuldsgarn, ogsaa dette er en paavirkning fra overklassen.

Hosebaandene var af broget uldgarn, først vævede paa spjældvæv (en karl skulle forære sin forlovede et vævespjæld i kærestegave), senere var de virkede (flettede). »Naar den halvhellige tid kom, maatte de ikke spinde, men gerne virke hosebaand.« Denne oplysning stammer fra Ødsted i 1860erne. Strømpebaandene blev snoet flere gange om benet under knæet, og enderne blev stoppet ind.

M a n d s d r a g t.

Hovedtøj.

1700aarenes hovedtøj var *hat, hue, kabuds* og *hæt-slag*. — Sorte hatte omtales i de fleste skifter fra 16 og 1700aarene. De var store og flade, og skyggen kunne bindes op i forskellige faconer, mest trekantede. Denne form holdt sig hos ældre folk til omkring

Mandsdragt fra Vejle amt. Nationalmuseet.

1800—25, men den opvoksende ungdom var allerede paa dette tidspunkt begyndt at anlægge runde filt-hatte.

Nathuen var af den sædvanlige strikkede slags med dusk i spidsen og som oftest et flosstrikket foer. Det ser ud til, at blaa, graa og brogede nathuer har været lige almindelige indtil slutningen af 1700aarene, da den røde farve faar overtaget.³⁴) Huen brugtes baade dag og nat, og ved højtidelige lejligheder anbragte de gifte mænd den sorte hat ovenpaa huen.

At hatten her som andetsteds i landet var de giftes privilegium fremgaar af en beretning fra Sønder Omme omkring aar 1800, hvor det fortælles, at brudgommen mødte ved andendags gildet med *hathue* (d. v. s. en hue, der lignede en strikket bomulds nat-hue) under hatten. Huen beholdt han som andre gamle mænd paa under maaltidet.³⁵⁾

De gamle mænd var saa vant til at gaa med deres røde hue, at de blev meget forlegne, naar de blev overrasket uden hue paa.

Kabudsen var en rund hue af skind eller af klæde med kant af pelsværk eller plyds. Naar det var koldt, kunne man slaa den laadne kant ned om ørerne. Kabudsens form har holdt sig uforandret til vore dage.³⁶⁾

Hætslaget eller rejseslaget er et klædningsstykke, hvis oprindelse gaar tilbage til vikingetiden. Det var en tætsluttende hætte med skulderslag som pipalukkerne fra den anden verdenskrig. I middelalderen havde hætslaget en lang hale, *strud*, som dog ikke findes paa almuens hætslag. Hovedtøjet holdt sig i Jylland helt op til nutiden. Det kunne være af vadmel eller klæde i blaa, hvide eller andre farver.

I 1830erne begyndte *kasketterne* at komme paa mode og noget før dem den *høje hat*, som har været meget brugt af almuen til festdragt.

Til sorg brugte man et *silkeslør* om hatten.

Sørgefloret er ligesom saa meget andet overtaget fra overklassens modedragt. Vi finder det f. eks. i afbildninger fra Frederik 2dens begravelse, og endnu i vor tid bruger herrer et sort crêpebaand om hatten til sorg.

1700aarenes lange haar til mænd holdt sig hos bønderne endnu et stykke ind i 1800aarene. Det naaede lidt ned over skuldrene og holdtes sammen over baghovedet med en krumkam af messing eller sølv.³⁷⁾

Kjortel, kjol, frakke.

I 1600aarenes skifter omtales udelukkende graa *kjortler*. I 1700aarene dukker ogsaa andre farver op, men den graa *kjortel* holder sig dog til omkring 1750, hvor den blaa farve bliver den dominerende. Ogsaa sort har været almindeligt til *kjortler*, men andre farver var mindre brugt. Knapper i *kjortlen* omtales kun een eneste gang i 1600aarenes skifter.³⁸⁾ Først i 1700aarene bliver knapperne noget mere almindelige. De er som oftest af horn eller kamelhaar, senere ogsaa af sølv. I Hatting og Bjerge herreder anbragtes knapperne i en bue ned under lommeklapperne paa samme maade, som det kendes fra Aarhus-Randers amt. I det øvrige Vejle amt sidder knapperne lige ned som andre steder i landet. Stoffet er vadmel eller klæde.

1700aarenes *kjortel* var kraveløs, enradet, naaede omtrent til midt paa læggene og havde store ærmeopslag og lommeklapper, altsaa samme snit som overklassens justaucorps fra 1660erne.

Betegnelsen *kjortel* og *kjol* veksler i skifterne, uden at det er muligt at se, om de betegner forskellige klædningsstykker.

1800aarenes lange skødefrakke, der erstattede *kjol'en*, var af mørkeblaat eller sort klæde med to rækker knapper af sølv eller horn. Velhavende folk havde diplomatfrakker til bryllup og fineste stads. I det hele taget var *kjortel*, *kjol* og *frakke* festdragt, der var forbeholdt gifte og ældre mænd. Unge kunne ikke tillade sig at bære dette ærværdige klædningsstykke.

Trøje, nattrøje.

1600aarenes *trøjer* var af rødt eller sort klæde eller af læder. I de første tre fjerdedele af 1700aarene har betegnelsen *trøje* ikke været meget brugt, men fra ca.

Fig. 10. Mandstrøje af mønstret hvergarn. Brusk herred. Nationalmuseet.

1780 til henimod midten af 1800aarene findes trøjer i hvert eneste skifte. De er som oftest af læder, kalmank (mønstervævet, glittet uldstof) eller vadmel. Dette sidste bliver eneraadende i 1800aarene.

Man har ikke ofret megen udsmykning paa trøjerne, saaledes forekommer metalknapper kun sjældent. I 1800aarene gik mange mænd i trøjer af skind eller vadmel med strikkede ærmer. Her er dog ordet trøje gaaet over til at betegne et andet klædningsstykke end tidligere, da trøje altid betegnede en ærmetrøje.

Langt finere end disse enkle trøjer synes nok de *nattrøjer* eller *undertrøjer* at have været, der omtales i skifterne. Allerede 1662 nævnes en rød undertrøje,³⁹⁾ og 1700aarene igennem er de af klæde, silkedamask, kalmank, drejl eller af sribet hjemmevævet hvergarn

i brogede farver. De er ofte forsynet med sølv- eller andre metalknapper.

Ordet undertrøje skal altsaa ikke forstaas i nutidig betydning. De har været festdragter, enten baaret under kjol'en eller alene. Der eksisterer endnu enkelte saadanne klædningsstykker fra Vejle amt: en rød ulddamaskes og en blaa sribet hvergarns fra Herslev (fig. 10) samt en rød ulddamaskes fra Ørnstrup. En anden trøje af damask hos familien Ussing i Erritsø vides at have været brudgomsdragt.

Uldenskjorte, kamisol.

Uldenskjorten er et meget gammelt klædningsstykke, hvis brug i Vejle amt ophører ved slutningen af 1600aarene. Den er ikke, som man skulle tro af navnet en egentlig skjorte, men et pragtfuldt udstyret klædningsstykke af rødt kirsey eller klæde, læder eller vadmel, ofte med indtil 26 sølvknapper i. Den naaede lidt nedenfor knæene, havde ærmer og blev baaret over trøje og vest, men under kjol'en.⁴⁰⁾ Uldenskjorten kendes fra 1500aarenes mandsdragt. Den blev da baaret indenfor trøjen og vesten, og betegnelsen »skjorte« antyder blot dens brug som underdragt, uden at der hermed siges noget om, at den har haft skjorteform, i alt fald ikke i senere tid.⁴¹⁾

Kamisolen er muligvis en anden betegnelse for uldenskjorten.⁴²⁾ Den kunne være af læder, vadmel, klæde eller firsæl i blaa, graa og hvide farver. Undertiden nævnes lodne kamisoler med sølvknapper⁴³⁾ (ligesom man kender foer af rævebølge).

Vest, brystdug.

Dette klædningsstykke synes ikke at have været meget brugt før et stykke ind i 1700aarene. Kun een

gang — i 1687 — omtales en buckskinds vest med 50 smaa sølvknapper i.⁴⁴⁾ Vestene fra 1700aarenes tidlige periode var saa godt som altid af læder eller vadmel med sølv- eller tinknapper. Først op i 1760erne blev en mørkeblaa vest med tilsvarende kjol meget brugt som festdragt. (Det var almindeligt at have en graa dragt til daglig og en blaa til stads.) I 1800aarene blev brogede veste i striber eller tern almindelige.

Vesten havde oprindelig ærmer og ryg af samme stof som forstykkerne og kunne altsaa bruges uden trøje eller kjol over.⁴⁵⁾ Der spores her atter en paa-virkning fra overklassemoden, hvor ærmeløs vest begynder at komme frem i 1700aarenes første halvdel. Noget ind i 1800aarene begyndte man at sætte ryg af lærred eller shirting i vestene. De hvide vadmelsveste og lædervestene, der forekommer saa ofte i skifterne, er sandsynligvis arbejdsdragt, maaske har de været brugt med strikkede trøjeærmer under.

Dog var det ikke almindeligt, at unge drenge fik vest før deres confirmation.

Brystdugen er et gammelt klædningsstykke, der ogsaa kendes fra overklassemoden. I senere tid fik brystdugen nærmest form som en vest af læder, kalmank, kirsey, klæde eller sribet hvergarn med sølv- eller andre metalknapper.⁴⁶⁾

Benklæder.

I 16 og 1700aarene synes læderbenklæder at have været det mest almindelige. Dog har sorte klædebenklæder ogsaa været brugt. Saaledes 1662 »et par klædfilmet buxer med sølvlidser«. ⁴⁷⁾

Hvad »filmet« betyder, har det ikke været muligt at opklare. Lidser paa benklæderne viser hen til baroktidens skrammererede dragter.

Knæbenklæder af gult skind eller vadmel, ofte med sølv- eller andre metalknapper og knæspænder, holdt sig i brug lige op til 1820erne, da de afløstes af lange benklæder af vadmel.⁴⁸⁾

Benklæder af manchesterfløjl var meget almindelige i Jylland, paa øerne kendes de derimod ikke. De nævnes første gang i Vejle amt 1788.⁴⁹⁾ I 1800aarene var stoffet meget brugt. Det importeredes først fra England (Manchester), men blev senere fremstillet paa en fabrik i København.

1725 nævnes et par lærredsbukser.⁵⁰⁾ Maaske har det været korte knæbenklæder af almindelig form. Men det er ogsaa muligt, at det har været vide sejldugsbenklæder, som brugtes over største delen af landet som en slags vandtæt overtræk over de almindelige benklæder. Det stive, tæt vævede lærred skyede nemlig vandet. En gammel mand i Stenderup har fortalt, at disse lærredsbenklæder brugtes, naar man afvandede engene.⁵¹⁾

En anden type er *ridebenklæderne*, der først nævnes i 1823.⁵²⁾ Fru Christen Møller i Dons, f. 1850, huskede endnu disse lyse ridebenklæder af stof eller læder. De blev knappet helt op ad siden og naaede enten et stykke nedenfor knæet eller var helt lange med strop under svangen og ekstra skridtbesætning.

Skræder Petersen, der kom til Rand i 1868, syede lange benklæder med klap helt hen til sidesømmene for ældre folk. De unge var allerede begyndt at bruge gylp.

Skjorte.

I forhold til de øvrige klædningsstykker har bønderne brugt forbavsende faa skjorter. Brugen af lintøj trængte kun langsomt ud til landalmuen; den første

gang, en skjorte omtales i skifterne, er saa sent som 1726.⁵³)

Endnu langt op i 1800aarene har man i Vejle vester-egn fulgt den ældgamle skik at ligge nøgen i sengen for ikke at slide paa skjorten. Chr. Peisen, der var født 1830 i Aast, havde f. eks. aldrig i sit liv brugt natskjorte.

Uldne skjorter (ikke at forveksle med uldenskjorte), der er saa almindelige andre steder paa Jyllands hede-egne, synes ikke at have været saa almindelige i Vejle amt.⁵⁴)

De jyske særke og skjorter har ikke, som paa øerne, haft broderi paa kraven og ved hænderne. Man nøjedes med pyntestikninger, der blev syet efter en udtrukket traad. En pige skulle sy sin kærestes brudgomsskjorte og strikke ham et par strømper.⁵⁵)

De allermest velhavende folk havde hals- og ærme-knapper af sølv i skjorten, men denne luksus har dog været meget sjælden i Vejle amt.⁵⁶)

Strømper.

Blaa strømper har været det mest almindelige til mænd i 1700aarene. Først i 1800aarene blev hvide strømper overvejende. Men man brugte dog ogsaa meget lyse- eller mørkeblaa strømper af pletfarvet garn, de saakaldte *aabunden*, *pletteret* eller *indbunden* strømper. Ogsaa *tvunden* strømper af hvidt og blaat sammentvundet garn anvendtes. Ofte blev hæl og taa samt det øverste af skaftet strikket af hvidt garn for at spare det farvede. Strømperne havde *kile* eller *stads*, d. v. s. mønsterstriking paa skafterne. Selv til lange bukser brugtes hvide, mønsterstrikkede strømper, der naaede godt op over knæet og blev bundet om laaret med spjældvævede eller flettede strømpebaand.

I 1768 nævnes et par *spring-triller*«,⁵⁷⁾ d. v. s. fodløse strømper med et stykke uldent tøj fastsyet til skaffet med kædesting. Tøjlappen, æ *pløs*, dækkede vristen og havde fortil en strop til at sætte om langtaaen. Under svangen sad æ *fessel*, en rem af tøj eller læder, og en lignende rem gik omkring hælen.⁵⁸⁾

Fodtøj.

Den første omtale af træsko i skifterne er fra 1769.⁵⁹⁾ Men der kan ikke være tvivl om, at de har været i brug langt, langt tidligere. Formodentlig har de været af for ringe værdi til at optages i dødsbofortegnelserne, der er ret summariske i 16 og begyndelsen af 1700aarene. I de ældre skifter omtales hovedsageligt sko, undertiden med sølv- eller messingspænder.⁶⁰⁾

Støvler har været en sjældenhed.⁶¹⁾ Først fra 1820-erne bliver støvler mere almindelige, enten fedtlæderstøvler⁶²⁾ eller træskostøvler. Naturligvis brugtes støvlerne kun til fineste stads, alters eller bryllupsgilde, og mange mænd naede aldrig selv at eje et par. De maatte laane sig frem, naar de skulle til fest.⁶³⁾

De hvidskurede træsko havde blanke krammer til pænt brug. Mændenes var *langovrede* i modsætning til kvindernes kortovrede træsko, men forøvrigt kunne de have mange forskellige faconer. I Stenderup sogn var der saaledes flere træskomænd, der hver havde sin specielle form paa træskoene. Først i 1870erne blev lædertræsko almindelige der i sognet. I træskoene lagde man en halmvisk, dels for varmens skyld, dels for at skaane strømperne. De kunne ofte være meget kunstfærdigt flettede.⁶⁴⁾

Diverse.

1743 omtales i et skifte en hvid lærreds *kittel*.⁶⁵⁾ Søren Matthiessen, f. 1857 i Bøgeskov, omtaler en hvid blaarlærreds *trøje* med bælte af samme stof som trøjens. Den var knappet fortil og naede omtrent til knæene, iøvrigt havde den form som en skjorte. Det var daglig paaklædning, og hertil brugtes lange, blaa lærredsbukser. Blusen som arbejdsdragt findes endnu overalt i Frankrig og mange steder i Tyskland. Maa-ske er det dette klædningsstykke, som under paavirkning af andre dragtdele har faaet knapper fortil, altså en kittel.

Halsbind. I 1700aarenes første halvdel er kramlærreds halsbind det almindelige. Senere kom silke og bomulds halsklæder i sorte og brogede farver,⁶⁶⁾ indtil endelig det sorte halsklæde vandt overtaget. Undertiden blev der lagt et hvidt klæde indenfor det sorte, saa en lille stribe hvidt kunne ses. Halsklædet blev foldet sammen, krydset i nakken og bundet i knude fortil. Det skulle sidde meget stramt og fint, og det var kvindernes sag at binde det rigtigt. For at faa halsklædet til at sidde godt, kunne man bruge et halsbind af læder med en lille, hvid strimmel foroven.⁶⁷⁾

Af *handsker* omtaler skifterne *fingervanter* og *luffer*,⁶⁸⁾ der undertiden kunne være lodne, d. v. s. skindforede. Lufferne kaldtes ogsaa for *lofvanter*.⁶⁹⁾

I et skifte fra 1725 nævnes et *forklæde*.⁷⁰⁾ Forklæder er meget sjældne i skifterne, og vi ved ikke mere, hvorledes mandsforklæder har set ud, med mindre man kan tillade sig at slutte fra en afbildning fra o. 1800, der viser et forklæde med trekantet smæk.⁷¹⁾

Halværmer var meget brugt i 1700aarene. Moden stammer fra 1500aarene og var beregnet paa at spare paa skjorten, som endnu paa denne tid var et kost-

bart og sjældent klædningsstykke selv hos fornemme folk.

Som *overtøj* nævnes 1740 en blaagraa klædes *rokelor*.⁷²⁾

I 1800aarene brugtes et slag med sølvspænde for-til. Faareskindskofte med det lodne indad var vinter-overtøj, og til byture brugtes en *chenille* med skulder-slag, jo flere jo finere. Det var dog de færreste, der havde raad til mere end eet slag.

Til en elegant paaklædning hørte desuden en tobakspibe med ring af sølv eller messing og tilhørende daase, en høj spanskrørsstok med sølvknap og lomme-ur af sølv.

H e n v i s n i n g e r :

- 1) P. Eliassen: Historiske Strejftog i Kolding og Omegn. Kolding 1923, s. 267.
- 2) E. G. Tauber: Breve fra Kolding. Odense 1822, s. 108.
- 3) Eskel Sørensen: Om Klæde Dragten. Fynsk Hjemstavn 1939, 12. aarg. hefte 11, s. 163.
- 4) Vejle amts aarbog 1935, s. 236.
- 5) Mette Margrethe Pedersdatter Bæk, f. 1827 i Gadbjerg, fortalte, at hendes bedstemor brugte kulørt hue, mens hun selv kun gik med hvid.
- 6) Hat og snip nævnes 1745: Ane Jørgensdatter Erichsen, Rolden, Daugaard 1745. Hue med strimmel (sandsynligvis vinger) Ane Jensdatter, Nyborg Skovhus 1730. Rosenvold gods skpr.
- 7) Tauber o. a. st. s. 108.
- 8) Ellen Andersen: Folkedragter i Danmark, Kbh. 1952, s. 8.
- 9) Eliassen o. a. st. s. 267.
- 10) L. Kierchebye: Noget om Sd. Omme Sogn af topografisk og historisk Indhold. Saml. til jysk Hist. og Top. V. bd. 1874—75, s. 106.
- 11) »Hovedtaft«: Karen Michelsdatter, Stovby, 1728. »Fløyels pandstykke«: Bodil Jensdatter, Ømstrup, 1740. Rosenvold gods skpr. Nutzbares, curieuses und galantes Frauenzimmerlexicon 1715 nævner *Sammet-Binde* af fløjel eller taft. Dette skulle tyde paa, at hovedtaft og pandstyk er identiske. Men da de undertiden forekommer i samme skifte, saaledes f. eks. »et gammelt raskes hovedtaft og en gammel fløjls pandsmæk« (Maren Erichsdatter, Ullerup, 1742, Rosenvold gods skpr.), maa det formodes,

at der ikke alene har været forskel i materiale, men ogsaa i form eller anvendelse. Sandsynligvis har hovedtaftet været anvendt som sørgedragt.

12) Mette Ibsdatter, Rougsted, 1693. 2. jyske regiments rytter-gods skpr.

13) Ellen Andersen: Folkedragter i Danmark s. 15. Vejle amts skifteprotokoller omtaler første gang et flor i 1728. Karen Mik-kelsdatter, Stovby 1728. Rosenvold gods skpr.

14) C. Dalgas: Bidrag til Kendskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende. Veile Amt. Kbh. 1826, s. 187.

15) P. A. Ussing: Minder fra Erritsø, I, s. 61.

16) Strygebaandet er den sidste rest af det oldnordiske hoved-baand, hlad, som bønderkonerne trofast har bevaret lige til nu-tiden. En meddeler fortalte, at hun i sin barndom saa bedste-moren binde strygebaand paa, og sagde: »Det er it pæn, bedste.« Hvortil bedstemoren svarede: »Det kan godt være, min pige, men det er nu, som det skal være.« (Marie Sørensen, f. 1865 i Hyrup). For at hovedtøjet kunne faa den rette form, naar det var vasket, løste man haaret op og satte det vaade hovedtøj paa og lod det tørre paa hovedet.

17) Medd. fru guldsmed Kyster, Kolding. 1938.

18) Mette Ibsdatter, Rougsted, 1693. 2. jyske regiments rytter-gods skpr.

19) En rød flosset nattørje nævnes første gang 1774. Cathrine Jensdatter, Gaardslev, 1774. Nebbegaard gods skpr.

20) 1691, en rød sarses trøje med *strix* (strikkede) ærmer. Anne Nielsdatter, Rødevad, 1691. 2. jyske regiments ryttergods skpr.

21) C. Dalgas, o. a. st., s. 186.

22) Barbara Jensdatter, Andkær, 1783. Nebbegaard gods skpr.

23) Gaardmandskone Ane Kirstine Frederiksdatter, Bret, 1822. Barritskov gods skpr.

24) Stoffet udspændes stramt i en syramme, deraf navnet (tambour = tromme), og arbejdet udføres med hæklenaal i kædestingsagtig syning.

25) Medd. Lette Marie Pedersen, Tyvkær, f. 1848.

26) W. S. Pødenphant: Bidrag til Skildringen af Tilstanden paa Landet i det sydøstlige Jylland i Begyndelsen af dette Aarhundrede. Saml. t. jysk Hist. og Top. IV. 1872—73, s. 176 f.

27) Første gang 1757, Maren Pedersdatter, Nebsager, 1757, Skjerrildgaard gods skpr.

28) Ane Kirstine Frederiksdatter, Bret, 1822. Barritskov gods skpr.

29) Johanne Kirstine Jensdatter, Klakring, 1825. Barritskov gods skpr.

30) Catharina Bendsdatter, Breth, 1764. Skjerrildgaard gods skpr.

31) Medd. fru Karen Kamuk, Stagsrode, 1938.

32) Chr. H. Møller, Keldby: Gammelt vestjysk Bondeliv. Vejle Amts Aarbog 1918, s. 60.

- 33) 1691 nævnes et par røde strømper. Maren Michelsdatter, Stovstrup, 1691. 2. jyske regiments ryttergods skpr.
- 34) En ulden nathue nævnes første gang i skifterne 1747, Jeppe Andersen, Belle Mølle, 1747, Rosenvold gods skpr.
- 35) Saml. t. jysk Hist. og Top. V 1874—75, s. 106. Hat og hue omtales første gang i skifterne 1742. Fisker Hans Andersen, Stovby Strand. 1742, Rosenvold gods skpr.
- 36) En kabuds nævnes første gang 1725. Henning Rasmussen, Ravning, 1725, Haraldskjær gods skpr.
- 37) Saml. til jysk Hist. og Top. o. a. st., s. 102.
- 38) Hans Hansen, Meistrup 1688, 2. jyske regiments ryttergods skpr. »En fifskafths kjortel med smaa sølvknapper«.
- 39) Vejle Amts Aarbog 1935, s. 236.
- 40) C. Molbech: Dansk Dialeklexicon: Uldenskiøt.
- 41) Sigfrid Svensson: Skånes folkdräkter, Stockh. 1935, s. 104.
- 42) C. Molbech o. a. st.
- 43) »En leder ulden skiorte«. Hans Michelsen, Stoustrup, 1690. »En rød klædes uldenskiorte«. Jens Poulsen, Gaardslev, 1691. 2. jyske regiments ryttergods skpr.
- 44) Peder Rafn, Schierup, 1687. 2. jyske ryttergods skpr.
- 45) 1772 nævnes udtrykkelig en kalmankes vest uden ærmer. Hans Sørensen, Høll, 1772. Nebbegaard gods skpr.
- 46) 1818 omtales en skindbrystdug med røde — formodentlig strikkede — ærmer i. Gaardmand Niels Jensen Tuesen, Barrit, 1818. Barritskov gods skpr. Dette kan maaske tages for et indirekte bevis for, at brystdugen almindeligvis har været ærmeløs.
- 47) Tingbogen 23. sept. 1662. Vejle Amts Aarb. 1935, s. 236.
- 48) J. Richter: Fra Vejen Sogns Fortid. Kolding Omegns Landboforening 1862—1912, s. 29.
- 49) Johannes Nielsen Smed, Store Nørskov, 1788. Haraldskær gods skpr.
- 50) Henning Rasmussen, Ravning, 1725. Haraldskær gods skpr.
- 51) Anker Petersen, f. 1852 i Varmarksgaard.
- 52) Søren Michelsen, Barritskov, 1823. Barritskov gods skpr.
- 53) Peder Jørgensen, Nebsager, 1726. Skjerrildgaard gods skpr.
- 54) En graa vadmels skjorte nævnes 1727. Enevold Sørensen, Kragelund, 1727. Rosenvold gods skpr.
- 55) P. A. Ussing, o. a. st., I, s. 42.
- 56) Jeppe Andersen, Belle Mølle 1747, har saaledes ejet en skjorteknap af sølv (Rosenvold gods skpr.). Men han var ogsaa møller og lidt finere end almindelige bønder. Sølvknapper til skjorter omtales kun i 3 skifter.
- 57) Christian Jørgensen, Hornsyld, 1768. Skjerrildgaard gods skpr.
- 58) Chr. H. Møller, o. a. st., s. 50.
- 59) Gaardmand Søren Sørensen, Nebsagerskov, 1769. Skjerrildgaard gods skpr.
- 60) Skospænde nævnes første gang 1730. Jep Nielsen, Hyrup, 1730. Rosenvold gods skpr.
- 61) Et par knæstøvler 1687. Peder Rafn. Schierup, 1687. 2. jyske

regiments ryttergods skpr. — Et par vadstøvler. Hans Andersen, fisker, Stovby strand, 1742. Rosenvold gods skpr.

62) Søren Michelsen, Barritskov, 1823. Barritskov gods skpr.

63) Frands Holm: Fra Bjerge og Hatting Herreder. Horsens 1922, s. 58.

64) Anker Petersen, f. 1852 i Varmarksgaard.

65) Hans Friis, Bredt, 1743. Skjerrildgaard gods skpr.

66) Thomas Jensen, Hornsyld, 1765. Skjerrildgaard gods skpr.

Et fløjlsbind. — Johannes Nielsen, Smed, St. Nørskov, 1788. Haraldskær gods skpr. Et sølv halsspænde.

67) Jens Brohus, Hvirring sogn, erindring fra 1870erne.

68) Peder Jørgensen, Nebsager, 1726. Skjerrildgaards gods skpr.

69) Rasmus Christensen, Jennum, 1784. Haraldskær gods skpr.

70) Henning Rasmussen, Ravning, 1725. Haraldskær gods skpr.

71) J. Rieter: En Bondes Vinter Dragt fra den sydlige Egn af Siælland.

72) Tjenestekarl Niels Jepsøn, Rosenvold, 1740. Rosenvold gods skpr.

Plovmanden retter sin Ryg og skimter et Maal.
(Billedet venligst overladt Aarbogen af Direktionen
for Landbosparekassen i Vejle.)

HEDEOPDYRKNINGEN I VEJLE AMT

Af Rasmus Mortensen.

I.

Da Mennesker ved stadig Kornavl uden Mulighed for Tilførsel af nye Næringsstoffer gennem Aarhundreder havde faaet fattig jysk Agermark udmagret totalt, laa Lyngen paa de oprindelig ret snævre Tundra-Omraader parat til at erobre Jorden. Og idet næsten al Trævækst — Naturens naadige Værn overfor et ublidt Klimas nedbrydende Kræfter — samtidig var faldet for stærke Vinde og skaanselsløs Hugst, blev Følgen den Hededannelse, der lagde Størstedelen af Vest- og Midtjylland øde. I Vejle Amt naaede Skellet mellem vissent og grønt Landskab flere Steder et godt Stykke ind over Kolding—Vejle—Horsensvej. Viden-

skabernes Selskabs Kort, begyndt fremstillet 1762, viser Stillingen.

Historieskrivere har ikke efterladt os Meddelelser, der kan vise, hvorledes Folk tog dette Nederlag, som betød Opgivelse af gamle Boplads og arvet Kultur. Foruden Gaarde og Marker, hvis Tal aldrig vil kunne nævnes, blev i Vejle Vesteregn ti nu overflødige Kirker forladt.¹⁾ Saa længe efter Katastrofen kan det blot skønnes, den er blevet taget til Efterretning, ligesom Tabet af Skaane, Halland og Blekinge blev det. Medens Lyngen fæstnede sit Herredømme og vandt taalt Hjemstavnsret, resignerede Menneskene, de gik paa Forlig med Skæbnens uransagelige Tilskikkelse: »det skulde jo være saadan«. Man søgte nødtørftige Græsgange paa Engstrimler langs Vandløb og Moser, dyrkede lidt Korn paa Smaaagre i Lavninger og under Læet fra nærmeste Brink, slog sig paa Faarehold og Husflid. Uld blev den besejrede Hedebondes foreløbige Redning. Børn kartede, Kvinder spandt, Garn virkedes til Strømper og Undertøj; ogsaa Mændene lavede Færdigvarer, som Hosekræmmere købte op og gav Penge for. Jyden lukkede sig inde.

Gode Digtere har skildret Stuesyslerne saa livagtigt, at deres Læsere kom til at opfatte Rokkehjulets evige Snurren og Bindepindenes bestandige Klirren som ganske hyggelige Lyde. Men Søvn fulgte deraf, og imens groede Lyngen videre ad Land stadig længere mod Øst. Stærke Mandfolk paa Husflidsbænk i Dag- og Aftensæde Aaret rundt betød Nat for Landbrug og Fremskridt.

Af den Smule Korn, man havde i Behold, naar Brød var bagt, Øl brygget og Julegrisen mæt, lavedes Brændevin, et lettransportabelt, altid sælgeligt Produkt. At køre Kornsække med Stud eller Øg og for

spinkel Vogn ad elendige Veje over vide Heder til fjern Købstad, det syntes ugørligt. Faa Indtægter: færre Udgifter. Nøjsomhed med Guds frygt var Tidens Lære, Henvisning, Tilflugt og Trøst.

Men — det er værd at mærke — der boede dog ogsaa Modstandsfolk paa Heden, Mennesker, som uden at kunne ændre Forholdene synderligt, tog sig Udviklingen meget nær, sørgede over Stilstanden, følte bitter Smerte ved Tabet af tidligere herligt Eje: dyrkelig Jordbund.

Hørt paa Afstand kan selv Graad tone som Musik, siger »Pelle Erobreren«. Fra Staasted langt borte i Tid og Rum forestiller Feriegæster paa Udflugt sig let Hedeboens Liv derude midt i de stille Flader fredfyldt og lykkeligt, helt poetisk. Det er tit kun medbragt Indstilling, Higen efter Klenodier, Tilskueren selv savner og forgæves søger. Nærved har Hverdagen været den nøgne, graa Virkelighed, under vanskelige Vilkaar Kamp for sparsomt Udkomme paa en genstridig Virkeplads.

Idyl er — alt taget i Betragtning — noget, man bag efter forlener Heden med, siden den ikke længere hersker over Menneskene. Anderledes dengang højt Lyng gav sultne Ulveflokke ypperligt Skjul, uerfarne Forarslam til voldsom Fortræd. Og fredløse Folk, omflakkende Landstrygere, Keltringer, Tatere, Zigøjnere kunde pludselig dukke op og blive ensomme Beboere til Skræk og alvorlig Skade.

Men allermest maatte man dog frygte de store, overhaandtagende Ildebrande. Det gik saa galt, at Regeringen greb ind. »Placat af 31. Oktober 1766« tilkendegav, »hvorledes de skal anses og straffes, som skjødesløs omgaas med Ild paa Heederne i Jylland«. Plakaten skulde »alle Tider være opslaaet paa Thingene«, den

var at forkynde fra Prædikestolene og læses til Kirkestævne 21. Marts, 4. April og 18. April; i hvert følgende Foraar maatte »Landets Grever, Stiftsbefalingsmænd, Friherrer, Biskopper, Amtmænd, Landsdommere, Præsidenter, Borgermestre og Raad, Fogder og alle Andre« sørge for, at Plakatens Bekendtgørelse blev gentaget paa lignende Maade hveranden Søndag i Foraarstiden. Dens Fremkomst skyldtes Indberetninger om store Hedebrande i Silkeborg, Dronningsborg, Hald, Lunds-næs, Bølling og Riberhus Amter. »Bønderne i de ildhærgede Egne mister ikke alene deres Græsning og Tørveskær, men idet Lyngskjolden fortæres, ødelægges Hederne og bliver i mange Aar ubrugelige, ja ofte forvandlede til Flyvesandsstrækninger.« For at »hæmme og afskaffe og de skadelige Følger af slig skjødesløs Omgang forebygge« befales:

»De, som gjøre Ild i Heederne for at varme sig, naar de der røgte deres Creaturer, eller have andre Forretninger, eller gaae i Heederne med Tobaks-Piber uden Hytte, eller i andre Maader omgaaes skjødesløs med Ild paa Heederne, skal, naar det dem lovlig overbeviises, for hver Gang betale 20 Rigsdaler i Mulct, deraf den fjerde Deel skal tilfalde Angiveren, om der er nogen, men de tre fjerde Deele nærmeste Hospital. Skulde der og ved anden Skjødesløshed opkomme Ild, og samme gjøre Skade paa Heeden, da skal de desuden erstatte Skaderne efter uvildige Mænds Sigende. Formaae de Skyldige ikke at udrede de idømte Bøder og Skadesløsholdelser, da skal de straffes paa Kroppen . . . .

Skjønt det virkelig er til største Fordel for dem, der af Heeden ville indtage et Stykke til Sædeland, at de først afhugger Lyngen, hvor den er høy, og siden opløje Jorden, men, hvor Lyngen er kort, at de om-

pløje den tilligemed Jorden, men saadant for en deel falder vanskeligt, især paa de Stæder, hvor Lyngen er høy, lang og stærk, saa ville Vi vel indtil viidere have tilladt, at de, der saaledes ville indtage noget Stykke af Heeden til Sædeland, og de ikke paa den forhen ommeldte fordelagtige Maade kunne det afstedkomme, maa, eftersom hidindtil Brug været haver, afbrænde Lyngen paa samme Stykke, dog at dermed i alle Maader forholdes efter Lovens Forskrift . . . . og at alle næstomboende Lods-Ejere herom advares og vedtager en beleylig Tiid, naar der er ingen Blæst, da en møder fra hver Gaard for at vogte og afgrave, at Ilden ikke skal gribe viidere om sig.

Som Heede-Beboerne hidindtil i visse Tilfælde have været vant til at skjære Tørv (Lyngtørv) og brænde samme til Aske, for at betjene sig af Asken istædenfor Gjødning, saa, skjønt saadan Tørvs Brænding snarere er til Tab og Skade end til Fordeel for Vedkommende, ville Vi dog indtil viidere Allernaadigst tillade samme, dog at Tørven ikke skjæres uden paa Udmarker . . . . Og bør Bonden eller hans Folk, saa længe Tørven brænder, Nat og Dag derved holde Vagt, at ingen Skade deraf foraarsages.« Ellers Straf i Penge eller paa Kroppen, saaledes som meldt er . . . .

Trods Lovbud og strenge Straffebestemmelser vedblev Uagtsomhed eller ond Gerning at være Skyld i farlige Hedebrande. De fleste huskes ikke mere, kun faa findes noteret i Bøger; saaledes har Landhusholdningsselskabets Amtsbeskrivelse enkelte. St. Blicher siger, at her gaar næsten ingen Sommer forbi, uden at Hedebyrnde, denne svare Ulykke, jo rammer en og anden Egn. Han nævner en særlig slem Ildebrand, som indtraf 1783, da »en Strækning af omtrent en Kvadratmil i det sydlige af Karup Sogn og det sydvestlige af

Thorning, der var bevokset med frodig Lyng paa et meget tykt Morlag for et Tidsrum af over et halvt Seculum aldeles ødelagdes. Thi ej alene afbrændtes Lyngen, men Moren tillige. Og varede denne Brynde i tre Uger. Omsider blev den hele Tomte til Flyvesand, som formedelst de fremherskende Vestenvinde udbredte sig mod Øster og ødelagde flere Gaardes Marker, saa Beboerne nødtes til at flytte deres Bopæle.«²⁾

I. C. Hald fremhæver, at der under Lyngens og Hedeskorpens Afbrænding ikke altid iagttages den Forsigtighed, som er nødvendig ved disse farlige Operationer, »hvorfor man har sørgelige Eksempler paa, at Ilden har taget Overhaand, hvorved undertiden flere Tusinder Tønder Land Hede er i kort Tid blevet berøvet deres eneste Produkt, Lyngen, Afgrøderne paa tilgrænsende Kornmarker afbrændte eller fortørrede, Tørvemoser antændte, ja stundom de nærmeste Boliger blevne et Rov for Luerne. En af de sidste Hedebrande i Ringkøbing Amt indtraf i Aaret 1824, da en Bonde brændte Asketørv midt i den store Hede mellem Sunds, Simmelkjær og Karup Aa. Branden varede i otte Dage, først med sønden Vind og derefter med stærk Vest- og Nordvestvind, hvorved Ilden forplantede sig mod Syden ned forbi Skygge, for henover Karup Aa og standsede først ved Landevejen mellem Viborg og Vejle, efter at have anrettet Ødelæggelse paa en Strækning af omtrent to Mile i Længden og een Mil i Bredden. Det var næppe overflødigt, om de nødvendige Forsigtighedsregler ved at brænde Lyng og Asketørv blev indskærpede ved yderligere Lovbud, som da strengt maatte overholdes.«³⁾ Fra Skanderborg Amt meldes om mange vidtstrakte, farlige Hedebrande i Foraaret 1843, men særlig galt havde det været i 1823, da betydelige Strækninger ødelagdes mel-

lem Viborg og Vejle, nemlig flere Stykker af Harresø Hede, den største Del af Heden mellem Brande og Thyregod, mellem Hastrup og Ejstrup, Ejstrup—Lille Hjøllund og Heden fra Klode Mølle til Knudstrup.⁴⁾

Selvfølgelig er ogsaa andre Egne af Vejle Amt end de her nævnte blevet ildhærget Tid efter anden; vi ved, at f. Eks. Randbøl Hede, Sdr. Omme—Brande Fladen flere Gange har lidt slemt, og gamle Mennesker talte om »æ Pivild«, som fra Sdr. Omme Kanten med Nordvestvind for hen over Simmel—Billund—Vandel og først standsede Syd for Landevejen Vejle—Varde.

Det var store Værdier, der saaledes gik tabt, navnlig da naar ogsaa hele Rodnettet, »Lyngskjolden«, Morren brændte. Asken blæste nemlig bort, idet Lufttrækket fra Ilden gerne tog den med sig, og ellers gjorde første Storm helt rent, hvorefter den nøgne Sandbund forfra maatte begynde at producere nyt Plantedække, hvilket skete saa meget mere langsomt, som alt Bakterieliv og Næringsstof gerne var totalt ødelagt. Kun sjældent levedes en Brandtomt Tid til at faa Saarene helede paa naturlig Maade. Var blot Sandet af løs Beskaffenhed eet Sted, borede stærk Blæst straks Hul, og saa var Sandflugt en Kendsgerning. Det sidste værre end det første, intet var saa frygtet som Sandflugt.

Paa opdyrket lav Hedejord Øst for Firehøje, Am-lund Hede, Lindeballe Sogn, kunde der ved Dræningsarbejde 1936 iagttages tre forskellige Vegetationslag under den nuværende Muldoverflade. Hvert Lag, en Stribe sort Jord, indeholdt Aske og brændte Plantedele, og de laa hver for sig dækket af fint graat Sand, Flyvesand. Ikke mindre end tre Gange er Plantevækst vandret ind over denne Lokalitet, og lige saa tit er der et eller andet Sted opstaaet Brande, som fulgtes af

Sandflugt. Og baade hvor Sandet rev sig løs, og hvor det lagde sig til Ro, øvede det Fortræd, gjorde Jord og Egn fattigere.

Et Syn ud over Vejle Vesteregn vilde i 1700-Tallet møde mangfoldige hvide Partier i det ellers enstonede lyngbrune Landskab: Flyvesandsarealer, Indsande.

Om en Sandflugt i Brande Sogn fortæller en Indberetning til Regeringen 1777, at den ikke vilde standse, før man fik kyndig Hjælp, der lærte Præsten, »den brave Hr. Clausen«, at mildne Ulykken, »hvor-efter Hovedkilden, hvorfra Flyvesandet kom, blev ved en Kommando af 20 Mand og to Underofficerer, foruden behøvende Vogne, stoppet saaledes, at 7040 Alen Agerren, 1½ Alen brede, blev belagt med Tørv (Græs- og Lyngtørv) og midt imellem samme lagt eller saaet Sandhavre (Marehalm), som saa tæt blev betrukket med Lyng, at Vinden ej kunde gøre Skade, paa det at de kunde gro sammen; nu da Kilden er stoppet, forsvinder efterhaanden det løse Sand, da det ingen Næring kan faa. Imidlertid maa der holdes Vagt, at ingen Kreaturer kommer til for ej at oprykke Sandhavren.«⁵)

Fra Randbøl Hede meldes 1798, at der paa Frederikshaab og Hofmannsfeldts Jorder findes en Sandflugt, »som indeholder 476 Tdr. Land og breder sig videre i Egnen. Her har tilforn ligget en Bondeby, Røgberg, paa nogle Steder ses endnu i Sandet Grunden, hvor Bygningerne har staaet, som er kjendelige ved de tilbageblevne Grundstene. Her arbejdes paa denne Sandflugts fuldstændige Dæmpning. Østen for samme i en Strækning Hede, hvori mange Sandbanker tilkjendegiver en fordums Sandflugt, som nu er dæmpet, er et Sted, hvor Sandbanken danner en dyb Dal, i hvilken Sandet endnu er ganske løst; midt i en Banke i dette løse Sand er en ypperlig Kilde, som aldrig

Fra Vejle Vesteregn omkring Aarhundredskiftet. (Vejle Museum.)

mangler Vand. Beboerne har nedsat en Tønde deri for desbedre at kunne udnytte Vandet. Paa mange Steder ses umiskjendelige Spor af yngre Flyvesand i de mange store og smaa Sanddynger, som findes overalt, hvilke af Beboerne kaldes Sandknuder, og som indeholder rødt og hvidt Sand enten lagvis eller mellem hinanden.«⁶⁾

Hvor denne Sandflugt havde raset, anlagde Staten 1803 Frederikshaab Plantage. Vanskelighederne med Plantagen var i mange Aar overordentlig store. Af en Fortegnelse vedrørende offentlig Arbejdsydelse for Lindeballe Sogns Bønder fremgaar, at der endnu saa sent som 1820—1830erne med korte Mellemlum blev gjort Tjeneste ved Frederikshaab og Røgberg Sandflugt. Og naar man saaledes fra et enkelt fjernliggende Nabosogn med Mandskab og Vogne arbejdede paa Sandflugtsdæmpning, har tilsvarende været Tilfældet fra de andre omliggende Sogne, og hele Værket maa have haft betydeligt Omfang.

Naar Marehalm-Plantning og Lyngsaaning i Forbindelse stundom med Plantning af Fyr og Gran ikke slog til, brugte man at indhegne skrøbelige Partier med Gærde af Ris og Pæl. Meget udsatte Pladser blev fredede, saa Kreaturer holdtes borte — at de ikke skulde optræde den lunefulde Jord.

Landvæsens- og Sandflugtskommissær Arent Steenstrup, Byfoged i Vejle og Herredsfoged i Nørvang-Tørrild Herreder, overtog 1798 Vejle Amts Sandflugtsdistrikt og meddelte 1806 Amtmand Selmer, at da Sandflugterne her nu »have udraset«, kan følgende Oplysninger fremkomme:

Givskud Sogn.

Givskudlund Sande: $33\frac{1}{2}$ Td. Ld., udlagt til Ejerne som dæmpet, d.v.s.: Ejerne har nu Ansvaret.

Nykirke Sogn.

Nørre Kollemorten Sande: $7\frac{1}{2}$ Tdr. Land, udlagt til Ejerne.

Brande Sogn.

Alkærsig Sande: tre Arealer er udlagt til Ejerne, et Sandflugtsareal er sammengroet, men endnu ikke udlagt til Brug, et andet endnu aaben Sandflugt.

Hyvild Sande: 39.750 Kvadratalen aaben Sandflugt. Ialt $65\frac{7}{8}$ Tdr. Ld. aaben Sandflugt, $313\frac{1}{2}$ Tdr. Ld. udlagt som dæmpede. Tilsammen $512\frac{15}{16}$ Tdr. Ld.

Sdr. Omme Sogn.

Hallundbæk Sande: 133.875 Kvadratalen, udlagt. Omvraa Sande paa Chr. Utofts Lod: 10 Arealer, tilsammen 81.875 Kvadratalen, er udlagt.

Bøvl Sandflugt: 12.900 Kvadratalen, udlagt Areal.

Stejlbjerreflod Sandfl.: 28.750 Kvdr.alen, udl. Areal.

Kirkeby Sandflugt: 42.000 — —

Østerby Sandflugt: 43.500 — —

Ll. Brande Sandflugt: 210.000 — —

Filskov Sandflugt: 1.113.750 — —

Ialt $119\frac{1}{3}$ Tdr. Land, der alt er dæmpet og udlagt til Ejerne.

Randbøl Sogn.

Røgbjerg Sandflugt: 1.422.000 Kvadratalen aaben Sande og 3.990.100 Kvadratalen sammengroet, men ikke udlagt Areal.

Frederikshaab Sandfl.: 2.724.692 Kvadratalen aaben Sande.

Sande sønden for Hans Buhls Gaard: 175.000 Kvadratalen aaben Sande.

Sande sønden Frederikshaab: 312.144 Kvadratalen aaben Sande.

Guldbergsminde Sandflugt: 28.150 Kvadratalen aaben Sande.

Bindeballe Sandflugt: 620.000 Kvadratalen aaben Sande.

Ialt i Randbøl Sogn 1332 Tdr. Ld. Sandflugt, hvoraf $396\frac{7}{8}$ Tdr. Ld. er aaben Sande, $416\frac{9}{16}$ er sammengroede, og $517\frac{5}{16}$ Tdr. Ld. er udlagt Areal.

Egtved Sogn.

Lie Sande: 178.750 Kvadratalen, udlagt.

Spjarup nordre Sande: 435.000 Kvadratalen, udlagt.

Spjarup søndre Sande: 150.000 Kvadratalen, udlagt.

Ialt $54\frac{1}{6}$ Tdr. Land.

Tilsammen $444\frac{3}{4}$ Tdr. Ld. aaben Sandflugt, $485\frac{7}{8}$ Tdr. Ld. sammengroet, men ikke udlagt, og $606\frac{5}{8}$ Tdr. Land udlagt Sandflugtsareal. Summa $1537\frac{1}{4}$ Tdr. Ld. farligt Omraade i Vejle Amt.⁷⁾

Det var ikke saa lidt, og mere kunde der blive, hvis Folk og Øvrighed ikke passede paa.

Fra en Taksationsrejse 1798 skildrer Kaptajn Selmer — den senere Amtmand — Uhyggen ved Sandflugt: Paa Kristianshedes Marker »er en Flyvesand, som indtager 254 Tdr. Land; den er rundt om besaaet med Sandhavre, som tildels er i god Væxt og hindrer vel Sandet fra at gribe betydeligt mere om sig; men i meget stærk Storm er Sandet dog i fuld Bevægelse og opfylder Luften i en lang Strækning ligesom en Taage af Sand. Den 17. Maj 1798 saa jeg i en Afstand af $1\frac{1}{4}$ Mil denne Sandflugt i Bevægelse ved en stærk sydvestlig Storm. Sandet viste sig i Luften som en Røg, der ganske opfyldte den, og det drev for Vinden, saa vidt jeg kunde skønne, i en Strækning af to Mile. Ved denne Naturbegivenhed er det umuligt baade for Mennesker og Kreaturer at være i Nærheden.«

Mange Røster kaldte paa strengere Strafferegler og vedblev hermed. St. Blicher mente, det var omsonst: Med Føje fastsætter Lovgivningen Straf for Hedeantændelse, om den endog skyldes Uforsigtighed. Men saadanne Forseelser bliver — eftersom de er sjældne at opdage og endnu vanskeligere at bevise — hartad aldrig ænsede.

Den bedste Forholdsregel mod Hedebrande var unægtelig at faa Heden fjernet. Og denne sikre og nærliggende, men rigtignok ogsaa saare ufarbare Vej til Betyggelse slog man da omsider endelig ind paa at søge gjort fremkommelig.

De første Forsøg øvedes paa Østsiden af Randbøl Hede og Alheden langs den gamle midtjyske Vejstamme. Kongen udstedte 26. Maj 1723 Forordning vedrørende de jyske Heders Opdyrkning. Regeringen indbød Landets Børn, stedlige Bønder til at tage Jord paa Heden — saaledes:

Forordning.

Om Frihed for dem, som ville bygge og sig nedsette i Heeden udi Jydland.

Vi Friderich den Fjerde, af Guds Naade Konge til Danmark og Norge . . . . Gjøre herved vitterligt, at saasom udi Vores Province Jydland og fornemmelig i Lundenes og Bøufling Amter befindes megen Heede, som udi lang Tiid har henligget, uden at være bleven brugt til een eller anden Ager-Dyrkning, saa have Vi af særdeeles Kongelig Naade til Vore kiære og troe Undersaatters Tarv og Opkomst, samt og til bemeldte Vores Province Jydlands desto mere Peuplering allernaadigst for got befundet at bevilge og tillade . . . ., at alle og enhver, som skulle ville have Lyst udi Heeden sig at nedsette og lade bygge, samt Jorden efter des Godhed til Ager-Dyrkning lade ompløye, dog saa, at ingen af de Lods-Eyende udi Heeden derved skeer ringeste Præjudice eller Fornærmelse, maa nyde efterskrevne Friheder udi 20 Aar efter hinanden, fra den Tiid at regne, som Heeden dem bliver anvist, og de derpaa Bygning lader oprette, Nemlig:

1. De som ville nedsette sig og bygge udi Heeden, maa udi 20ve Aar nyde Frihed for alle Kgl. Skatter og Contributioner, i hvad Navn de end monne have.

2. Skal deslige Beboere for sig og Børn for Udskrivning i ovenbemeldte Aaringer være befriede.

3. Ligeledes skal de for Konge-Ægter og Sognekiørsel, saa og ved Durchmarch af Vores Troupper for Indqvarteringer i forbenævnte Aaringer være forskaanede.

4. I fald nogen af dem, som haver begyndt at dyrke Heeden, ved Døden afgik, skal deres Enker, Børn eller næste Arvinger beholde denne Frihed i ovennævnte Tiid, naar de af vedkommende Amtmand derpaa tage nyt Fæste-Brev.

5. Skal det være de ny Beboere udi Heeden tilladt, at holde Kroe, og selv Brygge og Brænde uden nogen Afgift, naar de ere Kiøbstæderne eller andre privilegerede Kroer tvende Miile fraliggende.

Naar nogen saaledes paa foranførte Maade skulle ville lade bygge og nedsætte sig udi Heeden, da haver hand eller de sig først at adressere til Christopher Falck Regiments-Quarttermester ved Vores Oberste Mentros anfortroede Dragoner-Regiment, som vedkommende i alle Maader tilhaande gaar, og dennem de beyleyigste Pladser udi Amtmandens Nærværelse anviiser, dog at i nøyeste Maader vorder observeret og iagttaget, at ifald nogen til Heedens Oprødning ville betiene sig af Ild derpaa at sette, da dermed som i alt øvrigt efter Loven vorder forholdet. Thi hyde og befale Vi hermed Vores Grever og Friherrer, Stifts-Befalingsmænd, Amtmænd, Amtsforvaltere og andre Vores Betiente, som denne Vores Forordning under Vores Cammer-Seigl tilskikket vorder, at de den paa behørigte Steder til alles Efterretning strax lader læse og forkynde. Givet paa Vort Rosenborg den 26. Maii Anno 1723.

Under Vor Kgl. Haand og Signet.

Friderich R.

Men saa ringe agtede man Heden, saa langt var Levevilkaarene her sunket i Datidens Omdømme, at end ikke en ufri Bondestands unge ledige Mandskab havde Mod paa eller Vilje til at søge Selvstændighed og Landvinding ude i »den rygende Blæst«. Hellere tog de det sædvanlige Trav ind til lune Købstæder for at redde magelige Dage som Brændevinsbrændere og Gaardskarle. Gentagne Henvendelser fra Regeringens Side lod man være forgæves, og kostbare Aar gik deres sløve Gang. Da dukkede pludselig en Mand frem paa Skuepladsen, han synede kun lidt i det store Billede, men fik sit Navn skrevet ind i Hedeopdyrkningens Historie: Kaptajn Ludvig von Kahlen, tyskfødt, den første ensomme Hedebylder, en utrættelig, vedholdende Slider. Ved Regeringens Bistand byggede han i Sommeren 1756 Gaard paa Alheden, Kongenshus, Hedeopdyrkningens Udfaldspunkt, den store Sags uanselige Begyndelse.

Kaptajn v. Kahlens Tilsynekomst blev Signalet til Regeringens Indkaldelse af tyske Kolonister.

Paa Randbøl Hede foretoges omfattende Under­ søgelser og Opmaalinger. Egnens Bønder maatte be­ holde hædvundne Rettigheder, men heller ikke mere; Resten var saa Kongens, Statens, og paa denne faste — desværre i Virkeligheden temmelig løse — Grund skulde Kolonierne bygges.

Hædvundne Rettigheder gjaldt her »Græsning og Tørveskær til Husbehov«, men Husbehov var et noget flydende Begreb, og deraf kom kedelig Trætte, som gjorde Statens Foretagende ilde set og de fremmede Kolonister paa Forhaand uvelkomne. Endelig fastslog en sagkyndig Kommission under alvorlig Prøvelse, at Hedegræsningen burde sættes i tre Klasser: god, mid­ delgod og slet. Til et Høveds nødvendige Føde skøn­ nedes Græsset paa 3500 Kvadratalen passende, hvor Bunden var 1. Klasse, 6562½ Kvadratalen af 2. Klasse, 9800 Kvadratalen af 3. Klasses slette Græsydelse. Men hvis Heden viste sig saa ussel, at den ikke kunde gaa i 3. Klasse, gav man til hvert Høveds Græsning 11.200 Kvadratalen! En Bondegaards Fornødenhed af Lyng­ tørv vurderedes til 30 Læs aarlig, Læsset regnet til 120 Tørv, hver enkelt $\frac{5}{8}$ Alen lang og $\frac{3}{8}$ Alen bred, nøje bestemt. Idet man gik ud fra, at der hvert 20. Aar kunde skæres Tørv paa et og samme Areal, regnede man, at en Bondegaard skulde have udlagt 16.875 Kvadratalen Hede til Brændsel, en Præstegaard det dobbelte — »formedelst deres større Forbrugning«. ⁸⁾

I Foraaret 1761 aabnedes der for den ventede Til­ strømning sydfra. Allerede 16. Oktober 1759 var For­ troppen gaaet over Grænsen: »9 Mand og et Muul­ Esel«, og det hændte vel nu som før oplevet, at »de gode græd, og de onde lo«. Koloniplanens Venner led

Spot, Modstanderne fejrede Triumf — Skade, at det arme Dyr var med, en Traktor vilde have indgydt større Respekt. Da Hovedstyrken hen paa Sommeren naaede paa Plads, 86 Familier, 293 »Sjæle«, fik Kolonibyen Frederikshaab (gl. Navn Store Rygbjerg) 40 Familier med 60 Børn, Resten modtog Vorbasse Sogn, Ribe Amt.

»At styre disse Mennesker og bringe Arbejdet i Stand er af en fast utrolig Besværighed, der dog næst den Almægtiges Hjælp ej er uoverkommelig, og vil i Fremtiden visselig vorde Landet til stor Nytte,« forsikrer Koloniforvalteren Rentekammeret, det interesserede Ministerium i Hovedstaden, som spændt ventede Bud om, hvordan Sagerne stod ovre paa Heden.⁹⁾

Det tegnede — ædruelig betragtet — desværre ikke saa godt. Mange Nybyggere maatte man sætte i Tugthus, og flere rejste bort — med Forplejningspenge og Indkomst af solgte Ejendele. »Turen, som de tage, ved jeg og kan let anholde dem, om jeg skal. Men deriblandt er nogle, som have 50 til 60 gode Ducater i deres Skrine, hvorledes skal jeg faa fat paa dem? Mig synes, det er dog Synd, de skal føre saa mange Penge ud af Landet med sig.«¹⁰⁾

Direktionen for Randbøl Hedes Kolonier, Kammerherre, Amtmand v. Bülow, Justitsraad, Præsident i Fredericia (senere Amtmand) Hans de Hofman og Kancelliraad Deichmann afslørede 1764 (eller 65) »en hemmelig Korrespondance imellem den i Lybæk værende russiske Agent og Colonisterne, som vi Tid efter anden har fornummet, men har ikke kunnet opdage, under hvis Convent samme er gaaet, men nu ved en Lejlighed er os blevet tilsendt indlagte Brev og ser deraf, at samme gaar under Præsten i Vorbasse hans Convent, hvad vi ikke har kunnet forestille os,

og da slig Correspondance sigter ej alene til at forføre Colonisterne ud af Landet, men ogsaa andre af H. Majestæts Undersaatter, saa har vi ej turdet understaa os at tilbageholde samme, men samme herved til Deres Excellence ydmygst indsende.«

Afsløringen kom for sent. Det russiske Kald fik til Følge, at »de to Trediedele af de tyske Colonister bortgik« i Oktober og November 1765. Men danske Beboere blev i deres Sted antaget, og det var vel nok et godt Bytte.

Imidlertid vedblev »Ruslænderne« gennem Breve at lokke Folk fra Randbøl Hede. Tilbage i Frederikshaab var ved Nytaar 1768 seks tyske Gaardmænd, medens otte danske Gaardmænd og seks Husmænd havde erstattet de fraflyttede. Senere i 1768 meldes, at »ikke et eneste Hus eller Gaard er uden Beboere, men alle ere forsynede med enten Gaard eller Husmænd«. Rentekammeret forordnede, at »de Danske, som antages til de Tyskes ledige Stæder ved Colonierne paa Randbøl Hede, maa Gaardmændene være fri for Skatter og Tiende i 20 Aar og Husmændene i 10 Aar«, men »at de nye Beboere betaler selv Offer til Præsten i det Sogn, Gaarden ligger, de tre Højtider om Aaret, samt desuden for Bryllup, Barne-daab og Kirkegangskoner og endvidere fornøjer Skoleholderne for at læse for deres Børn«.

De fleste Gaardmænd ejede et Par Heste, ellers fire Stude, endvidere havde hver 2 Køer og 6—13 Faar. Den mest velhavende, en Tysker ved Navn Michel Källner, ejede 3 Heste, 4 Stude, 3 Køer, 13 Faar og 2 Kalve. Husmændene havde hver en eller to Køer og tre til elleve Faar. Hver Gaardmand opbrød 1767 4 Tdr. Ld. Hede. I 1776 var der i Frederikshaab 19 Mænd og 19 Koner, ialt 34 Sønner og 38 Døtre, 23 Heste, 33

Stude, 46 Køer, 282 Faar. Avlen: 238 Tdr. Rug, 17 Tdr. Byg, 99 Tdr. Boghvede, 17 Tdr. Havre og 58 Tdr. Kartoffler.

Tiaaret, som fulgte efter, bragte flere Udflytninger: Hofmansfeld (Lille Rygbjerg), Hofmanslyst, Ølgaard, Guldbergsminde, Kristiansejegod, Mariesnaade, Karolinesynde, Reventlows Hedegaard.

1798: Avlingen drives paa Kolonierne for det meste med Stude, dog har nogle ogsaa to smaa Heste. Studene trækker i et Aag for Panden og er overmaade godt afrettede. De køres uden Tømme, og Køresvenden styrer dem med en liden Svøbe samt ved at nævne deres Navne og kommandere til højre og venstre. Foruden Agerbruget bestaar Indbyggernes Industri i at binde Strømper til Salg, hvorved de forskaffer sig en betydelig Del af de til deres Nødvendigheder udfordrende rede Penge. Kun ved de arvede tyske Navne er Efterkommerne af de tyske Kolonister kendelige fra Jyden. De er flittige og vindskibelige. De fører en meget tarvelig Levemaade og staar sig derved i Almindelighed temmelig godt. De er meget tidlig oppe om Morgen og anvender dog ikke nogen Tid af Dagen til Søvn, uagtet deres Arbejde virkelig kan siges at være strengt. I den lange Tid jeg har omgaaet med dem, har jeg kun een eneste Gang seet een beskænket, og dette var endda ved et Marked. De tyske Kolonister driver Kartoffelavlens stærkt; den bringer dem stor Fordel, da de deraf har deres meste Føde og derved sparer meget Korn. De spiser alle Kartoffler tre Gange om Dagen, men forskelligt tillavet. De danske Kolonister lægger sig kun lidet efter denne Avl, formodentlig fordi den udfordrer meget Arbejde. Men denne Forømmelse er dem til stor Skade.« (Kaptajn Selmer.)

Endnu et Træk i Tidsbilledet, Rentekammer-Brev

til Kolonikommissionen: »Da det af Deres Skrivelse af 28. passato erfares, at Kvægsygen skal have yttret sig ved Moltkenberg og Frederikshaab Colonier, samt at Colonierne ved Moltkenberg selv haver aftaget Huderne paa det døde Kvæg og nedgravet Kroppene i Jorden, men at derimod Colonisterne ved Frederikshaab ikke dertil paa nogen Maade skal være at formaa, siden de skal kalde det for en uærlig Sag, saa faar det derved at forblive. Men i Fald nogen af Colonisterne ved Frederikshaab skulde bebrejde Colonisterne ved Moltkenberg, at de selv aftog Huden paa det døde Kvæg, da skal der overfor disse stricte exseqveres, nemlig for en Mandsperson 6 Ugers Arbejde udi nærmeste Fæstning og en Kvindeperson at arbejde udi ligesaa lang Tid udi Tugthus.

Iøvrigt kunde vel gjøres et Forsøg paa, om Colonisterne ved Frederikshaab ikke var at formaa til selv at aftage Huderne, naar en Øvrighedsperson derved var overværende og først lagde Haand paa det døde Kvæg.«

Desværre hører vi ikke, hvad dette kloge Forslag førte til. Kort efter meldes: »Nu begynder Kvægsygen at holde op af sig selv paa Rygberg, ihvorlænge det vil vare.«¹¹⁾

Det maa jo indrømmes, at der trods Kongers og Statsmænds gode Vilje og store Indsats ikke kom særlig meget ud af første Omgang Hedeopdyrkning. Dog havde man faaet brudt Jord til adskillige Ejendomme, som blev fastholdt under Kultur, indtil bedre Tider oprandt med større Forstaaelse og flere Hjælpemidler, hvoraf Mergel og Kunstgødning, Afvanding og nye Redskaber fik afgørende Betydning. De gamle Foregangsmænd skabte en Realitet: Lyngjord lod sig om-danne, et Maal at stræbe efter stod rejst. Allerede det

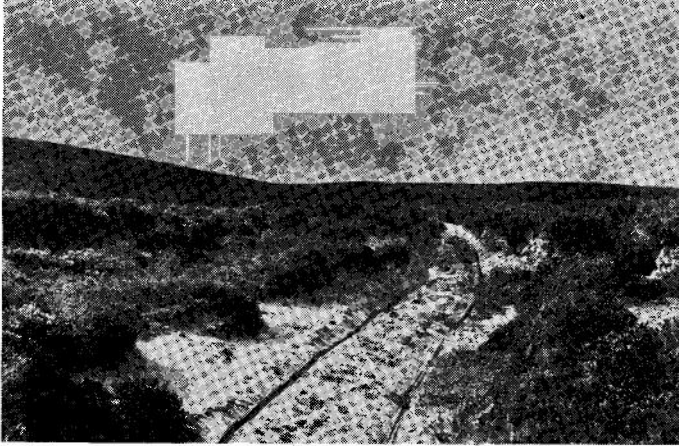
var meget. Mere kunde næppe forlanges eller ventes endnu.

Men skønt Statens Styrere led Skuffelse, fordi Hedeplanerne som Helhed mislykkedes, og overdreven Kritik blev fremført, holdt Kongen taalmodigt sin Haand udstrakt: Landboreformerne fra 1780erne sattes i Kraft. 1781-Loven om Jordfællesskabets Ophævelse og Udskiftning til Selveje fik gennemgribende Betydning — ogsaa for de jyske Heders Kultivering.

Vejle Amt eller — som det dengang hed — Koldinghus Amt havde imidlertid med Hensyn til Jordreformen været en Snes Aar foran Loven. Allerede 1759 hjalp Præsten F. C. Friis i Hjarup sine Sognemænd med Udskiftning af deres fælles Bymarker, en Tjeneste, Kongen tildelte ham Guldmedaille for. Delingen og det paafølgende Køb af Gaardene til Selveje vakte Bifald hos Bønderne i omliggende Sogne. De anmodede deres prøvede Ven og magtfulde Beskytter Amtmand Hans de Hofman, der en Tidlang selv var Godsejer (Skjerrildgaard i Bjerre Herred) om Bistand til almindelig Udskiftning, og idet Størstedelen af Amtets Jordegods hørte under Kronens — det saakaldte Koldinghus Rytterdistrikt mellem Kolding, Fredericia og Vejle — var det nærliggende for Regeringen at nytte Lejligheden og fremme de Planer, den netop var i Færd med at forberede og udforme gældende hele Landet. Saaledes gennemførtes Udskiftningen og Fæstevæsenets Overgang til Selveje paa mindelig Maade ved frivillig Ordning mellem Godsejere og Bønder i Vejle Amt, adskillige Aar før Reformen 1781 lovfæstedes.

Den tidlige Jordfordeling blev en stor Lykke for Bønderne og Amtet. »Efter denne Indretning,« siger Hofman, »tøjrer Bonden sine Heste og Køer, een Ko

Fra Vejle Vesteregn ca. 1900. (Vejle Museum.)

giver nu mere Mælk end to tilforn; Bonden har ikke nødig at bryde mere Jord, end han kan gøde, og følgelig bliver hans Høavl paa den hvilende Jord dobbelt stor. Han er nu sin egen Herre og ikke hindret af Vider og Vedtægter.«¹²) Og hvad mere var: Foldudbyttet af Kornsæden sattes snart mærkbart op, og da jævn Prisstigning paa Europas Kornmarkeder samtidig fandt Sted, var man i Stand til straks at faa fuld Part i de gunstige Konjunkturer.

Det var denne Udvikling, der satte Fart i en begyndt Hedeopdyrkning. Ideelle Grunde har stor Værdi; de faar dog først rigtig Slagkraft, naar Økonomi følger med; det skal kunne lønne sig at pløje og saa — og plante.

Østeregns l yngdækkede Arealer, de gamle udenfor Bymarkerne spredt liggende Græsgange, Overdrevene, forvandlede nogenlunde snart til Kornland. En væsentlig Del af disse Ødemarker blev udstykket i Smaalodder, som overlodes Arbejdsfolk, hvem Gods- og

Gaardejere havde god Brug for, nu Gaardene skulde drives efter alle et forbedret Landvæsens nye Regler. Man traf Aftale om, at Husmændene til Gengæld for Kørsel og anden Hestehjælp mod Dagløn ydede Tjeneste i Høst og Slet, Mergelgrav og Drængrøft.

Medens gunstige Prisforhold varede ved, kunde begge Parter være veltjente med Ordningen, men sidenhen blev Spørgsmaalet flere eller færre Udparcelleringer et stort og yderst besværligt Samfundsproblem. En vidtdrevet Jordfordeling vilde give billig Arbejdskraft, muliggøre Indgaaelse af tidlige Ægteskaber, betinge større Børnetal, medføre Fare for Fattigdom og voksende Udgifter til Forsørgelsesvæsenet. Landbruget ønskede billig Arbejdskraft, alle frygtede Fattigdom og den deraf følgende private og offentlige Byrde. Statsøkonomer saa ligesom ivrige Nationalpatrioter i Folketallets Vækst et Middel til Imødegaelse af længe prøvet Stilstand og mente, øget Folkmængde frem gennem Tiden betød de jyske Heders Opdyrkning. At hidføre Harmoni og rolig Ligevægt var saa meget mere vanskelig, som Vilkaarene hjemme og ude prægedes af skiftende Krige og tabte Handelsmarkeder, Præfald fulgte tæt efter Højkonjunkturer, Nød ledsagede Pengekrise.

Ved Forordning af 3. December 1819 standsede Regeringen næsten al videre Jordudstyknings: »Fraliggende Eng-, Tørve- eller Hedeland maa uden særdeles Tilladelse hverken deles i mindre Lodder eller særskilt afhændes til nogen, som ikke forud har Ejendom i Sognet.«

Landhusholdningsselskabets Amtsbeskrivelser drøfter Forholdet meget indgaaende, og navnlig gav da Landvæsenskommissær Carl Dalgas, Aldebertsminde i Højen, hvem Selskabet overdrog at skildre Vejle,

Ribe og Svendborg Amter, Udtryk for noget almen-gyldigt i Tiden. Han siger om Udstykningen i Vejle Amt, at den nærmest har fordoblet Folkemængden, men med faa Undtagelser er Parcellisterne ikke faldet det offentlige til Byrde eller har forøget de fattiges Antal. Der findes sjældent mere end 15 à 16 fattige i et Pastorat, og visse Sogne har slet ingen, ligesom Tiggere næsten aldrig forekommer (»idet mindste har jeg paa en hel Maanedes Vandring i Amtet ikke mødt en saadan«). Dalgas er dog klar over, at de egentlige Husmænd, naar de bliver gamle og svage, ikke let undgaar at blive Fattiglemmer, men denne Klasse af Mennesker er uundgaaelig, jo mere Vindskibelighed og Industri blomstrer i et Land, ja det vilde uden Tvivl have slemme Følger for Moraliteten, hvis man ved at indskrænke Giftemaalene søgte at hindre Smaafolks Forøgelse. Udstykningen har skaffet de nødvendige Tjenestefolk, som ellers vilde mangle, og det anser Dalgas for en »rigtig Fordel«, skønt han desværre ikke kan rose disse for Dygtighed og Opdragelse; han ønsker af Lovgivningen skrappe politimæssige Midler til at holde dem i Ave (at prygle de voksne hjælper ikke Husbonden, da de blot sætter sig til Modværge imod ham). Dalgas Opfattelse er den, at der ikke findes større Grund til at hæmme videre Udstykning, han mener, at de fleste Indskrænkninger, 1819-Forordningen byder, mere skader end gavner. — Gennemgaaende udtrykker Carl Dalgas det Syn paa Sagen, de andre Amtsbeskrivelsers Forfattere giver.¹³⁾

Alt dette virkede stærkt sinkende for Reformarbejdet, og saaledes stod man — ogsaa med Hensyn til Hedekultivering — ved Midten af 1820erne omtrent paa samme Sted som en Menneskealder før. Lyngtæppet dækkede 1826 betydelige Strækninger af Brusk,

Jerlev og Hatting Herreders vestlige Strøg samt Nørvang og Tørrild Herreders østre Tilliggender. I Højen Sogn bredte sig en stor og mager Hede, fuld af Moser og smaa Grønninger. Tyvkær i Smidstrup Sogn havde et mindre Hedeareal. I Jerlev Sogn fandtes en stor Hede, »men med god Jordblanding; man ser her rød og hvid Kløver imellem Lyngen«. Ødsted, Nebel, Alminde og Eltang Sogne havde en Del udyrket Jord, dog ikke i sammenhængende Strækninger, »da Parcellister allerede har opdyrket en Del deraf«. Lignende var Tilfældet med Hedepartier paa Viuf Mark samt Fredsted Byes Mark i Starup Sogn. »Jelling Sogn har endnu en Del raa Jorder, ligeledes adspredte imellem dyrkede Parceller.« »Sindbjerg, Uldum, Øster Snede, Løsning og Engum Sogne har store Strækninger kolde, lerede med Lyng tilvoksede Jorder. Ogsaa Staden Vejle har haft et stort Overdrev, som først nu efter fuldbragt Udskiftning tages under Plov.« Langt værre stod det naturligvis til i Vesteregnen. Her laa »de ni Tiendedele« af Givskud, Nykirke, Thyregod, Vester, Give, Brande, Sønder Omme (med nuv. Filskov og Blaaahøj), Ringive og Randbøl Sogne samt en Del af Egtved Sogn i Lyng,¹⁴) medens Skovene i Lindeballe, Gadbjerg og Nørup af Vind og Vejr og Skovtyves stadige Anfald tegnede til snart at ville synke ned til at blive Krat.

Der var mere end rigeligt at tage fat paa, og siden Skoleloven 1814 efterhaanden bragte Reformperiodens Oplysningsideal ud i Livet til Folkegavn og synlig Grøde, forstod en ny Tids Bonde da ogsaa ganske godt, at fortsat Tilværelse i Bindestue og Huggehus ikke førte til noget stort Resultat. Man maatte gnide Søvn af Øjnene, gribe fast og længe om Plov og Mergel-spade.

Mergel kunde nytte, det sagde baade Præst og Degn,

og hvis Bonden blot selv vilde forsøge, fik han det selv at se. Ja, den kloge Carl Dalgas i Højen paastod ligefrem, at Mergel og Kalk var »Herrens milde Gave«, Vejleegnens overflødige Velsignelse. Naar Mergel trods Bekostning og strengt Slid for Mennesker og stakkels Bæster kunde kaldes Gave, maatte den eje sjelden Kraft — vel værd at prøve.

Det lød ogsaa opmuntrende, hvad der blev fortalt i Koldingegnen: Ved Dons Mølle hentedes Ler til Vægklining. Da hændte det, at en Vogn brød sammen midt paa Marken undervejs hjem; noget af Læsset blev liggende — og se: næste Aar voksede her mere Græs end andre Steder paa den Ager, og Manden sluttede rigtigt, at det var Leret, der havde foraarsaget det større Udbytte. »Og han fortryder ikke sin Resolution, thi han avlede derefter herligt Korn.«

Paa Landhusholdningsselskabets Spørgsmaal fra 1823, om der i Vejle Amt anvendes Kalk, Mergel eller Dynd, svarer Dalgas, at i de to store Dale ved Vejle, »et Par Mile op ad Aærne«, findes Kalk i Overflødighed, og den søges med »stor Begærlighed, ja hentes endog i en Afstand af en halv til en Mil«. Dog bruges Kalken meget sparsomt, 20—30 Læs eller mindre paa 1 Td. Land. Virkningen har været »højst paafaldende, da Jorderne snart har opnaaet en forhen uhørt Grad af Skønhed, Sæden af Frodighed og Græs-Markerne af Fyndighed, saa at Hvid- og Rød-Kløver i utrolig Mængde af sig selv er komne frem. Men Kalken har tillige givet Anledning til en stor Mængde Ukrudt, og, naar den bruges for stærkt, tikvejebragt Leje-Sæd og svangt Korn. Landsbyerne Raving, Kærbølling, Ure og Jelling og Gaardene Petersholm, Engelsholm, Faarup, Grundet samt Grejs Mølle, men frem for alle Kelkær har den største Overflødighed. Men ogsaa Ørum

Præstegaards Mark, nogle Gaarde i Vrigsted og Stouby Sogne og navnlig Bygholms Jorder kan afgive rigelig Kalk.

Mergel er »almindelig kendt, men benyttes dog ikke overalt. Den østlige Del af Nørvang og Tørrild Herreder, især i Hvejsel, Vindelev og Grejs Sogne, den østre Del af Jerlev Herred, det meste af Bruskk Herred og den vestlige Del af Holmans Herred er de Egne, hvor Mergel bruges stærkest, og det for det meste uden Forskel om Jorden før har været under Dyrkning eller ikke, saa at man her finder Bønder, der aarlig udkører 5—800 Læs deraf. Elbo Herred, der har saa gode Jorder, benytter kun lidet dette Forbedringsmiddel«. I Vestereggen udbreder Mergelens Brug sig ogsaa godt. Men her er Mergelen ikke let at finde. Derfor køres den sjældent paa den gamle Agerjord, men benyttes mest til nye Opdyrkninger. Saadanne tager til ogsaa her, men »Aarhundreder vil hengaa, inden Heden forsvinder, ja dette vil maaske aldrig opnaas, med mindre Vestereggen favoriseres lidt mere med Hensyn til Næringsfrihed«. ¹⁵⁾

Den Hjælp, Dalgas kunde unde »vore lidende Brødre i Vesten«, var Tilbagegivelse af Retten til at fremstille Brændevin, som ved Forordninger af 30. April 1734 og 2. August 1786 samt Placat af 31. Maj 1791 var blevet dem frataget. Brændte man ikke »saa meget i Smug, og vidste man ikke at skaffe sig ufortoldede Varer fra Vestkanten af Landet, vilde det med de Tider, vi nu lever i, alt længe have været forbi med Vestereggen. Det er en Sandhed, som ingen, der har set og berejst denne Del af Landet, vil omtvivle«. ¹⁶⁾

Udtrykket »forbi med Vestereggen« hentyder ogsaa til det Forhold, at Ungdommen udvandrede, tog Tjeneste i Sønderjylland og Holsten, hvor Lønningerne

var væsentlig højere end hjemme. En Avlskarl fik omkring 1820 i Midt- og Vestjylland 20 Rdl. aarlig, en Andenkarl 12—15 Rdl., en Pige 8 à 10 Rdl., til almindeligt Arbejde fik en Daglejer 12 Skilling og Kosten, Grøftegravere og Mergelgravere noget mere, gerne op imod 24 Skilling daglig samt Kosten, »men deres Arbejde er jo ogsaa det allerværste«. Med disse smaa Tal for Øje prøvede raske unge Mænd hellere Lykken sydpaa, eller de tog Stav i Haand og blev Kræmmere, noget den ældre Generation ikke yndede: »Størsteparten af Bissekræmmerne blive ved den omflakkende Levemaade liderlige Mennesker, som efter faa Aars Forløb ingen Ting due til. Naar de ligge hjemme, bestille de intet, men agere Cavalerer, gaae paa Jagt eller sværme omkring. De ere Aarsag til, at megen Overdaadighed finde Indgang blandt Almuen. Skulde al Pigestads hentes fra Kjøbstaden, forbrugtes ikke Fjerdeparten. Naar derimod Kræmmeren breder sit Kram paa Disken, kan Fristelsen ikke modstaaes, og mange unyttige Ting kjøbes, hvorpaa ellers aldrig var tænkt. Haves ej Penge, tager Kræmmeren gjerne gammelt Sølv, eller give endog, efter Omstændighederne, Credit. Det er utroligt, hvor mange Penge denne Skare af Dagdrivere trækker ud af Landet. Ogsaa Staten taber den Told, Luxusvarer billigen bære, da alt, hvad disse Kræmmere have at sælge, er indsmuglet fra det Slesvigske.«¹⁷⁾

Paastanden gammelt Sølv gerne byttet bort for Pigestads lyder ilde og vækker retfærdig Harme ogsaa nu saa længe efter, men det tør ikke udelukkes, den er sandfærdig; et Citat hentet hos en datidig Professor i Landøkonomi lader forstaa, at Sølv virkelig kan have eksisteret i Vesteregnen og fundet Gemme der: »I Nørvang og Tørrild Herreders nærmest liggende Sogne

gives Jord nok, men samme har ingen Værd, da der kun avles to til tre Fold efter Udsæden, og det eneste Landmanden har at sælge er nogle faa Tønder Rug; hans sikreste og bedste Indtægt haves af Opdrættet, da han aarlig kan sælge et Par Unghøveder og nogle Lam.« »Paa Grund af Beboernes Sparsommelighed og mangeaarige Selvejendom hersker der endog i de magreste Egne større Velstand og mere Formue, end man skulde formode.«¹⁸⁾

Hemmeligheden ved denne spredt tilstedeværende Velstand hentyder ovenfor nævnte Ord til: »der gives endog, efter Omstændighederne Credit«, altsaa forsigtig Kredit, dog i Forfatterens og Hedebondens Øjne en absolut Vederstyggelighed. Kredit betød Gæld, Gæld medførte afhængigt Forhold, som kunde ende — det var før oplevet — i Tab af det kostelige Klenodie, der hed Frihed. Hedens sindige Folk vilde frem for alt kunne betale enhver sit, derfor opsparede de ved Nødskilling paa Nødskilling en Formue — den man ugerne tog Hul paa. Menneskenaturen er jo saaledes, at det Barn, Forældre døjer mest for, ofte elskes højest; vanskeligt havde det været at grundlægge Formue, kære blev henlagte Penge — hvorfor kaste dem ud for at erhverve Mergel, bortlede skadeligt Vand, pløje Hede op? Man levede endda.

Lukket inde bag slige Tanker, sunde og dog stærkt hæmmende, trivedes Fordomme mod alt nyt rigtig godt. Og Tiden gik videre, og man skrev 1850, tre Aar senere — hvorfor ikke søge rundt Tal — 1853.

Da var der under nærmeste Horisont og i den vide Verden sket store Ting, som ogsaa her bragte forjættende Foraar efter trist Vinter. Folkeskolens Mænd og interesserede Præster havde ved Landhusholdnings-selskabets altid redebonne Hjælp faaet oprettet Laane-

bogsamlinger i snart hvert Sogn; Læsning og Aftenskoleundervisning kom til at bære rig Frugt, jog traditionsbundet Uvilje mod Driftsændringer og andre Nydannelser paa Flugt, gjorde Menneskesind mere aabne og modtagelige, saa Ideer, der indebar Mulighed for Fremgang, fik Lov at slaa Rod. Maskiner kom til syne, Opfindelser skabte Undren og forventningsfuld Glæde. Kemi og Naturhistorie blev yndede Fag paa de Skoler, hvorfra Folkets Lærere gik ud med Bud om, at der var mere mellem Himmel og Jord, end nogen hidindtil kunde have anet. Steen Blichers Digtning lagde Glans over Lynghedens mørke Vidder, C. A. Thyregods Fortællinger fremkaldte Respekt for den nøjsomme Hedebondes taalmodige, trofaste Slid. De folkelige Bevægelser bidrog til aandelig Vækkelse. Femte Juni-Grundloven fuldførte Reformtidens Frigørelsesværk. Grundtvig, H. C. Andersen, Hostrup, Mads Hansen, siden Jeppe Aakjær og Johan Skjoldborg gav Menigmand Længsel ud over Hverdagen, skænkede Mod og Fortrøstning. En ny Tid var ved at bryde sig Vej.

Gunstige økonomiske Vilkaar støttede den aandelige Rejsning, opfordrede ogsaa til at pløje større Stykker Hedejord. Vejle Amts Landboforening, stiftet 1851, skubbede i samme Retning, foreslog omfattende Brug af Mergel, Drænrør, Kunstgødning, Grøntfoder, Roeavl, bedre Kornarter, mere mælkeydende Kvægracer, Produktionsændring fra ensidig Kornavl til øget Kreaturhold: Mejeridrift, Andelsforetagender. Lignende Opgaver varetog ogsaa de Vesteregns-Landboforeninger, der fremkom: Vejle Vesteregns Landboforening (1864), Sdr. Omme og Omegns Lbf. (1893) og Brande-Thyregod Lbf. (1895).

Det danske Hedeselskab, oprettet 1866, sørgede for

at skaffe nyvundne Agerjorder tiltrængt Beskyttelse ved Læplantning og Plantageanlæg og gik med al Kraft og stort Held ind for Hedeopdyrkning. Selskabet administrerede de efterhaanden meget betydelige Penge-midler, det fik Staten til at yde Hedeegne, ligesom det gav kyndig Vejledning og hidførte en ikke før set almindelig Arbejdsiver og Arbejdsglæde. Talrige Plantningsforeninger fra 18-Aarhundredets sidste Tiaar, Selskabet Hedebruget (1906) og Aktieselskabet Jysk Landvinding (1937) bidrog hver for sig væsentlig til lyngdækkede Arealers Frugtbargørelse.

Hedeopdyrkningens lykkelige Udvikling gennem sidste hundrede Aar understøttedes ogsaa af den lettere Adgang til Kapitalfremskaffelse, som Kreditforeningerne har medført. Den Pengenød, der i gamle Dage trykkede Foretagsomhed ned, virkede særlig brem-sende paa Hedeopdyrkning, idet kapitalstærke Folk helst sikrede sig Jord paa bedre Grund. Ud fra bestaa-ende Landbrug lod det sig vel gøre lidt efter lidt at tage nogle Agre ind, men Nybyggerne var ganske over-vejende fattige Mennesker. Havde de end Kræfter til at faa et Brug drevet op, gik det i bedste Tilfælde dog kun langsomt frem for dem. Savnet af rede Penge føl-tes svært. Private Laangivere søgte man højst ugerne. Rigtignok maa disse ingenlunde maales med een og samme Alen, eftersom nogle vel kunde hjælpe af vil-ligt Sind, medens andre ofte tog slemme Renter og tit drev Skyldnere fra Hus og Hjem, hvis en fastsat Terminsydelse ikke nøje blev overholdt. I 1851 opret-tedes Kreditforeningen af jyske Landejendomsbesid-dere (Viborg), og da man erfarede, at Bestemmelsen om Medlemmernes solidariske Ansvar næppe var saa farlig som frygtet, tøvede man ikke med at tage imod Kreditforeningens Laanetilbud. Sammen med Kredit-

foreningen af Ejere af mindre Ejendomme paa Landet i Jylland, ogsaa kaldet ved det nemmere Navn »Husmandskreditforeningen« (opr. 1880, Aalborg), har »Viborg Kreditforening« eller »den store Kreditforening« løftet ogsaa Hedejordens Dyrkere over svære Vanskeligheder, ikke blot under Arbejdets Gang, men navnlig naar færdigkultiverede Arealer skulde udstykes, forsynes med Bygninger og overgives voksne Børn. Lignende gavnlig Indflydelse maa tilskrives de mange Spare- og Laanekasser, der i Aarhundredets sidste Halvdel oprettedes trindt om, og som ved Siden af Banker i hver By lettede Pengeomsætningen paa tryggeste Maade, finansierede Landbrugets Forbedringer og moderne Udvikling, herunder Maskiner og Vej-anlæg.

Redskaber og Maskiner stod for hundrede Aar siden omtrent paa samme lave Trin som i den tidlige Middelalder. Tunge og næsten uhaandgribelige var hvert Redskab, klodsede de faa Indretninger, der fortjente Navn af Maskiner. Først og fremmest skulde Tingene jo være stærke, saa Bekostning til Vedligeholdelse kunde spares. Før Gyde Hansen ca. 1770 af Kammerraad Duus, Engelsholm, for 500 Rdl. købte Aastgaard i Lindeballe Sogn og blev Selvejer, havde han vakt Opsigt ved paa Engelsholm Hovmark at møde med Jerntænder i Harven og Jernringe om Vognhjulene; saadant var ikke tidligere set, og det taaltes knap, for Trætænder var lettere og billigere, og Jernringe bevirkede, at Vognen magtede større Læs, hvad de andre Hovbønder ikke syntes om. Hoveriet og Fællesskabet virkede imod enhver Forbedring. Hjulploven benyttedes længe, men Landhusholdningsselskabet satte meget ind paa at faa den afløst og lempede i 1825 fire Gave-Svingplove her til, efterhaanden adskilligt flere,

og saa naaede Redskabet endelig ved eget Ry videre ud over Amtet. Spader og Skovle var af Træ, kun til Dige- og Grøftarbejde havde man dem jernskoede.

Imidlertid begyndte ret pludselig omkring 1850 en overraskende Produktion af Redskaber og Maskiner, og 1857 vedtog Vejle Amts Landboforening at bruge 100 Rdl. »til en Udstilling af nyere, her paa Egnen mindre kendte Avlsredskaber«. Det hjalp. Fortegnelsen over udstillede Sager viser, at der kom tre Hestegange: en til 1 à 2 Heste, en Træde-Hestegang (amerikansk Konstruktion) og en Cylinder-Hestegang. Tærskemaskiner, Kornknusemaskiner, Hakkelsemaskiner, Kaste-, Rense- og Kørnemaskiner, Saa-maskiner, Roeskæremaskine til Hestekraft, Kartoffelrivemaskine, en skotsk Hesterive, »ejes og anbefales af Jægermester Krøyer, Engelsholm«, Harver, engelske, svenske, amerikanske og danske, »en Hestehakke eller Rense- og Hyppeplov«, en Vandfureplov (lavet af Jens Rasmussen, Nr. Bjert), en Jernplov med smedet Muldfjel (Fabrikat: Søren Petersen, Hyrup, Stouby), forskellige Mejerigenstande, Bistader og Haandredskaber til Landbrug.

Det blev en Udstilling, der satte Skel mellem primitive og næsten helt moderne Hjælpemidler. En stor Part af Genstandene bortloddedes, »for at saa mange nyere Redskaber som muligt kunde spredes om i Amtet og Bekjendtskabet til disse saaledes udvides«. ¹⁹⁾

Landboforeningen fortsatte Indkøb af Avlsredskaber, store som smaa, til Bortlodning i Forbindelse med de aarlige Dyrskuer. Jernplove, Harver, Rensemaskiner og andre større Redskaber og Maskiner var Hovedgevinsterne, men ogsaa mindre Ting paaagtedes. Ved Lodtrækning 1860 vandt Godsejer, Dr. Boye, Haughus, to Flødmaalere og en Jernrive, Jægermester Krøyer,

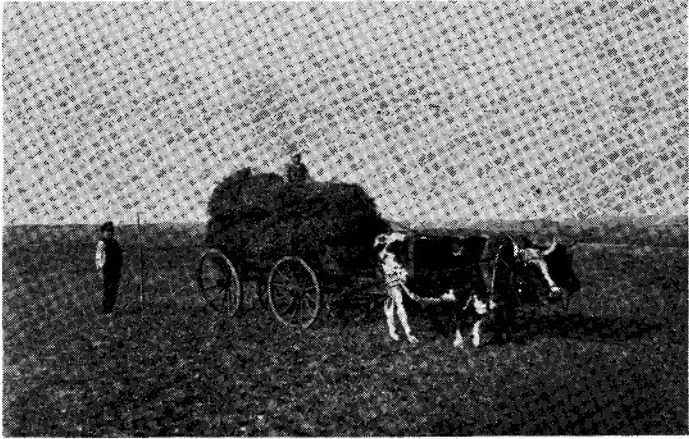
Engelsholm, og Proprietær Larsen, Rohden, hver et Skuffejern, Proprietær Holst paa Brandbjerg, Gaardejerne L. Hansen, Bredsten, Thygesen, Hesselballe, og Godsejer Eckardt, Ørumgaard, hver en Brødkniv, medens Landmaaler Bellegaard, Eriknauer, og H. C. Pedersen, Dyrehauegaard, vandt hver en fortrinlig Harve, Gaardejer Berentsen i Grejs og Gaardejer Christensen, Keldkær, henholdsvis en Kørnemaskine og en Jernplov.

Alle fik noget med hjem, ogsaa de, der ikke trak Gevinst i Tombolaen: Berigelse ved Samværrets Fest, stedefundet Tankeudveksling og Undren over det set. Troen paa, at lykkelige Tider snart oprandt, styrkede Viljen, gav Mod til foreliggende Arbejde. Rige og glade var Aarene henimod Sekelskiftet og indtil 1914.

Blandt mange vidunderlige Goder bragte de ogsaa en mageløs Forbedring af Trafikmidlerne. De gamle Veje havde haft Tingsteder og Købstæder, Herregaarde og Vandmøller til Maal. Jordudskiftningen af Fællesskabet og den paafølgende Udflytning med Bebyggelse spredt over Sogn og Egn nødvendiggjorde senere en delvis Forskydning, hvorved nye Veje fremkom, andre bortfaldt. Da Mejerier anlagdes, og Stationsbyer blev placerede langs Jernbanelinjer, trak disse moderne Knudepunkter øget lokalt Vejnet imod sig. Der skulde jo nu køres Mergel og Foderstoffer, Mælk, solgte Husdyr, Tørv og Byggemateriale i store Partier som ingensinde før, hvad ogsaa Biltransporten, der snart kom i Gang, sørgede for. Denne Udvikling nød de tidligere saa vejfattige og trafiktomme Hedeegne uvurderlig Gavn af.

Nu kom saa endelig — i belejlig Stund — den helt store Udfoldelse, en afgørende Indsats for Skovplantning og Hedeopdyrkning. Hvorledes der blev arbejdet,

Fra Vejle Vesteregn ca. 1900 (Vejle Museum.)

skal de følgende Skildringer af Enkeltmænds Gerning fortælle.

Først vil vi blot lige indskyde et kort Kapitel om Engvanding.

Et gammelt Ord siger, Engen er Agerens Moder, og det fremhæver den herlige Side ved Naturen, at dog noget er indrettet paa at give uden straks at kræve igen; ustandselig bærer Engen sin Grøde, som kommer Ejerens hele Bedrift tilgode, medens vedvarende Græs hvert jublende Foraar ganske gratis faar Næring af flydende Vand fra skjulte Kilder i Jordens Dyb.

Men Engdraget kan blive endnu gavmildere, naar Mennesker træder hjælpende til. Det havde Vester-egnens Folk forstaaet af lignende Nød, der lærte nøgen Kvinde at spinde. Man var i Ringive og Filskov omkring 1850 begyndt med kunstig Engvanding, og dette Foretagende fik Vejle Amts Landboforenings opmærksomme Formand Øje paa. Amtet regulerede i 1850erne Vejle—Ringkøbing Landevej fra Korsbjerg i Linde-

balle til Amtskellet Vest for Sønder Omme, og under hyppige Tilsynsrejser søgte Amtmand Orla Lehmann ogsaa at faa nøjere Kendskab til Beboernes Forhold i det hele. Han fandt, at det paabegyndte Vandingsanlæg burde nyde al mulig Støtte og skrev derom til Landhusholdningsselskabet, idet han pegede paa den skete Landvinding, der kunde udvides og tjene til Eksempel andre Steder. Med Indberetningen fulgte et Situationskort, som Amtmanden havde faaet af daværende Landmaaler, senere Amtsvejinspektør Kidde, og et af Amtsvejbetjent Christensen udarbejdet Kort over en Række Nivelleringer.

Materialet viste, hvorledes der fra Langelund Mølle i Ringive Sogn til Filskov Bymarks vestlige Skel, Sdr. Omme Sogn, var gravet en over $\frac{3}{4}$ Mil lang Kanal norden for Omme Aa. Vandledningen eller Kanalen var mellem 10 og 11 Fod bred og $1\frac{1}{2}$ Fod dyb. Den førte langs med Siderne af det tilstødende Højdedrag og omsluttede et Areal af 250 Tdr. Land, hvis overvejende jævne Fald mod Aaløbet muliggjorde, at Arealet paa ethvert Punkt kunde overrisles med Vand fra Kanalen, hvori Vandet blev drevet ind ved en i Aaen anbragt Sluse nær Langelund Mølle. Endvidere kunde der sønden for Aaen, hvor man hidtil kun lige var begyndt med en lignende Vandledning, indvindes og frugtbargøres henved 500 Tdr. Land, og såfremt Vandmassen var tilstrækkelig, vilde det desuden være muligt østen for den første Gaard i Filskov By at lede Vandet under Landevejen og ud over et Syd for denne henliggende Mosestrøg af mindst 1000 Tdr. Land.

Planen med det hidtil udførte Arbejde havde været dels ved gensidig Magelæg at rette det naturlige Aaløb mere lige, dels at opfylde de derved nedlagte Partier af den oprindelige Flodseng og udjævne det med golde

Sandknoelde og sure Mosehuller fyldte Engstrøg — væsentlig ved at lade selve Vandløbet fra Kanalen nedskylle Sandet og nivellere Terrænet — samt endelig ved Overrisling at tilvejebringe en sundere og frodigere Græsvækst paa den hele Skraaflade mellem Kanalen og Aaløbet.

Denne Plan, skriver Orla Lehmann, er ganske vist langt fra gennemført, »men en Kendsgerning er det, at paa det Sted, hvor dens Udførelse er videst fremskrednen, nemlig paa det til Gaardmand Hans Madsens Ejendom i Nørre Langelund hørende, forholdsvis meget lille Engstykke, Græsproduktionen ved en eneste Aftægtsmands Arbejde i eet Aar rundelig er fordoblet«.

»Hvor meget der nu end maatte være at udsætte paa den hele Plan, og hvor mangelfuld dens Udførelse end maatte være, saa er det dog formentlig aldeles øjensynligt, at hvad der allerede er udrettet, fortjener den allerstørste Anerkendelse, naar det betænkes, at det er udført af nogle faa Bønder i et af Jyllands fattigste Hedestrog, saa godt som uden al Vejledning og med meget svage Kræfter, og erindres det, hvor vanskeligt det overalt, men intetsteds mere end her, er at tilvejebringe et frivilligt Samvirke mellem flere til et fælles Øjemed.

Det har derfor været mig magtpaaliggende at bringe i Erfaring, hvem der egentlig har været Mester for en saadan endrægtig Samvirken og for Iværksættelsen af et i Forhold til de disponible Kræfter saa respektabelt Arbejde, og det vil af de vedlagte Skrivelser fra Lars Pedersen, Jacob Ørevad og Pastor Bøttiger ses, at Æren nærmest derfor tilkommer Gaardmand Iver Jensen Moustgaard i Filskov. Endvidere vil det af vedlagte Skrivelse fra Pastor Kirketerp erfares, at det

ovenfor særligt fremhævede praktiske Resultat skyldes den ufortrødne Flid, hvormed den 66aarige Aftægtsmand Hans Madsen »uden anden Anvisning end hans sunde Forstand og uden anden Hjælp end en Spade og en Hjulbør« frivilligen har arbejdet for Sagen.

Da det nu er min Overbevisning, at dette hele Anlæg fortjener at opmuntres og fremmes, saa tillader jeg mig til Landhusholdningsselskabet at indstille de to Mænd til en Belønning, førstnævnte for den Kløgt og Energi, hvormed han har vidst at iværksætte og fremme den hele Sag, sidstnævnte for den Arbejdsomhed og Virkelyst, der danner en hæderlig Modsætning til den fuldstændige Ørkesløshed, der i Regelen fremtræder som en Skyggeside ved vort hele Aftægtsvæsen.»

Videre foreslog Landboforeningens Formand i sin veltalende Indberetning, at Selskabet snarest muligt foranledigede en med Engvanding fuldstændig fortrolig Mand til for Selskabets Regning paa selve Stedet og under Hensyntagen til det allerede udførte Arbejde at fremstille et fuldstændigt Forslag til Vandingsanlæggets Færdiggørelse og til Reglerne for dets fremtidige Afbenyttelse. Tilvejebringelse af en saadan Plan er utvivlsomt baade det første og det vigtigste Moment i Sagen, thi det gælder rimeligvis mange flere end mig, at de har en langt klarere Erkendelse af Sagens Vigtighed i det hele, end af hvad der i det enkelte med Hensyn til Udførelse maa anses for det rette. Med en saadan Plan i Hænde »tvivler jeg ikke paa, at det vil lykkes mig, dels selv, dels gennem andre at kunne udrette endel til, at samme idetmindste tilnærmelsesvis vil blive iværksat — hvilket paa det her omhandlede Sted meget vil blive lettet derved, at et betydeligt Vej-arbejde langs med Aaen i næste Sommer jævnlig vil

føre dels mig selv og dels Amtets dygtige Vejbetjent til denne Egn. Og ligesom det vil gøre et betydeligt, sig vidt hen forplantet Indtryk, dersom det om nogen Tid kan spørges, at de her omhandlede Gaarde avler 4—5 Gange saa meget Hø som tidligere, saaledes tvivler jeg ikke paa, at en saadan Mønsterplan under de tildels analoge Forhold, der findes paa mange Steder i Heden, f. Eks. langs med den Nord for Omme Aa løbende Brande Aa med ringe Tillempning vil kunne komme til Udførelse paa mere end eet Sted.«²⁰⁾

Indberetningen med de fortrinligt underbyggede Forslag afsendtes 1853 (eller kanske 1854), og Landhusholdningsselskabet maa vistnok have ladet Sagen gaa videre til Regeringen. Ved Vejle Landboforenings Generalforsamling 1855 meddelte Formanden, at Indenrigsministeriet havde stillet i Udsigt at ville deltage i Omkostningerne ved Affattelsen af en Arbejdsplan for Engvandingens anlæget, »naar Selskabet vilde tage en lige Del« — »hvorom der paa Grund af Beløbets Størrelse ikke kunde være Tale«.

Saa maatte Langelund og Filskov se til, hvorledes det kunde gaa med kunstig Engvanding — vedkommende Beboere blev jo nok skuffede, Amtmanden ogsaa. Men Eftertiden gav Opfejning, den viste, at der var skønnet rigtigt. Engvanding hørte til de Foretagender, Enrico Dalgas og Hedeselskabet først tog sig af under Bestræbelserne for at vinde frem med Kultiveringsværket paa Jyllands Heder.

II.

Arbejdet med at fremelske Skov paa Jyllands Heder staar i Forbindelse med Bestræbelserne for at nyttiggøre øde Jorder ved Opdyrkning til Agermark, Kolonisationen. Det var fra først af to Sider ved samme Sag

med skiftende Vægt paa Skovdyrkning og Landbrug. I Praxis udskiltes Plantningen snart som noget selvstændigt, men de to Foretagender støttede under Udviklingens Gang paa naturlig Maade hinanden. Hedens Nybyggere ydede god Arbejdstjeneste og modtog i Løn derfor baade Lævirkning og Kongens Mønt. Pengene gav i vanskelige Tider Føde og Klæder, Naboskab til Plantageanlæg betød det helt afgørende: Markens Grøde, større Høst. Skal Vurdering finde Sted, vil den vise, at Agerdyrkeren staar i uoverskuelig stor Gæld til den Mand, der har plantet Hedeskov.

Tanken om at faa Trævækst til at indtage Lyngens Plads paa de Hedestrøg, »hvor Bakker giver nogen liden Skytning for Vestenvind«, kom til Orde omkring 1750. Det danske Skovareal var ved den Tid svundet saa stærkt, at Brændselnød og Mangel paa Gavntræ truede væsentlige Dele af Landet. Nye Skove maatte rejses til Erstatning for de gamle, man letsindigt havde ladet falde. Mange Planer drøftedes, og blandt disse vandt Forslag om Plantageanlæg i Hedeegne Regeringens Bifald. Det blev besluttet at søge Træplantning sat i Forbindelse med Opdyrkningsarbejdet paa Alheden og Randbøl Hede, som indkaldte Kolonister netop stod overfor at starte.

I 1757 blev der stillet en Prisopgave — Guldmedaille »saa god som 12 Ducater« — af følgende Indhold: »Er det mueligt og paa hvilken Maade er det best giørligt, at optage til Agerdyrkning og Skov-Vext de adskillige ødeliggende Hedemarker i Nørre-Jylland? Hvilke ere de sande Forhindringer, og hvorledes kunde samme best røddes af veyen, uden nogen vedkommen-des Fornærmelse?«

Teologen Søren Thestrup vandt Prisen med en Afhandling, hvori han fastslog, at der »kunde plantes

og med Tiden opvoxe de deyligste Skove .... ja jeg tror ganske vist, at Gran, især Fyr-Træer med Nytte dør kunde forplantes og voxe«.

Søren Thestrup, som senere blev Kongens Kasserer ved Kolonierne (han døde allerede 1763), ejede en stærk Tro til Sagen, men imødesaa ogsaa Vanskeligheder: ».... den gemeene Mand holder alt nyt for umueligt; de haver ikke Skiønsomhed at indsee Tingene, ikke Villie, Lyst og Kierlighed at forsøge noget, de vil komme let og ligesom sovende til alle Ting; naar de kand sliide deres Tid, bekymre de sig ikke om Eftertiden. De Fattige kand ikke paatage sig noget, thi de haver ikke Evne dertil, ... de Rige og Formaaende vil ikke vove deres Midler eller anvende deres Arbejde paa nye Indretninger, hvoraf de ikke kand strax faa Frugterne i Hænder ....«²¹⁾

Den 7. November 1761 meddelte Rentekammeret Kolonikommissærerne i Fredericia, at der fra Christianssand i Norge til Horsens var kommet »2 Oxehoveder med Granknopper«, som de maatte se at faa afhentet og udsaaet paa Hederne »og ved Colonisterne opelsket«. Samme Aars 11. November tilkendegav Koloniforvalteren i Randbøl, at der ved samtlige Kolonier skulde pløjes og dannes Plads til at saa det fra Norge ankomne Granfrø paa; senere meldes: »Fyr- og Granfrø er og saaet, men deraf har allene det Fyr-Frø, som kom fra Bloksbjerg, vildet voxe, det øvrige fra Norge har ej vildet voxe.«

Og saa var Uheldene begyndt. Man havde kanske ikke faaet Brugsanvisning med Frøpartierne, og uden Vejledning kunde Fejl let indtræffe og medføre, at Frøets Spireevne gik tabt. Siden Egen og Bøgen før historisk Tid havde fortrængt Landets naturlige Fyrreskove, var Naaletræ ukendt paa dansk Grund; mang-

lende Erfaring maatte undskyldte forkert Behandling, men voldte desværre Plantningssagen alvorlig Skade. Den blev foreløbig lagt hen, idet Forsøgene alle Steder mislykkedes, og Regeringen snart fik nok at gøre med Kolonisterne og Opdyrkningen. Man saaede om flere Gange ved alle Kolonierne, men »formedelst Kuld og Blæst, og fordi den pløjede Hede endnu ikke var helt raadnet, er det alt sammen »ganske udgaaet«.22)

At Hedeplanernes Modstandere greb Lejligheden og nu istemte haanende Triumfraab, der hørtes vidtom og mærkes længe, er en trist Sandhed, som ikke bliver mindre sørgelig ved at give Søren Thestrup Ret. »Jeg saa«, skrev Blicher mange Aar senere med Henblik paa Alhedens Forhold, »det første Spadekast gøres, det første Frø nedlægges paa den sorte Hede, og det under Manges tvivlende Hovedrysten og spottende Latter. Jeg har set disse Træer opvokse, og derfor gjorde det mig ondt at se, en Daddel« komme saa stærkt og uretfærdigt til Orde.23)

Træplantning droges dog atter i Forgrunden, da det skønnedes nødvendigt at finde Midler til at standse Sandflugtens Ødelæggelser. Man saaede Frø omkring sammengroede Sande og imellem de Græstørv, hvorved særlig løse Flyvesandsarealer var blevet dæmpede. Nogle Steder spirede Frøet ikke, men andre Steder slog Smaaplanker Rod, voksede op og taalte baade Vindpisk og Sommertørke. *Frederikshaab* Plantage er Resultatet af saadanne vedholdende store Anstrelgelser.

Rentekammeret forordnede 18. Juni 1802, at der efterhaanden skulde indtages til Skovkultur i Randbøl ca. 2180 Tønder Land.24) Som Følge heraf udvidede man 1803 *Frederikshaab* Plantage ret væsentlig, og kort efter overtog Staten Gjøddinggaard, paa hvis ca.

240 Tdr. Land *Gjødding Plantage* fik god Grobund. Denne Forøgelse blev Randbøl-Distriktets værdifuldeste Bevoksning. Gjøddinggaard indrettedes til Bolig for en Skovrider, ligesom Stendalgaard var blevet Skovriderbolig og Midtpunkt for Plantagekomplekset paa Alheden. Et tredje Plantageanlæg oprettedes 1804 paa Palsgaard ved Nørre Snede.²⁵⁾

Hermed var der langs gamle Viborgvej grundlagt Kulturcentre, hvorfra Arbejdet med Hedeskovene efterhaanden skulde finde Udfoldelse. Naar alle disse Skovanlæg voksede i Alder og Omfang, vilde de syne godt i Landskabet — i jævne Mellemrum fra Viborg ned imod Kolding. De vilde ved selve deres Eksistens vække til Eftertanke og kalde paa Efterligning: flere nye Hedeskove.

I 1816 havde man faaet tilplantet 2420 Tdr. Land, saaledes fordelt: Randbøl 670 Tdr. Land, Palsgaard 621 Tdr. Land, Stendalgaard 1129 Tdr. Land (deraf selve Stendalgaard 541, Ulvedal 348 og Kompedal 240 Tdr. Land). Fortsat Plantning og store Udvidelser bragte siden væsentlig højere Tal. Frederikshaab Plantage naaede op til i Aaret 1925 at dække 616 ha, Randbøl Statsskovdistrikt (Gjødding, Frederikshaab, Tykhøj Krat, Hastrup) ialt 1474 ha; siden er Refstrup Skov, Gadbjerg Sogn indlemmet i Distriktet.

Det tager Tid at genrejse Skov; vokser Træer langsomt paa sandføget Jord, gror Folks Forstaaelse af Plantningens Betydning endnu trægere. I rigtig Erkendelse heraf maatte Bestyrelsen for Vejle Amts unge Landboforening se det som en nærliggende Opgave at komme Vesteregnens Beboere til Undsætning i deres stadig standende Kamp mod Flyvesandet, den, der fratog dem Mod paa at fravriste Lyngen nye Agre. Landhusholdningsselskabet havde længe opfordret Me-

nigmand til at anlægge Hegn og smaa Plantager, og noget var udrettet, men det forsløg saa lidt. Datterselskabet i Vejle tog sig paa at anlægge Planteskoler.²⁶⁾

Under et den 14. September 1853 afholdt Bestyrelsesmøde vedtog man at bruge en Kassebeholdning paa 100 Rdl. samt et forventet Overskud fra tilstundende Dyrskue hertil. Desuden raadede Landboforeningen over 50 Rdl. fra Grev Friis paa Boller, havde Løfte om 200 Rdl. aarlig i 10 Aar fra Indenrigsministeriet og 100 Rdl. aarlig i to Aar fra Landhusholdningsselskabet. Saaledes funderet anlagde man en »Planteskole for Vesteregnet« i Jelling og tilbød samtlige Kommuner at beplante Kirkegaardene og, »forsaavidt Planteskolens Kræfter taaler det, saadanne Kommunerne tilhørende Arealer, som af dem maatte forsynes med et til fuldstændig Fredning tilstrækkeligt Hegn«.

Jelling Planteskole virkede saa godt, at Landboforeningen i 1855 tog under Overvejelse at oprette en Filialplanteskole i Lindeballe, hvor Sognefoged Hans Schjødt vilde skænke Foreningen et Areal i den ham tilhørende Skov paa saa langt Aaremaal, som det maatte ønskes. Samme Aar meddelte Formanden, Amtmand Orla Lehmann, at han paa Bestyrelsens Vegne og med dennes Billigelse havde gjort Skridt til Anlæg af en Planteskole i Sønder Omme, »hvor endel vigtige baade lokale og personlige Betingelser er tilstede, og hvor efter den foreløbige derom stedfundne Brevveksling en levende Interesse for Sagens Fremme er konstateret«. Et Møde i Sdr. Omme blev afholdt og Planteskole oprettet. Ejeren af Juellingsholm, Theilgaard Hansen, skænkede en umiddelbart ved Gaarden liggende Toft paa henved 6 Tdr. Land. Arealet overlodes Sognet til en Kommunen hørende Plantage under Bestyrelse af Sognepræsten, Juellingsholms Ejer

og to af Sogneforstanderskabet valgte Medlemmer.

Alle tre Steder — Jelling, Lindeballe, Sdr. Omme — blev Planteskolejorden kulegravet og derefter kultiveret med forskellige Træsarter: Rødgran, Hvidgran, alm. Fyr, østrigsk Fyr, Hvidel, Lærk, Bøg, Eg, Ahorn, Ask o. s. v. Amtmand Lehmann skænkede en Del Planter, Gaardejer Ammundsen, Smidstrup, Proprietær Krøyer, Engelsholm, Proprietær Michelsen, Mindstrup, og Gaardejer Crone, Jelling, sendte ligeledes gode Gaver: Blommetræer, Kirsebærplanter, Syrener og Hvidtjørn. »Forøvrigt har Planteskolen fra ingen andre af Foreningens Medlemmer modtaget Noget.« 1857 meldes, at »indledende Skridt er foretagne for at tilvejebringe smaa, Communerne tilhørende, Skovplantninger ved Brande og Kollemorten og til Beplantning af forskellige Kirkegaarde i Hedeegnene«.

Det tegnede meget lovende. Og man gik videre: Bestyrelsen var blevet opmærksom paa »den Iver og Udholdenhed, hvormed en Mand ved Navn Thomas Hestlund af Ulkjær Mølle virker i Træplantningens Interesse. Man finder ved hans Gaard midt i den nøgne og goldeste Vesteregn en Frugthave ligesaa frodig som i den bedste Østeregn og omkring hans Ejendom flere smaa levende Granplantager, som vise, hvad Lyst og Omhu kan udrette selv under ugunstige Forhold«. Efter Bestyrelsens Forslag vedtog Generalforsamlingen 1859 at skænke Thomas Hestlund 12 Stk. Frugttræer som Tegn paa dens Paaskønnelse, hvad han i sin Egn, Give, har virket til at vække Lysten til Plantning.

Samme Aar bevilgede man Pengemidler til Beplantning af Kirkegaarde, »Pladsen ved Kjæmpehøjene i Jelling« og andre offentlige Ejendomme, bl. a. »Sdr. Omme Plantage« — »og er Plantning paa disse Steder ogsaa iværksat«.

Hvad Sønder Omme angaar, var det der gaaet noget tilbage, navnlig paa Grund af et ved Sognepræstens Forflyttelse opstaaet Interregnum i Bestyrelsen. Orla Lehmann fremhævede imidlertid, at man under ingen Omstændigheder turde lade Plantningsforsøget dersteds falde, især da den nye Sognepræst, Pastor Rambusch, havde lovet at paatage sig Tilsynet med Plantagen, »og der haves Haab om til Efteraaret at kunne erholde endeel Træplanter til Foræring fra Snoghøj«.

Vedrørende Jelling Planteskole foreslog han 1859, at man skulde anmode Doctor Boye, Haughus, om at overtage Ledelsen og Tilsynet, hvortil denne erklærede sig villig. Fra Godsejer Dr. Boye forelaa næste Aar en omhyggelig Redegørelse, som bl. a. siger:

Afsætningen af Planter er gaaet rask, men det har saavel forrige Aar som iaar vist sig, at det kun er nogle enkelte Træsarter, der er nogen Efterspørgsel paa, og jeg er derfor af den Formening, at Planteskolen for Eftertiden ikke skal stræbe efter at være forsynet med mange forskellige Arter for at kunne tilfredsstille enhver Fordring, men derimod, da den dog ikke har store Kræfter at virke med, indskrænke sig til de Træsarter, der nu engang har vist sig at være let afsættelige. Rødgran, lidt Hvidgran, Hvidel, Elm, Hvidtorn og maaske lidt Ask ere saaledes de eneste Træsarter, jeg troer med nogen egentlig Nytte og Fordeel at kunne opelskes i Planteskolen, og skulde der siden vise sig nogen Efterspørgsel efter Lærke, Fyr, Ahorn, Lind og Kastanie, kunde man jo altid begynde at saa lidt af disse Træsarter, men for Tiden viser de sig næsten fuldkommen uafsættelige, og de vil i ethvert Fald aldrig faae Betydning for Vesteregnet, for hvilken der dog især skulde virkes . . . .

Af de iaar fra Planteskolen afhændede Planter er

den allerstørste Part gaaet til Skoveggen omkring Jellinge og længere Øst og Syd paa, medens en forholdsvis kun ringe Part er bleven solgt i Vesteregnet. I denne er der imidlertid paa flere Steder i de sidste Aar begyndt at udvikle sig Lyst til at anlægge smaa Plantager i Nærheden af Gaardene, og til at fremme saadanne mindre Foretagender vil Planteskolen kunne yde væsentlig Nytte ved den Lethed, hvortil vedkommende fra denne paa Grund af dens fordelagtige Beliggenhed kunne forsynes med Planter. Det behøver ikke at fremhæves, hvor meget Hedeejendommene vilde vinde i Hyggelighed og Skjønhed, naar Sansen for saadanne Anlæg af mindre Lunde med tilstødende Haver kunde blive almindelige, men for at slige Foretagender skulde lykkes, maa man rigtignok ikke, saaledes som paa mange Steder gjort, begynde med at plante nogle faa Hundreder Graner paa bar Mark uden Ly eller Læ, thi et saadant Arbejde er aldeles spildt og skader kun ved at afskrække andre. Vil en Mand i denne Retning virke noget for sin Ejendom, maa han indtage 1—3 Tdr. Land af sit i Regelen dog altfor vidtløftige Areal, og om disse opføre et forsvarligt Dige, bag hvilket der navnlig mod Vest maa begyndes med flere Rader Læplanter (Hvidel, Elm, Hvidgran, Ask), og bag disse kommer først Rødgranen som dannende den egentlige Hovedbestand, og man kan da ikke blive træt af Aar efter Aar at plante efter, indtil det hele staar sluttet og i god Grøde.

Denne kloge og veltalende Indberetning, som blev offentliggjort i Vejle Amts Landboforenings Aarsberetning 1859, viser tilfulde, at der var »gjort Skridt« til Standsning af Vindens nedbrydende Virksomhed, Vesteregnet altid løftede Svøbe. Mangfoldige Skridt skulde under vanskelige Forhold trædes videre hen

imod det endnu fjerne Maal at skaffe fast Værn for Mark og Afgrøde, Husdyr og Hjem. Men Vejen laa anvist, Retning angivet: Træplantning er Midlet.

Haanden i ovenfor gengivne Vidnesbyrd er Boyes, men mon ikke Røsten er Bangs, Vennens derovre i Gjødding, Skovrider Fr. Bang, Søn af Alhedens højt ansete Skovrider Jens Bang! Historiens Bog lærer, at en By, et Samfund gaar tilgrunde, hvor retfærdige Mænd fattes. Naar faa Mænd kan afværge Undergang, er det, fordi de er i Stand til at bygge op; det er deres Væsen at bygge op, de kan slet ikke lade være. De ved ikke selv, hvor meget deres Tilstedeværelse betyder for Stedet og Tiden — de virker bare.

Med Opbyggere som Lehmann, Boye og Bang, Krøyer, Engelsholm, og Eckardt, Ørumgaard, gik Vejle Amt en rig Udvikling i Møde.

Og hen over Jyllands jævne Strøg, hvor Kirketaarne i Snesetal let kunde tælles under hver Horisont, finder det søgende Øje andre Hedesagens Venner lignende dem i Vejle Amt.

Der var nu den dygtige Landmand Justitsraad Fjelstrup, Sindinggaard; i Tale og Skrift²⁷) og ved selv at plante bar han sin gode Part af Tidens Byrde paa Plads. Der var de fire Præster: gamle Niels Blicher i Vium²⁸) og Sønnen Steen Blicher, Carstens i Frederiks²⁹) og Konsistorialraad Bjerregaard i Hjermind («Hvor Ploven ei kan gaae og Leen Jubel faae, der bør et Træ at staae»). Og der var de fire store, som altid stod sammen og saaledes overvandt fast utrolig Modstand: Skovrider Jens Bang, Overforster Brüel, Statsminister Greve Reventlow og Kong Frederik den Sjette.

Kongen ydede personlig Hedesagen stor Tjeneste. Majestæten nærrede en levende Interesse for Planterne, hvad ogsaa de gentagne Hederejser vidner

om. At Landsfaderen saaledes selv vilde være med til at fremme Arbejdet, det afstivede Foretagendet mere end paa een Maade, direkte og i Stilhed hidrog Kongens Holdning til den endelige Omvurdering.

Da Enrico Dalgas i 1866 oprettede Hedeselskabet og ledte spredte Kræfter til samlet Indsats, stod han ikke alene. Erfaringer var gjort, Forudsætninger skabt, fast Grundlag til stor Ophugning lagt.

Vi vil afstaa fra at nævne de hundredtallige Plantager, der siden 1866 til vore Dage er anlagte i Vejle Vesteregn, ved Navne. Hovedsagen er den, at store og smaa Plantager nu næsten slutter sammen, præger Landskabet, gør det frugtbart og rigt, lunt og tæt, bedre for Mennesker og Dyr, Jord og Afgrøder — mere smukt end før.

Grundtvigs Billede af Vejle Vesteregn 1815:

Det er slet ingen Abildgaard
og ingen Blommehave;
det lysner mest kun lidt i Vaar,
og Buskene er lave;
og Lyngen løber langs med Land
med Ormeflok og Flyvesand,
og Bøgen staar i Stampe —

er ændret indtil Forvandling.

Landhusholdningsselskabets Virksomhed i Vejle Amt.

Om den af Hjulmand *Anders Madsen* paa Vonge Mark i Nykirke Sogn udviste fortrinlige Virksomhed har adskillige af Sognemændene tilstillet Landhusholdningsselskabet en af Proprietær Mazanti til Stougaard og Pastor Møller i Nykirke attesteret Beretning, hvorefter fornævnte *Anders Madsen* har opdyrket omtrent 56 Tønder Land, mest Hedejord, som han til dels har merglet og bragt under hensigtsmæssig Drift.

Fra Vejle Vesteregn ca. 1904. (Vejle Museum.)

Til sin ikke ubetydelige Besætnings Underholdning savner han Eng, men har vidst at bøde herpaa ved Kartoffelavl og Staldfodring. Sine Bygninger har han opført af Grundmur og anlagt et Teglværk, der anses som et af de bedste i Egnen. Han forfærdiger og sælger mange gode Plove. — Han tilkendtes det 4. Sølvbæger.³⁰⁾

Jens Christensen Krag sig har opdyrket en Hedelod, henhørende til Brandholm i Brande Sogn, tildels ved Hjælp af Mergel, som han hentede $\frac{1}{4}$ Mil borte; paa Lodden kunde tilforn kun holdes een Ko, hvortil endog maatte lejes Græsning, men nogle Aar derefter holdt han 4 Køer. Haven til Stedet udvidede han og forsynede den med en Del Træer. — Han tilkendtes den 3. Sølvmedalje.

Husmand *Christen Christensen Holt* af Egtved, som blandt andet har vist, at Smaalodders Mergling alene

ved Haandkraft meget vel lader sig udføre, tilkendtes en Belønning af 15 Rdl.

Husmand *Anders Jensen* paa Engelsholm Mark, Nørup Sogn, tilstodes 12 Rdl. Han har dyrket sin tildels bakkede Lod med sine 2 Stude, og den yder ham et usædvanlig stort Udbytte.

Vognmand *Andreas Mikkelsen* i Ribbe og Gaardejer *Jens Nicolai Thaisen* i Langtved, Skrave Sogn, Haderslev Amt, tiltraadte 1. April 1846 Gaarden Hvalplund, Sdr. Omme Sogn; Ejendommen havde da 545 Tdr. Land, men halvandet Aar senere sammenkøbte de 400 Tdr. Land, hvis Pris udgjorde 6 Rdl. pr. Td. L. Af Gaardens Areal var ved Overdragelsen kun ca. 50 Tdr. Land opdyrket, og derpaa holdtes 2 Heste og 6 Køer. De raa Jorder var dels Hede, dels Mose. Hedens Opdyrkning begyndte Ejerne i det første Aar med 10 Heste; hvor Lyngen ikke var stærk, blev den nedpløjet, ellers afbrændtes den, men Ejerne holdt for, at Brændingen paa den tørre Hede ikke burde ske, hvor Lyngen kunde nedpløjes. Samtidig toges fat paa Mosens Udgrøftning. De indtagne Jorder dyrkedes efter tilbørlig Brakning og rigelig Mergling med Rug, Ærter, Byg, Kartofler eller Boghvede, sidst Havre med Kløver og Græsfrø. Jorden var mager og gav i Gennemsnit kun 6 Fold. Moserne var af forskellig Beskaffenhed; hvor der kunde faas Klynnetørv, anvendte man ikke Brak og Mergel, men efter Pløjning, Udgrøftning og en svag Brænding blev Arealerne tilsaaede med Blandkorn og Rodfrugter, andet og tredje Aar harvedes Jorden op og brændtes paany, saa et tyndt Askelag fremkom; her saaedes Vaarsæd eller Rodfrugter, tredje Aar udlagdes med Kløver og Græsfrø. En anden

Del af Mosen, som havde en Jordart, der gav lettere Brændsel og hvid Aske, fordrede betydelig mere Tid og Arbejde med Brak, Brænding, gentagen Pløjning og Harvning og senere Mergeltilførsel. Afgrøden paa Mergeljorderne var i Almindelighed meget tilfredsstillende, omtrent 14 Tønder Korn efter en Tønne Udsæd.

Henved 600 Tdr. Land Hede og Mose omgivet af en uoverskuelig Lyngørken var 1852 under Kultur, prangende med tildels ypperlige Afgrøder. Ejerne regnede, at hver Tønne opdyrket Land stod dem i 23 Rdl. De havde erfaret, at Kultivering af Mosearealer betalte sig bedre end den dyrkede Hede. Forsaavidt de raa Jorder ikke egnede sig til Agerbrug, agtede de at benytte dem til Trækultur.

Længden af de gravede Grøfter var over 32.000 Favne, d. v. s. 8 Mile, nogle Grøfter gjorde man 4 Alen brede. Der regnedes med at være udkørt ca. 70.000 Læs Mergel fra to Grave; i den største af disse havde man arbejdet i en Dybde under Overfladen paa indtil 24 Alen, uden at Mergelen ophørte, denne var meget haard, men kunde dog i Bunden af Graven pløjes løs. Foruden de almindelige Kornarter dyrkedes Raps, Spergel, Turnips, Roer og Hvidkaal. Om Sommeren holdtes gerne 16—18 faste Folk foruden Daglejere og Akkordarbejdere. I 1854 var Besætningen 10 Heste, 6 Fedestude, 11 Arbejdsstude, 15 Køer og 80 Faar; i Sommertiden havde man sædvanligvis 14—18 Heste og 20 Fedestude.

Gaardens Udhuse — en stor Stald og Lade samt en Smedie var nyt opført af Grundmur; fra dens Teglværk brændtes ogsaa Sten til Salg. Ved Bygningerne groede en stor Have op, indhegnet ved dobbelt Sten-dige. Der var ved denne Ejendom intet sparet for at

vise, hvad der efter en vel overlagt Plan og ved klog Afbenyttelse af de forhaandenværende Midler kunde udrettes i en Hedeegn, naar man blot ikke frygtede for at anvende nogen Kapital derpaa. Det var derfor ogsaa sandsynligt, at Ejerne vilde bestræbe sig paa at vedligeholde de opdyrkede Jorders Produktionsevne. Betydelige Kræfter var her blevet sat ind med et heldigt Resultat, og selv ikke den Mangel paa Folk, som Krigen 1848—50 medførte, lod indtræde nogen Standsning, men Arbejdet nød tværtimod en rask og uafbrudt Fremgang.

Som et Bevis paa Landhusholdningsselskabets Anerkendelse af den Indsigt og Udholdenhed, hvormed dette omfattende Foretagende var sat i Gang og ledet, tilkendtes Gaardens tvende Ejere Selskabets 2. Sølvmedalje.

Husmand *Mads Jensen Nim* i Sdr. Kollemorten, Nykirke Sogn, tiltraadte 1854 sin Ejendom, hvortil hørte ca. 45 Tdr. Land. Kun nogle faa Agre var opdyrkede, det øvrige henlaa i Hede og Mose, tildels meget ujævnt, fyldt med Huller og fordærvet af stillestaaende Vand. Der kunde dengang knap holdes 1 Ko, idet Foderet for det meste maatte købes. Ingen Bygninger fandtes paa Ejendommen. Mads Jensen opførte efterhaanden Stuehus, Lade og Stald; til denne sidstnævnte Bygning fik han Stenene fra en Høj, han jævned, og hvorfra han bortkørte ikke mindre end 300 Læs Sten. Syv Aar senere — 1863 — havde han en Besætning af 2 Trækstude, hvormed han drev Jorden, 3 Køer, 2—3 Stk. Ungkvæg og nogle Faar. »Af Mergel har han paaført 2700 Læs, og dette Arbejde fortsættes. Nærmest ved Ler- og Mergelgraven, som findes omtrent midt paa Lodden, har han paaført et lavt, sumpet og

ujævnt Jordstykke 1000 Hjulbørlæs Ler samt jævnet det, hvorved det er blevet tjenligt til at give Korn. Fra sine vaade, kolde og sure Jorder har han bestræbt sig for at afgrave det skadelige Vand og har saaledes navnlig i et enkelt Aar gravet 1000 Favne Grøfter. Hele Ejendommen er nu, paa nogen Mosejord nær, opdyrket eller under Opdyrkning, og Jorden har til dels givet gode Afgrøder ved Hjælp af den paaførte Mergel og Ler, og idet Hullerne er blevne jævnedede og Vandet udgravet. De sidste vaadrige, kolde Somre var ham til megen Skade, medens han derimod i tidligere tørre, varme Somre avlede godt og kunde sælge indtil 47 Tønder Korn i et Aar. Sine jævnlige har han foregaaet med et mønsterværdigt Eksempel, som ej heller er blevet uden Efterfølgelse. Han er derfor ogsaa anbefalet af Vejle Amts Landboforening, hvis Formand, Proprietær Boye, bl. a. bemærker, at denne Mand ved sin strenge Arbejdsomhed og Omsigt har skabt et ordentligt Agerbrug paa en Plet Jord, som tilforn hella i vild Hede, medens saa mange andre, der i den Egn tager fat paa Hedeopdyrkning, kun bringer det til at henslæbe deres Liv i Armod uden at udrette noget til Forbedring af den utaknemlige Jord, der skulde skaffe dem deres Livsophold. Det er derfor ogsaa den almindelige Mening i Egnen, at der er ingen, hvis Virksomhed i denne Retning har baaret saadanne Frugter som hans.«

Mads Jensen tilkendtes Selskabets 4. Sølvbæger.

Husmand *Morten Christensen*, Egtved Sogn, købte 1852 et Hus paa Egtved Mark med 11 Tdr. Land, hvoraf Størsteparten laa i uopdyrket Tilstand og var af sumpet, sandet Bonitet; det øvrige bestod af dybe Mosepytter, der delvis fandtes i saadan Forfatning,

at Planering og Brug syntes utænkkelig. I flere Aar maatte han købe baade Føde- og Sædekorn, og Stedets brøstfældige Bygning kunde næppe uden Fare tjene som Bolig for Mennesker og Husdyr. Der var da ogsaa kun 1 Ko. Ikke destomindre gav Morten Christensen sig i Lag med Opdyrkning af Hede og Mose; han dræ-nede og merglede, byggede Stue- og Udhus (hvortil han selv brændte Stenene), og alle disse Forbedringer udførte han hovedsagelig med egne Hænder — kæmpende med Armod og langvarige Sygdomme i Familien. Nu 1865 holder han 4 Køer og nogle Faar.

For at fremskaffe Mergel, som han transporterede ved Hjælp af en Ko og en Stud, maatte han formedelst Mergelens temmelig dybe Leje grave indtil 14 Alen ned i Jorden, og alt var besværligt. Ejendommens Købesum, 800 Rdl., har han forrentet, og hans hele Bedrift er i 1864 ca. 2000 Rdl. værd. Han kan med Glæde se sin ufortrødne Flid lønnet med tilstrække-ligt Udkomne for sig og sine.

Det anmeldte er attesteret af Sogneforstanderskabet, hvorhos Manden paa det bedste er anbefalet af Vejle Amts Landboforening. Han tilkendtes Landhushold-ningsselskabets 5. Sølvbæger, som i et af Foreningens Vintermøder, der var talrigt besøgt, overleveredes ham af Landboforeningens Formand.

Husmand *Søren Nielsen Faarhus*, Harresø Mark, Givskud Sogn, har vist sig som en mere end almindelig flittig, udholdende og dygtig Jordbruger ved Opdyrkningen af sin slette Hedelod, som han ved Brakning, Mergling under vanskelige Forhold, Gennembrydning og Forvitring af Alen har bragt i Kultur. Ifølge flere ansete Mænds Vidnesbyrd og Vejle Amts Vesteregns

Landboforenings Anbefaling har Landhusholdnings-selskabet tilkendt Søren Nielsen Faarhus sit 4. Sølvbæger.

Husmand *Claus Johansen* af Nørre Stenderup, Eltang Sogn, ejede fra sidst i 1850erne en Lod paa 6 Tdr. Land, hvorpaa han holdt 2 Køer, og tilkøbte sig da et ved Siden af Lodden liggende Stykke Jord paa 10 Tdr. Land, der var meget bakket og ujævnt, og hvoraf de 9 Tdr. Land laa i aldeles raa Tilstand med Lyngtuer og Smaakrat, medens 1 Td. Ld. ved den ene Ende af Lodden var Ellekær. Hele Lodden har han plantet, merglet og tildels drænet samt ryddet Ellekæret, som han ved Hjælp af en forbiløbende Bæk har forvandlet til en indbringende Overrislingseng. Haandarbejdet har han selv udført ved sin Kones Hjælp, og til Trækarbejdet benyttede han et Par Stude. Hans Besætning er nu foruden 2 Stude 4 Køer samt Kalvetillæg, og han holder hensigtsmæssige Avlsredskaber af god Konstruktion. Hans sjældne Flid er et følgeværdigt Eksempel til Efterligning for andre.

Claus Johansen nævnes af Landhusholdningsselskabet med Hæder.

Husmand *Jens Mikkelsen Møller* af Nørre Tinnet, Nykirke Sogn, fik sin Ejendom 1859. Den var paa 14 Tdr. Land, og han modtog den fra et Par gamle Folk, som næppe kunde bjerge Føden derpaa, og til hvem han har svaret Aftægt. Nu har han ved egne Hænders Arbejde, kun med sin Kones Hjælp, saaledes opdyrket Jorden og sat den i Kultur, at han holder 3 Køer og 5 Faar. Han pløjer, mergler og idet hele gør alt sit Spændarbejde med sine Køer; han har forvandlet Hedebanker og Sandknuder til frugtbar Eng ved Over-

risling og avler paa denne Eng 4 Læs godt Hø aarlig. Jens Mikkelsen har i det hele taget vist en ualmindelig Flid og Udholdenhed, og han staar saaledes som et følgeværdigt Eksempel blandt sine Standsfæller.

Jens Mikkelsen Møller tildeles hæderlig Omtale.

Husmand *Anders Nielsen*, Lindeballe Mark og Sogn, købte 1864 en Ejendom paa 28 Tdr. Land, hvoraf 5 Tdr. Land var forkrøblet Skov, og af de øvrige 23 Tdr. Land gav en Del intet Udbytte, fordi de var fyldte med Kilder, Tørve- og Lergrave samt Kratbuske. Ejendommen stod kun for 3 Skpr. Hartkorn, og der kunde kun holdes 2 Køer og 2 Stude, som end ikke altid kunde vinterfodres.

I 1871 købte han yderligere 10 Tdr. Land; deraf var 8 Tdr. Land Ager af samme ukultiverede Slags som de forrige og 2 Tdr. Ld. Kratskov. Denne Ejendom har han i de forløbne 14 Aar, uagtet hans Hustru er svag, og han har 7 ukonfirmerede Børn, bragt i en saadan Kultur, at han nu — 1878 — holder 2 Heste, 1 Plag, 6 Køer og nogle Faar; han har planeret Hullerne, drænet Jorden og derved skaffet Dræningskunsten Indgang i sin Egn, saa at der nu er anlagt en Rørfabrik i Egnen, medens han maatte hente sine Rør $2\frac{1}{2}$ Mil borte; han har udvidet Bygningerne betydeligt, ordnet en Benyttelse af Vandet fra Kilderne, dels til Vandmejeri, dels til Vanding af Kvæget i Stalden og dels til Springvand i Gaarden. I sin Skov har han anlagt en Planteskole paa 5 Skpr. Land, hvorfra han sælger Planter til Omegnens Beboere, foruden dem han selv bruger. Han har i flere Retninger været Banebryder i sin Egn og ofte hjulpet sig over Vanskeligheder ved simple og sindrige Midler, saaledes f. Eks. ved den Rørrensningsskæde, han har konstrueret til at rense

Drænrør for Okker, og som findes omtalt i »Landmandsblade«.

Sogneraadet anbefalede ham varmt til Anerkendelse af Landhusholdningsselskabet og henstillede, hvis Anbefalingen toges til Følge, at tildele ham et Eksemplar af Allens kombinerede Radsaamaskine og Hjulhakke, som findes rosende omtalt i »Landmandsblade« for 29. Marts 1878. Saavel Vejle Amts Vesteregns Landboforening som Belønningsudvalget sluttede sig hertil, og Præsidiet samstemmer heri, saafremt den nævnte Maskine, hvoraf der kun er kommet eet Eksemplar her til Landet fra Amerika, maatte vise sig hensigtsmæssig, hvorimod der ellers vil være at tildele Anders Nielsen et Sølvbæger.

Husmand *Peter Kristiansen*, Ny Aagaard, Thyregod Sogn, tilbyttede sig 1872 Ejendommen, der bestod af 320 Tdr. Land uopdyrket Hedejord med en lille Bygning. Han opdyrkede aarlig omtrent 14 Tdr. Land, hentede Mergel fra et Leje $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ Mil borte, gav 60 Læs Mergel å $1\frac{1}{2}$ Kubikalen pr. Td. Ld., opførte efterhaanden Bygninger, og kunde i 1887 holde en Besætning af 3 Heste, 4 store Trækstude, 8 Køer, 8 Stk. Ungkvæg og 14 Faar. Han kulegravede og anlagde $\frac{1}{2}$ Td. Land til Have, forsynede den med Læbælte og Frugtbuske, og alt dette kom snart til at staa frodigt og smukt.

Ved sin Arbejdsomhed og store Flid og under gennemført Nøjsomhed naaede han saaledes frem uden at forøge Gælden, som tværtimod blev væsentlig nedbragt.

Efter at Vejle Amts Vesteregns Landboforening havde udtalt sig rosende om Mandens Virksomhed, indstillede Landhusholdningsselskabets Bedømmelses-

udvalg ham til en Belønning, og derefter tilkendte Præsidiets Husmand Peter Kristiansen Selskabets 4. Sølvbæger.

Mølleforpagter *Hans Hallum*, Nyborg Mølle, Egtved Sogn, overtog Forpagtningen af Møllen i 1878 og 2 Aar senere Gaarden, hvortil der hørte ca. 100 Tdr. Land Sandjord samt nogle Tdr. Ld. Eng, Mose og Plantage.

»Gaarden var den Gang meget forsømt, men er nu bragt i en efter Egnens Forhold særdeles god Kultur, og ligeledes vidner saavel Besætningen som Bygningerne om store Fremskridt. Særlig fremhæves et meget smukt og vel udført Enganlæg. Omkring Gaarden henhævede tidligere et Areal som Sump og Kær, overgroet med Ellekrat, Mos og værdiløst Græs, og fuldt af Væld, hvorfra Vandet savnede Afløb og derfor gjorde Jorden sur. Efter at Krattet var ryddet og Jorden planeret, blev Vandet fra disse Væld ledet ned over den, og det tidligere næsten værdiløse Areal er derved blevet omdannet til en udmærket, ca. 3 Tdr. Land stor Eng, der nu giver 3—4 Slæt Hø af fortrinlig Kvalitet.«

Efter Anbefaling af Egtved Landboforening og Vejle Amts Landboforening tilkendtes der Forpagter *Hans Hallum* Selskabets 5. Sølvbæger.

Husmand *Niels Mortensen*, Grarup, Brande Sogn, havde, da han blev gift, sammensparet ca. 2000 Kr. ved eget Arbejde. Straks efter sit Giftermaal i 1870 overtog han en halvopdyrket Hedelod paa 49 Tdr. Ld., behæftet med 2500 Kr. og en stor Aftægt, som han svarede fuldstændig indtil 1892, og hvoraf han endnu 25 Aar senere svarede Halvdelen. I 1875 købte han 28 Tdr. Land Hede for 800 Kr., i 1876 en Engparcel

for 800 Kr. i Give Sogn, i 1887 en Engparcel i Thyregod Sogn for 1000 Kr. og i 1888 en Ejendom paa 75 Tdr. Land for 3700 Kr. Den gjorde Gæld og de laante Købesummer, ialt 8450 Kr., havde han 1895 udbetalt og desuden samlet sig ca. 7000 Kr., og Besætningen var da 5 Heste, 2 store Trækstude, 12 Køer og 12 Svin. Marken laa hegnet mod Vestenvinde, og 6 Tdr. Land tilplantet med Naaletræ; desuden var han i Færd med at opelske Plantage paa yderligere 4 Tdr. Land. Mergelen til det store opdyrkede Areal blev hentet en halv Mil borte. Ejendommen kom i fortrinlig Drift og Gødningskraft.

»Af Børn har N. Mortensen 9, alle særdeles dygtige og brave Mennesker. Manden, Konen og Børnene hjælpes ad for at bringe det mest mulige ud af Bedriften, og de har blandt Naboer og Kendinge et godt Om-dømme.«

Niels Mortensen tildeltes det 3. Sølvbæger.

Husmand *Mads Hansen* af Hallundbæk Mark, Sønder Omme Sogn, købte i 1862 en Lod paa 130 Tdr. Land uden Bygninger og uden Avl. Hele Arealet laa i raa Tilstand som Hede og Mose med Undtagelse af 3 Tdr. Ld., der var pløjet, men ikke merglet. En for kraftig Ild ved Lyngens Forbrænding før Pløjningen havde gjort Jorden meget simpel. Mergel savnedes paa Ejendommen, den maatte hentes $\frac{1}{4}$ Mil borte, og Vej til Lejet lod sig vanskeligt erhverve og anlægge. Den naturlige Vandafledning var aldeles utilstrækkelig, saa et omfattende Dræningsarbejde var nødvendigt.

Mads Hansen overtog 24 Aar gammel Ejendommen uden Formue. Han tog dristig fat, fik et Hus bygget, et Par Trækstude anskaffet og begyndte saa Opdyrkningen, som han fortsatte kun afbrudt ved at deltage

i Krigen 1864. Hele Arealet blev opdyrket og merglet med 70—100 Læs pr. Td. Ld., afvandet dels ved aabne Grøfter og dels ved gennemført Dræning, det afledede Vand førtes hen over et lavtliggende Areal, der forvandlede til Eng, der siden bar godt og rigeligt Græs. Hele Marken indhegnedes paa de tre Sider med Jorddiger, der tilplantedes, og langs den fjerde Side graves en 3 Alen bred Grøft. Grøfter og Diger havde en Længde af 4800 Alen. Ved Gaarden anlagdes Plantage og Have. Bygningerne opførtes af Grundmur i tre sammenbyggede Længer og et fritliggende Stuehus — alt særdeles velindrettet og godt vedligeholdt.

I 1899 var Besætningen 4 Arbejdsheste, 2 Plage, 18 Malkekøer, 4 Stk. Ungkvæg, 1 Tyr, 8 Faar og 10 Svin. Dyrene findes »i en efter Egnen fortrinlig Foderstand og af meget god Beskaffenhed«. I 1888 høstede Mads Hansen 100 Traver Rug, 60 Traver Byg og 260 Traver Havre samt en Del Blandsæd, Rodfrugter og 40 Læs Hø.

»Skønt Mads Hansen har haft megen Sygdom i sin Familie, har han ved en sjælden Omsigt, Arbejdsomhed og Dygtighed samt en klog Sparsommelighed nu naaet ikke alene at have en gældfri Ejendom, men han ejer endog en Kapital af 3000 Kr. Sine Børn har han givet en god Opdragelse.«

Der tildeltes Mads Hansen, som anbefalede varmt af Vejle Amts Vesteregns Landboforening, Selskabets 3. Sølvbæger.

Kirsten Danielsen, Enke efter Husmand Kristen Danielsen af Langkær, Brande Sogn, modtog 1896 Landhusholdningsselskabets 3. Sølvbæger for udvist Landboflid.

Hendes Mand fik 1875 i Arvepart fra sine Forældres Hjem 46 Tdr. Land Hede og Mose. Bygninger og andet

maatte han selv sørge for, og samme Sommer begyndte han at brænde Sten til Opførelse af et Hus. Herved paaførte han sig en Sygdom (Brystbetændelse), men dog blev de første 6 Fag Hus opført samme Efteraar, og med sin Hustru flyttede han i November Maaned ind, skønt Bygningen kun var halvt færdig. Der var pløjet 2 Agre af Heden, og den første Sommer pløjede han atter 2 Agre, om Efteraaret paany 2 Agre, og saadan blev han ved, naar Trækkraft kunde laanes. Den første Vinter havde de kun 3 Faar, da der ikke var andet at fodre med end lidt Mosehø. Den næste Sommer maatte Danielsen gøre en Mønstring til Hald i 7 Uger (14. Juni til hen i August). Forinden havde han købt en Ko og et Par smaa Stude, idet der hen ad Sommeren blev lidt Græs i Mosen, og med disse Stude pløjede Konen, mens han var borte, 30 Agre i den raa Hede. Mergel fandtes ikke paa Ejendommen, men han havde Ret til Mergelgravning i Fødegaardens Mergelleje, hvortil der var en Fjerdingvej at køre, tilmed over en temmelig stejl Banke, saa de blot kunde køre $\frac{2}{3}$ Læs. Foruden at pløje de 30 Agre fik Konen nogle Læs Mergel transporteret hjem, før Manden var færdig med Mønstringen og vendte tilbage. Hun fortsatte da fremdeles, imellem han arbejdede for andre, med Opdyrkning og Mergelkørsel. Studene blev han nødt til at sælge Efteraaret 1876, da han ikke havde noget at fodre dem med om Vinteren, hvorimod de beholdt Koen. Næste Foraar, da Græsset kom, købtes atter et Par Stude, og med en Del Indkøb af Korn og Halm fodrede han dem Vinteren over. Vinteren benyttede han, naar Vejret tillod det, til at udgrøfte Mosen. I September 1877 maatte Danielsen atter i Trøjen til Maanedsmønstringen. Saaledes gik Aar efter Aar; den ene Td. Land efter den anden inddroges under Ploven

og mergledes; det ene Stykke Bygning rejste sig efter det andet. I 1881 fik Danielsen for ypperlig Dyrkning Præmie af Landboforeningen; da havde han 2 Stude, 2 Køer og en Kvie samt 5 Faar. Tre Aar senere kunde han købe et Par russiske Heste, og nogle Aar senere igen afløste 2 danske Heste Russerne. I Aaret 1887 var ca. Halvdelen af Ejendommen under Dyrkning, men da var Danielsens Helbred nedbrudt, og han maatte sidde stille og se paa, hvordan Konen sled med Plov og Harve og Mergelvogn — foruden alt det øvrige Arbejde, som nu kom til at hvile paa hende og Børnene; de 2 ældste var Piger i 10 og 8 Aars Alderen, det sidste Barn var svageligt og døde 2 Aar gammelt. Danielsen blev ringere Aar for Aar, han led af Tæring, og den 9. Januar 1891 døde han.

Nu fortsatte hans Enke i det velkendte Spor; hun udførte saavidt alt med Døtrenes Hjælp, pløjede selv, saaede al Sæden, ogsaa Kunstgødningen, reparerede og forskønnede Bygningerne, idet hun alene udførte baade Murer-, Snedker- og Malerarbejdet. Hun anskaffede efterhaanden Hakkelse- og Tærskemaskine, saa de uden fremmed Bistand kunde tærse Kornet.

I 1896 havde Kirsten Danielsen faaet 30 Tdr. Land under Dyrkning, og da Landboforeningens Bestyrelse eftersaa Ejendommen, fandtes alt i udmærket Orden. Arbejdet ude og inde var udført med Omhu og Akkuratesse. Besætningen er nu 2 Heste, 4 Køer, 2 Kvier og 5 Faar; hun kunde nok holde et Par Kreaturer mere, men da de begyndte helt uden Midler, har det altid knebet at faa det til at slaa til; men der staar nu 3 grundmurede, godt vedligeholdte Længer, og alt tiltrods for den meget Sygdom, saa man maa undres over, Gælden ikke er større (ca. 3000 Kr.). Der er her et ret enestaaende Eksempel paa Landboflid, og hun

fortjener i Sandhed den Opmuntring, Landhusholdningsselskabets Anerkendelse betyder.

Husmand *Johannes Kristensen* af Skærlund, Brande Sogn, købte sin Ejendom 1872, 67 Tdr. Land af Skærlund Hede, for 1200 Kr.; kun 1 Td. Land var opdyrket, og herpaa stod et lille 6-Fags Hus, bygget af Lyng og Ler. Han havde 900 Kr. og begyndte saaledes med 300 Kr. Gæld. Det første Aar avledes 3 Traver Rug og lidt Boghvede, dog holdt han 2 Stude og 1 Ko, hvortil den meste Føde maatte købes. Han fandt Mergel paa Ejendommen og kultiverede hver følgende Aar 4 Tdr. Land, indtil hele Arealet var opdyrket og merglet.

Den første Sommer brændte han Mursten, og Aaret efter byggede han sig et 7 Fags Hus. J. Kristensen arbejdede paa denne Maade videre, øgede Besætningen og udvidede Bygningerne. I 1898 stod paa Ejendommen 3 vel vedligeholdte Bygninger (29 Fag), 2 gode Heste, 6 Køer, 3 Stk. Ungkvæg og en Del Faar; to Aar før havde han købt $2\frac{1}{3}$ Tdr. Land Mose.

»Naar der ses hen til, at J. Kristensen i denne Aarrække har kunnet finde sig i at opdyrke Hede paa et saa afsides beliggende Sted, hvor der er $1\frac{1}{2}$ Mil til Kirke og Købmand, og det endvidere tages i Betragtning, at han har haft en svagelig Hustru og opdraget 8 Børn, hvoraf 6 lever, skønnes det, at her er et Eksempel paa Nøjsomhed, Udholdenhed og Opofrelse, der tjener som Mønster til Efterfølgelse. Endnu kan nævnes, at han i 1879 fik Præmie for ypperlig Dyrkning af sin Lod, og at han har været Medlem af Sogneraadet i 6 Aar.«

Johannes Kristensen tilkendtes 1897—98 Landhusholdningsselskabets 5. Sølvbæger.

Husmand *Søren Chr. Pedersen*, Askær, Brande Sogn, overtog Ejendommen i 1876 uden Midler, men han fik den udyrkede Jord, Areal 25 Tdr. Land, uden Bygninger som Arvepart. Han købte straks paa Kredit et Par Stude til at pløje med. Den første Sommer brændte han Sten og byggede 12 Fag Hus, og følgende Efteraar saaede han 3 Skæpper Rug; Aaret efter kunde han foruden Studene holde 1 Ko. I 1878 blev han gift, og Hustruen medbragte 400 Kr.

1893 var hele Ejendommen opdyrket paa et Par Tdr. Land nær, hvilke brugtes til Tørveskær. Der var nu bygget ialt 3 Længer, assurerede for 1840 Kr. Besætningen udgjorde 1 Hest, 1 Føl, 3—4 Køer og nogle Faar. Samme Aar købte *Søren Chr. Pedersen* en Nabejendom, der foruden Aftægt til Sælgeren kostede 1500 Kr.; Arealet var 38 Tdr. Land, hvoraf Halvdelen havde været dyrket. I 1898, da Landboforeningens Bestyrelse synede Ejendommene, var de begge opdyrkede. Udsæden var nu 5 Tdr. Rug, 15 Tdr. Havre, 5½ Tdr. Byg, 6 Skp. Boghvede og 3½ Tdr. Kartoffler. Alt var tilsaaet med Omhu og i god Orden, hvorfor der ogsaa i Forhold til Aaret var Udsigt til en jævn god Afgrøde. Husdyrholdet omfattede nu 2 Heste, 10 Kreaturer og 8 Faar. Bygningsassurancen 3440 Kr., Ejendommens Værdi uden Aftægt ca. 9000 Kr., Gælden 4000 Kr.

»Naar det ses hen til, at *Søren Chr. Pedersen*, der i sit Ægteskab har haft 14 Børn, hvoraf de 10 er døde . . . . trods meget smaa Kaar og trods Uheld og Besværligheder ved Afgrøftning og Mergling, alligevel har naaet at kultivere et saa stort Areal, saa forstaar man, at man her har et lysende Eksempel paa Nøjsomhed, Udholdenhed og Opofrelse, der kan tjene som Mønster til Efterfølgelse.

Søren Chr. Pedersen tilkendtes Selskabets 4. Sølvbæger.

Peder Laursen var i Hjulmandslære, da han 1855 købte et Hedeareal paa 80 Tdr. Land uden Bygninger. I sin Fritid fik han det første Aar pløjet 2 Tdr. Land, og næste Aar opførte han et Hus af ubrændte Sten og Lyngtørv. Saa blev han gift, flyttede ind og fortsatte Opdyrkningen. Ejendommen havde kostet 800 Rdl., nu solgte han den i 1859 for 1400 Rdl.

Samme Aar købte han den Ejendom i Skerris, Brande Sogn, hvor Familien siden boede. Her var ca. 40 Tdr. Land, hvoraf en Del tidligere havde været pløjet, men det var saa længe siden, at hele Arealet maatte betragtes som uopdyrket. Prisen var 1350 Rdl. Bygninger fandtes ikke, men han lejede en Lejlighed, indtil han den første Sommer fik bygget 2 smaa Huse. De tre første Aar avledes noget Græs, men næsten intet Korn, da Jorden var meget sur. Peder Laursen tog derfor fat paa Dræning af Arealet, og efterhaanden steg Udbyttet. Besætningen øgedes, og flere Bygninger opførtes. Da Heden var fuldt kultiveret, blev nye Arealer indkøbt: 1868 9 Tdr. Land, 1873 14½ Tdr. Land, derefter et Stykke Eng og tre forskellige Loder paa ca. 60 Tdr. Land. Ved Aarhundredskiftet udgjorde Besætningen 4 Heste, 16 Kreaturer og 7 Faar. Gælden var 3000 Kr.

Peder Laursen har haft 5 Børn, hvoraf de to hver tildeltes en Arv paa 4000 Kr. »Ejendommen er stadig holdt i god Drift, og denne saa vel som Familiens hele Færd har været et Mønster for Egnen.« Peder Laursen tilkendtes Landhusholdningsselskabets 4. Sølvbæger.

Husmand *Jens Peder Thomsen*, Aagaard, Thyregod Sogn, købte i 1853 50 Tdr. Land Hede og Mose uden

Bygninger for 1000 Rdl. Hustruen og han ejede tilsammen 900 Rdl. Af Arealet var 2 Tdr. Land opdyrket. Den følgende Vinter pløjedes 2 Tdr. Land ved Hjælp af et Par Stude, og næste Sommer byggede J. P. Thomsen selv de første 9 Fag Hus. Senere opdyrkedes aarlig ca. 2 Tdr. Land, hvortil Mergelen købt og transporteredes ca. $\frac{1}{4}$ Mil; Bygningerne udvikledes, og Besætningen blev større. Efter 12 Aars Forløb døde Hustruen og efterlod 8 Børn. Manden arbejdede ihærdigt videre, og Opdyrkningen gjordes færdig. Jorden var kommet i god Drift, og Husdyrene omfattede 1899 2 Heste, 6 Køer og 6 Svin.

»I Betragtning af den Flid, Udholdenhed og Dygtighed, den indstillede har lagt for Dagen ved sit Arbejde under vanskelige Forhold, tilkendtes der 1899 Jens Peder Thomsen *hædrende Omtale* af Selskabet.«

Boelsmand *Niels Jensen* af Trædemark, Sdr. Omme Sogn, overtog 1875 Ejendom efter sin Fader: 140 Tdr. Land, mest uopdyrket, høj Hede. Han havde ingen Midler, men fik i Medgift med sin Hustru ca. 100 Kr. Paa Ejendommen hvilede en Gæld af 5000 Kr. foruden Aftægt til 2 Personer, hvoraf den ene døde samme Aar, medens den anden, Ejerens Moder, levede endnu i 1900. 1876 solgte han ca. 40 Tdr. Land for 2800 Kr. Resten, som hovedsagelig var Hede, fik han i Aarenes Løb kultiveret og merglet, saa der ved Aarhundredskiftet kun manglede 3 Tdr. Land. Da Niels Jensen fik Ejendommen, var Besætningen 2 Heste og 6 Stk. Kvæg, nu — 1900 — 3 Heste, 12 Stk. Kvæg, 9 Faar og 6 Svin. Bygningerne er forbedret i høj Grad; de er nu brandforsikrede for 5000 Kr., medens de i 1875 stod til 800 Kr. Omkring Stedet har han plantet ca. 5 Tdr. Land med Naaletræer, og i Marken er der plan-

tet Læbælter. Nu anslaaes Ejendommens Værdi til 10.000 Kr. Der hviler en Gæld af 3000 Kr. paa den. Han har haft 3 Børn. Manden sidder i Sogneraadet, og han og Familien er agtet blandt Egnens Befolkning. Niels Jensen er tilkendt Selskabets 5. Sølvbæger.

Søren Nielsen Søndergaard, Baldershave, Lindeballe Sogn, købte i 1854 for 1200 Kr. en faldefærdig Hytte med Hede i Give Sogn. 1876 solgte han Ejendommen, som da kostede 8000 Kr., efter at han havde opdyrket den tilhørende Hede og opbygget Huset, bogstavelig talt med egne Hænder, idet han strøg og brændte Stenene, murede og tømrede selv hele Bygningen.

Ejendommen Baldershave købte *Søren Søndergaard* 1876 — altsaa paa en Tid, da Landejendomme var dyre. Stedets Beliggenhed er mindre god, naar Hensyn tages til Handels- og Samfærdselsforholdene, men der findes baade Mergel, Tørveskær og Eng, hvortil Adgangen er nogenlunde let.

Søndergaard har været en dygtig Mand i mange Retninger: Husdyrbrug, Opdyrkning, Plantning, Havebrug, Husflid o. a., men særlig maa fremhæves hans Arbejde for Plantningssagen. Ikke alene har han forskønnet Ejendommen med Have og Lystanlæg, men ogsaa beplantet adskillige ufrugtbare Højdedrag og Skrænter og værnet Markjorden med Læbælter, ligesom han har anlagt en betydelig Planteskole, hvorfra der sælges mange Planter. Besætningen er væsentlig forøget, den er nu — 1904 — 3 Heste, 18 Stk. Kvæg, 10 Svin og 7 Faar. Mandens økonomiske Stilling findes meget tilfredsstillende. Ejendommen, paa hvilken der hviler en Gæld af 10.000 Kr., anslaaes til at være 18.000 Kr. værd. Børnene har faaet en god Opdragelse, *Søndergaard* og hans gamle Hustru er agtede og an-

sete, og deres stræbsomme Liv og dygtige Arbejde har tjent som udmærket Eksempel. To Gange er han belønnet af Amtets Landboforening for Plantning og Biavl, to Gange af Haveselskabet.

Søren Nielsen Søndergaard har modtaget Landhus-holdningsselskabets almindelige Sølvbæger.

Christen Hansen Møller, Hedeby, Ringive Sogn, overtog 1865 »Midtgaarden« i Hedeby tillige med »Østergaarden« sammesteds. Paa begge Gaarde udgjorde Kreaturbesætningen 11 Køer, 6 Stude, 6 Kvier og Kalve samt 2 Arbejdsheste, 1 Føl og 22 Faar. Gælden paa begge Gaardene var 7500 Rdl. og Chr. H. Møllers personlige Formue 1500 Rdl.

I Aaret 1866 solgte han »Østergaarden« for 1600 Rdl., men forbeholdt sig en Hedeparcel paa 113 Tdr. Land samt en Englod paa 4 Tdr. Land, hvorpaa der avledes ca. 8 Læs Hø aarlig.

Bygningerne paa »Midtgaarden« var meget daarlige, og allerede i 1865 saa Møller sig nødsaget til at bygge et nyt Stuehus. 1870 blev den øvrige Del af Gaarden ombygget med Undtagelse af den østre Længe, der fik en Tilbygning; ialt opførtes 44 Fag meget solide og tidssvarende Bygninger.

1882—84 anlagde han en Læplantning Vest for Gaarden paa ca. 5 Tdr. Land, dels i kulegravet Jord, dels i kulegravede Render; baade Jordarbejdet og Plantningen udførte Chr. H. Møller selv saa godt som uden Medhjælp, da han ikke turde betro saa vigtigt Arbejde til andre. Plantningen lykkedes udmærket, og en skønnere Læplantning fandtes næppe i Vester-egnen. Dette vel udførte Arbejde gav Stødet til, at mange andre i Sognet fik Lyst til at anlægge Læplantninger ved deres Gaarde og Huse. I de nævnte Aar

udvidedes ogsaa Haveanlægget betydeligt samt plan-
tedes en Del Frugttræer, ligesom senere Læhegn op-
elskedes i Markskellene.

1898 solgte Chr. H. Møller »Midtgaarden«, der den-
gang i Forening med den føromtalte Hedeparcel havde
en Besætning paa 40 Stk. Kreaturer, 9 Heste og 20
Faar. Engen var betydelig forbedret; der avledes nu
100 Læs Hø aarlig paa den samlede Eng mod 55 Læs
i 1865.

1898—99 byggede Chr. H. Møller en ny Gaard paa
den fra »Østergaarden« forbeholdte Parcel; her an-
lagde han ligeledes ved eget Arbejde en Læplantning
paa ca. 4 Tdr. Land. — Som anført har den nuværende
Ejendom 113 Tdr. Land foruden 4 Tdr. Land Eng. Af
dette Areal opdyrkede han 103 Tdr. Land, og Eng-
stykket blev ved forbedret Vanding bragt op fra 8 til
28 Læs Hø aarlig; her holdes 8 Malkekøer, 8 Ung-
kreaturer, 2 Arbejdsheste, 2 Plage og 6 Faar.

Chr. H. Møller har ialt opdyrket ca. 125 Tdr. Land
Hede og Mose samt merglet den til »Midtgaarden« hø-
rende Agermark, ca. 145 Tdr. Land.

Chr. Hansen Møller var Foregangsmand i Sognet
med Hensyn til Hegns- og Læplantning samt Engvan-
dingsanlæg saa vel som ved sin øvrige Bedrift, men
hans Tid var ogsaa optaget af de mange offentlige
Hverv, man betroede ham: Formand for Ringive
Sogneraad gennem 12 Aar, Medlem af Vejle Amts-
raad i lige saa lang Tid, Formand for Give og Omegns
Plantningsforening, Jordbonitetsmand og Skolekom-
missionsmedlem i en længere Aarrække.

I Aaret 1900 afhændede Chr. Hansen Møller den
sidst beskrevne Gaard til sin Stedsøn. Han er nu —
1905 — en forholdsvis velstaaende Mand, der skylder
sin Flid og Dygtighed og sine paa flere Omraader

solide Kundskaber de gode Kaar. Børnene, af hvilke der er 8, har taget Del i Arbejdet. Forholdene har været sunde og jævne, og Familien nyder almindelig Agtelse.

Chr. H. Møller er tildelt Selskabets store Sølvbæger.

Hedebonde og Landpostbud *Mogens Petersen*, Filskov Mark, overtog i Aaret 1879 sin Ejendom, som var paa 5 Tdr. Land Agerjord og 37 Tdr. Land Hede. Han fik derved 800 Kroners Gæld, idet Købesummen fastsattes til 3200 Kr., og han ejede 2600 Kr.; en Aftægt skulde udredes med 200 Kr. aarlig. Besætningen var 1 Ko og 1 Kalv.

Mogens Petersen tog saa godt fat, at han fik Hedearealet bragt i Kultur, og i 1890 købte han yderligere 28 Tdr. Land Hede (for 800 Kr.), som opdyrkedes og mergledes. Han tilplantede ca. 3 Tdr. Land og anlagde en stor og god Have med mange Frugttræer og Frugtbuske. Bygningerne omfattede ved Overtagelsen kun 2 Huse, hvert paa 6 Fag; ved Aar 1908 stod her en Gaard med fire Længer, ialt 34 Fag Bygninger, og Besætningen var vokset til 3 Heste, 13 Kreaturer, 5 Faar og 6 Svin.

»Mogens Petersen har 3 gifte Døtre, der hver i Kapital og Udstyr har modtaget 1500 Kr. Saavel Konen som Døtrene har med stor Flid og Energi deltaget i Arbejdet, og da Manden i over 25 Aar har været Landpostbud, har de en væsentlig Part i det smukke Resultat, der er opnaaet. Familien er agtet og afholdt, og dens Arbejde har for Egnens Beboere været et følgeværdigt Eksempel.«

Mogens Petersen modtog 1908 Landhusholdnings-selskabets almindelige Sølvbæger.

Sognefoged *Mogens Hansen* i Givskud overtog 1868 Faderens Gaard paa ca. 85 Tdr. Land, hvoraf omtrent Halvdelen var Lyngareal. Besætningen omfattede 4 Køer, 1 Kvie, 1 Kalv, 2 Heste og 5 Faar. Bygningerne var daarlige.

Foruden at overtage Gaardens Gæld, 5300 Kr., maatte *Mogens Hansen* udrede ialt 600 Kr. til 6 Søsken, medens 2 ukonfirmerede Søsken forblev hjemme paa Gaarden; Forældrene blev taget paa Aftægt.

Gennem mange Aars sejt Flid og Udholdenhed fik han Ejendommen væsentlig forbedret; han opdyrkede 40 Tdr. Land Hede, anlagde en Plantage Vest for Gaarden og plantede gode Læhegn i Markskel og mellem de forskellige Indtægter. Gaarden ombyggedes paa udmærket Maade, ligesom en Frugthave blev anlagt.

Da *Mogens Hansen* i 1906 afstod Gaarden til en Søn, havde den 8 Køer, 3 Kvier, 1 Tyr, 4 Kalve, 7 Faar og 3 Heste.

»Det udførte Arbejde har tjent til Eksempel for Egnen, særlig med Hensyn til Plantning. Familien er velset og agtet, og *Mogens Hansen* har beklædt adskillige Tillidshverv. I 17 Aar var han Sognefoged for Givskud Sogn, og han var med til oprette den stedlige Sparekasse, hvis Kassererpost han varetog i en lang Aarrække, ligesom han er Bestyrelsesmedlem i Landbosparekassen for Vejle Opland og har haft flere andre Tillidshverv.«

Selskabet har 1908 tildelt *Mogens Hansen* sit almindelige Sølvbæger.

Gaardmand *Hans Thorning*, Hallundbæk, Sønder Omme Sogn, købte i 1882 en større Hede- og Moseejendom, hvoraf kun ca. 2 Tdr. Land var opdyrket.

Ejendommen havde ingen Bygninger og var uden Besætning. Den kostede 3000 Kr., og H. Thorning ejede i Arv fra Hjemmet 2000 Kr., men da han skulde opføre Bygninger og indkøbe Husdyr, maatte han begynde med en Gæld paa noget over 2000 Kr. Han tog straks fat paa en grundig Afvanding og førte en større Kanal gennem Jorderne; derved opdagede han et Mergelleje, og nu gik han for Alvor i Gang med Kultivering og Opdyrkning af den store Moseparcel, et Arbejde, der hurtigt viste sig meget lønnende.

I Begyndelsen kunde Ejendommen knap fodre 2 Køer og et Par Trækstude. Omkring 1912 var der paa Gaarden 6 Heste, 20 Stk. Kvæg, 10 Faar og 10—12 Svin. En ny og velbygget Gaard paa 5 Længer stod brandforsikret for 14000 Kr., og i Ejendomsskyld vurderedes den uden Besætning til 12000 Kr. Gælden udgjorde ca. 5000 Kr.

Ejendommens Beliggenhed var oprindelig ikke særlig heldig, idet der til nærmeste Kommunevej var over $\frac{1}{4}$ Mil, men Forholdene er nu forbedrede, saa Mælken hentes ved Gaarden. Der er let Adgang til Tørv og Mergel, men Enghø findes ikke.

»Det er med stor Flid og Omtanke, at Thorning har opdyrket og kultiveret denne vanskelige og oprindelig øde Ejendom; nu ligger der en statelig Gaard med en stor og smuk Have med mange Frugttræer. Han har derved været folgeværdigt Eksempel for sin Egn.

En udmærket Bistand har han haft af sin Hustru, der holdt Hjemmet og Haven i en mønsterværdig Orden; nu er hun meget svagelig, medens Manden, der tidligere led af en Hjertefejl, synes nogenlunde rask. Der er 3 flinke Børn, som hjælper med ved Bedriften, saa fremmed Hjælp kan undværes.

Familien nyder den største Agtelse paa Egnen, hvor

dens rolige og bramfri Maade at være paa vinder almindelig Sympati. Den har forstaaet at sætte Tæring efter Næring og har derved sammen med den viste Flid og Udholdenhed opnaaet det foreliggende smukke Resultat.«

Der tildeltes Thorning »Hædrende Omtale«.

Gaardejer *Niels Jensen*, Bredballe, Hornstrup Sogn, overtog i April 1866 Fædrenegaarden mod at betale sine Søkende 16000 Kr. samt yde Moderen Aftægt. Gaardens Areal var 68 Tdr. Land, men ca. 33 Tdr. Ld. laa hen i nøgne Lyngbakker og kunde ikke dyrkes med Plov. Ved udholdende, slidsomt Arbejde lykkedes det ham at faa Lyngbakkerne plantet til med ca. 100.000 Granplanter. Han anlagde selv en Planteskole, og flere Steder maatte han kultivere Jorden med Bjergfyr og gentage Plantningen 2—3 Gange.

Men Arbejdet lykkedes omsider, og der staar nu — 1912 — en Plantage, som er en Pryd for den smukke Egn ved Bredballe Strand og tillige danner et fortrinligt Læbælte for nærliggende Jorder.

Paa dette Omraade har Niels Jensen været Foregangsmand paa Egnen, og hans Eksempel virkede ansporende, saa flere efterhaanden fulgte Eksemplet og beplantede Arealer, der var mindre lønnende til Agerbrug. Egnens nordre Fjordside, der tidligere maatte betragtes som forholdsvis nøgen, er ved disse Plantninger blevet meget forskønnet.

Niels Jensens Gaard ligger $\frac{3}{4}$ Mil fra Vejle. Da der saa godt som ingen Eng var til Gaarden, købte han en Parcel i Vejle Enge. Ejendommen, der nu er overtaget af den ældste Søn, som yder Faderen Aftægt, er til Ejendomsskyld vurderet til 25000 Kr. Niels Jensen har en lille Kapital paa Rente.

Om ham og hans Familieforhold lyder der kun Lovord paa Egnen. Niels Jensen har i 12 Aar været Medlem af Sogneraadet og i flere Aar dets Formand. Han vakte derhos Opmærksomhed ved i sin Tid at drive Husflid, og han lavede selv sine Vogne og andre Avlsredskaber.

Siden 1902 har han været Enkemand. Han har haft 4 Sønner, der tidligt vænnedes til Flid og Nøjsomhed og deltog i Faderens Arbejde. Den ældste Søn, der nu har overtaget Fædrenegaarden, er for Tiden Sogneraadets medlem.

Der tildeltes ham Selskabets store Sølvbæger.

Gaardmand *Niels Pedersen* i Vandel, Randbøl Sogn, købte 1867 en Hedejendom paa 65 Tdr. Land. 3 Tdr. Land var opdyrket, og her stod et 10 Fags Bindingsværkshus, men ingen Besætning ud over 10 Faar gjorde Ejendommen tillokkende. Niels Pedersen ejede intet, og kun ved to gode Mænds Kaution klarede han de 1400 Kr., som Jord og Hus og Faar kostede. Samme Aar giftede han sig og fik 600 Kr. og en Ko i Medgift.

Han tog straks med stor Iver fat paa Opdyrkning og Kultivering af de 62 Tdr. Land, og da dette Arbejde var tilendebragt, købte han en Parcel paa 55 Tdr. Ld. Hedejord samt 2 Mosedrifter; Købesummen for disse Jorder var ialt 2070 Kr.

Paa Hovedparcellen opførte han 4 nye Huse, og han udførte selv baade Murer- og Tømrerarbejdet, ligesom han selv brændte alle de fornødne Sten. Paa den var der ved Aar 1913 en Besætning af 2 Heste, 11 Kreaturer, 6 Svin og 60 Høns, og paa den nyere Ejendom havde han 2 Heste, 6 Køer, 5 Svin og 20 Høns. Der levede da to Familier paa Ejendommen, som »ligger i Udkanten af Vejle Amt, og Beliggenheden er ikke

heldig for Samfærdsel og Afsætning. Der er Mergel paa Ejendommen samt en Tørvemose, men denne er lidt fjerntliggende«. Niels Pedersen var Ejer af over 10.000 Kr.

»Dette Maal har kun kunnet naaes ved en mageløs Flid og Udholdenhed og ved gennemført Nøjsomhed. Der har været en stor Familie at forsørge. Efter hans første Kones Død giftede han sig paany og fik da 500 Kr. i Medgift. I første Ægteskab var der 6 Børn, hvoraf 3 er døde — de 2 som unge — og i andet Ægteskab er der 3 Børn. Men ved Siden af disse Børns Opdragelse har han i 27 Aar forsørget to gamle Forældre og ydermere opdraget en Søn af sin Hustrus afdøde Søster. Megen Sygdom har hjemsøgt dette Hjem, men trods alt er Virksomheden gaaet sin Gang, og alt vedrørende Bedriften er fremmet.

Alle Børnene, der, efterhaanden som de voksede til, tog Del i Arbejdet, er overordentlig vel opdragne og nyder ligesom hele Familien den største Anseelse i vide Kredse. Niels Pedersen er nu en Mand paa 73 Aar, men vedblivende rask af Helbred. Den Virksomhed, der her er udfoldet paa en karrig og udsat Jordbund, og det Familieliv, her er levet, er et følgeværdigt Eksempel og har virket som saadant.«

Der tildeltes ham Selskabets almindelige Sølvbæger.

Husmand *Otto Jensen*, Filskov, købte i 1887 en Hedeparcel paa 43 Tdr. Land, hvoraf dog kun 3 Tdr. Land var opdyrket. Prisen var 2100 Kr., og Køberen ejede 245 Kr., som han havde arvet, og 450 Kr., han og hans Hustru fik sammensparet før Giftermaalet, altsaa ialt omtrent 700 Kr. Ejendommens Bygninger var meget daarlige, og af Besætning medfulgte kun en gammel Ko, en Kvie og 2 Faar.

Med stor Energi blev der straks taget fat paa en grundig Afvanding og en meget besværlig Opdyrkning af Hede og Mose. Mergel maatte købes og hentes ca. $\frac{1}{2}$ Mil ad daarlige Veje derfra. Trækkraften var et Par Stude. Tidlig og silde arbejdede Familien hen mod det Maal at faa Bedriften til at blive lønnende.

Heden og Mosen var egentlig temmelig god Jordbund, men Beliggenheden meget afsides, og daarlige Veje gjorde Samfærdsel vanskelig. Efterhaanden opdyrkedes 40 Tdr. Land, som bragtes i god Kultur, saa der avledes store og værdifulde Afgrøder, men Familien var ogsaa vokset stærkt: Mand og Hustru og 7 Børn, og dertil kom megen Sygdom, hvorved Arbejdskraften sattes en Del tilbage. Skridt for Skridt vandt de dog fremad, og yderligere 20 Tdr. Land Hede blev erhvervet og opdyrket. Bygningerne var gode, og i 1913 udgjorde Besætningen 3 Heste, 15 Kreaturer, 10—12 Svin og 2 Faar.

Familien har »vundet baade Anseelse og Agtelse paa Egnen, og det erkendes fra alle Sider, at den Landboflid, der her ses udviklet, er ualmindelig og et følgeværdigt Eksempel for andre.«

Der tildeltes ham Selskabets store Sølvbæger.

Gaardejer *Kresten Gandrup* og Hustru, Vesterlund, Vester Sogn, købte 1897 en Ejendom i Matstrup-Klovborg Sogn for en Pris af 5600 Kr. Formuen var 1500 Kr. Da Ejendommen var kommen i Drift, solgtes den i 1905 for 7000 Kr. Samme Aar flyttede Gandrup og Hustru til Vesterlund, hvor de købte en af de gamle Bygaarde for 7600 Kr. Formuen var nu fordoblet. Til Gaarden hørte 32 Tdr. Land, hvoraf en halv Snes Tdr. Land var Hede. Bygningerne havde store Mangler. Men Heden opdyrkedes, og den øvrige Jord sattes i

god Drift. To Gange udvidedes Bedriften ved Tilkøb af Jord, nye Bygninger opførtes, en smuk Have og en større Plantage anlagdes. Ved Overtagelsen medfulgte 2 Heste og 4 Køer. Nu — d. v. s. 1925 — holdes 3—4 Heste, 11 Køer, 6 Ungkreaturer samt en Del Svin.

»Der er i det hele arbejdet med Flid og Omtanke, baade Husdyrbruget og Planteavlens vidner om Ejers Forstaaelse og Dygtighed . . . .« At de økonomiske Forhold er vokset i samme Grad, som Bedriften er udvidet, fremgaar af, at de 3 ældste af 5 Børn hver har modtaget 6000 Kr. i Arvepart. Gaardens Værdi med den fortrinlige Besætning anslaaes til cirka 60.000 Kr.

Kr. Gandrup og Hustru tildeltes Selskabets almindelige Sølvbæger.

Gaardejer *Augustinus Nielsen* og Hustru, Skærlund, Brande Sogn, købte 1898 deres Ejendom for 4500 Kr. Af Arealet — 77 Tdr. Land — var 12 Tdr. Land opdyrket, Resten henlaa i Hede og Mose. Deres fælles Formue udgjorde 1000 Kr., som de selv havde tjent. Ejendommens Beliggenhed var daarlig, men da Funder—Brammingebanen kom og førtes igennem Skærlund, bedredes Forholdene. Der blev Station 4—5 km fra Gaarden, og Mergel fik de nu med Banen. Opdyrkingen skred godt frem, Dræning fandt Sted, og Bygningerne udvidedes betydeligt. Husdyrholdet var i 1925 3 Heste, 10 Køer og 7—8 Ungkreaturer.

Der er »af Augustinus Nielsen og Hustru udrettet et stort og fortjenstfuldt Arbejde, idet der i de forløbne 27 Aar er opdyrket et halvt Hundrede Tdr. Land og skabt en smuk og hyggelig Gaard med gode Bygninger omgivet af en ret stor Plantage og Have. Ejendommens Værdi kan anslaaes til ca. 45.000 Kr., og

Gæld haves ikke, saa det er et smukt Udbytte, Ægteparret har faaet af deres Virksomhed.«

Augustinus Nielsen og Hustru tilkendtes Selskabets store Sølvbæger.

Gaardejer *Johannes J. Gandrup* og Hustru, Pomphole, Thyregod Sogn, købte i 1893 Ejendommen for 2500 Kr. Arealet var 55 Tdr. Land af meget daarlig Beskaffenhed, og der fandtes ingen Husdyr paa Stedet. Den fælles Formue var 150 Kr., som de havde opsparret af foregaaende Aars Løn. I de første Aar tjente Gandrup sin væsentligste Indtægt ved Daglejerarbejde. Marken blev drevet, naar han kunde laane et Par Heste eller Stude. For laante Penge købtes 2 Køer og 1 Kalv. Ved ualmindelig Flid og Nøjsomhed lykkedes det at vinde frem. Et lavtliggende Areal paa ca. 6 Tdr. Land blev kultiveret ved Hjælp af Skovl, Spade og Trillebør. Arbejdet bar Lønningen i sig. Avlen øgedes samtidig med, at de økonomiske Forhold bedredes. De gamle Bygninger erstattedes af nye, Jorden mergesledes, og ved rigelig Brug af Kunstgødning kom den i udmærket Drift. 1925 var der paa Ejendommen 2 Heste, 8—9 Køer, 5 Ungkreaturer og 27 Svin. »Gæld haves ikke, og den nybyggede Gaard med Besætning vil antagelig let kunne sælges for 40—45.000 Kr.«

Johannes Gandrup og Hustru tilkendtes Selskabets almindelige Sølvbæger.

Jens Jakob Rasmussen, Aagaard, Thyregod Sogn, overtog Ejendommen i 1885 og ejede da 1000 Kr., selv havde han tjent 850 Kr., Resten var Arv.

Ejendommen bestod af 52 Tdr. Land, Halvdelen Hede, den anden Halvdel var »sprungen i Lyng«. Husene laa nedstyrtede paa nær 10 Fag Lade, som faldt »af sig selv« kort Tid efter. Ingen Besætning.

Nu — 1925 — er her en veldrevet og velbygget Ejendom med en Besætning paa 2 jyske Heste, 8 gode Køer, 5 Stkr. Opdræt, 3 Søer og 9 Svin. Der blev i 1927 leveret ca. 20.000 kg Mælk, 25 Svin og 25 Grise.

Ejendommen ligger afsides i den nordlige Del af Thyregod Sogn, 6 km fra Byen. Mergel maatte hentes 3 km borte. Engen skulde planeres og opdyrkes, inden der kunde avles Hø. Jens Jakob Rasmussen er gift, og der er i Ægteskabet 6 Børn. Hustruen har været ham en ualmindelig dygtig Medhjælper. Den yngste Søn, som er ugift, har nu overtaget Ejendommen. Forældrene bor hos ham, og Moderen styrer Huset som før. Børnene har alle hjulpet godt til i Hjemmet, og fra Forældrenes Side er der gjort meget for at hjælpe dem frem med god Uddannelse, Ejendoms køb eller paa anden Maade.

Det er ved Opdyrkningen af den magre, kalktrængende Ejendom, der nu er merglet for anden Gang, at Jens Jakob Rasmussen har udmærket sig. Han har plantet Læbælter mellem Skifterne og yderligere tilplantet 3 Tdr. Land af den daarligste Jord.

At J. J. Rasmussen har evnet at faa et godt økonomisk Udbytte ud af sin Bedrift, som nu er ca. 25.000 Kr. værd, vil godtgøres deraf, at der ingen Gæld hviler paa den, og desuden har han baade kunnet hjælpe sine Børn og samle sig nogen Kapital.

Jens Jakob Rasmussen og Hustru har faaet Sel-skabets almindelige Sølvbæger.

Peter Husum Jensen, Skærlund, Brande Sogn, havde, da han i 1895 købte sin Ejendom, tjent som Karl og desuden en kort Tid haft en anden Ejendom, hvorved han havde sammensparet 1500 Kr., saaledes

at han — en mindre Arv medregnet — ialt paa dette Tidspunkt raadede over ca. 2000 Kr.

Ejendommen bestod ved Overtagelsen af 97 Tdr. Land Hedejord; kun 2 Tdr. Land var pløjet. Peter H. Jensen byggede den første Sommer et Hus paa Arealet, og samtidig tog han fat paa Opdyrkingen.

Nu — 1928 — er der dyrket ca. 50 Tdr. Land, og 13 Tdr. Land er opbrudt, men ikke merglet og tilsaaet. Ejendommen har faaet nyt Stuehus og en rummelig Ladebygning, medens den Længe, der først byggedes, og hvori han baade havde Beboelse, Stald og Lade, nu anvendes til Kostald og Svinehus. Besætningen omfatter 3 jyske Heste, 9 Køer og 11 Stk. Ungkvæg, 2 Søer og 6 Svin. I sidste Aar, d. v. s. 1927, leveredes cirka 24.000 kg Mælk, 20 Svin og en Del Grise.

Ejendommen ligger meget afsides, ca. 10 km fra Brande. Et andet Forhold, der har været vanskeligt ved Opdyrkingen, er Adgangen til Mergel. I en Aarrække brugtes Mergel, som senere viste sig at have et alt for ringe Kalkindhold.

Peter Husum Jensens Hustru og 5 Børn har været gode Støtter i Hjemmet, og Familien nyder almindelig Agtelse paa Egnen. Hustruen har i mange Aar gaet ud paa Gaardene og vasket, hakket Roer m. m. og i de senere Aar som Kogekone. Endnu er 3 Sønner hjemme; 3 af Børnene har været paa Højskole.

Det er P. H. Jensens Fortjeneste at have opdyrket det betydelige Hedeareal til god Agerjord, der nu kan bære frodig Afgrøde. Ved Gaarden er der plantet Læhegn, og desuden er nogle Tdr. Land af den dårligste Jord tilplantet. Ejendommen har svaret sig godt.

Peter Husum Jensen og Hustru har faaet tildelt Selskabets almindelige Sølvbæger.

Peder Sørensen Dam og Hustru, Uhre Mark, Brande Sogn, fik 1932 tildelt Landhusholdningsselskabets store Sølvbæger.

Peder Dam købte 1896 en 70 Tdr. Land stor Ejendom i Skærlund og virkede her i 6 Aar; da solgte han og overtog Ejendommen paa Uhre Mark, hvortil hørte 10 Tdr. Land Agermark og 39 Tdr. Land Hede og Mose. Der var 3 Køer og 2 Stude, 5 Fag Stuehus og 8 Fag Stald — opført af Stampemur: Ler og Lyng.

Tretiseks Aar gik, og i den Tid blev hele Arealet opdyrket, drænet, planeret og gjort i Stand, merglet to Gange, en Eng tilkøbt for 5000 Kr. Besætningen var nu 20 Køer, 5 Kvier, 10 Ungkreaturer, 4 Heste, 80—90 Svin, hvoraf 7 Søer, og ca. 100 Høns. Bygningerne stod udvidede eller fornyede. Gaarden var uden Gæld, Brandassurancen 60.000 Kr., Børnene havde faaet udbetalt Penge som Løn for deres Arbejde hjemme.

»Hele Familien er afholdt og agtet paa Egnen; det er kun faa, der oplever, at Energien strækker til saa længe, at et tilsvarende Resultat kan naas, og det udførte store og smukke Opdykningsarbejde maa betragtes som et i høj Grad følgeværdigt Eksempel.«

Karl Midtgaard, Brandlund, Brande Sogn, fik som ung Valget mellem en Arvepart paa 1000 Kr. i rede Penge eller 40 Tdr. Land afsides liggende Hede samt en Hest, en Ko og en Plov. Han valgte Jorden med dens Husdyr og gode Redskab, begyndte Opdykning og Plantning, og allerede efter et Aars Forløb — det var i 1903 — byggede han et Hus paa 28×12 Alen, som skulde tjene til Beboelse, Stald og Lade. Den første Tid maatte Dyrene finde en væsentlig Part af deres Føde i Vejgrøfter og lignende Steder.

I 1904 blev Midtgaard gift. Han tog Arbejde ude, Konen passede saa Bedriften, tjente ogsaa lidt ved Siden af, bl. a. plukkede hun Lyng, som hun hos Bageren byttede med Brød. Da der kom Mergelbane til Egnen, fik Opdyrkningen afgørende Fremgang, Bygningerne udvidedes, saa der blev 3 Længer, Læbælter plantedes overalt, hvor det var nødvendigt. I 1932 havde Familien 8 Køer, 2 Kvier, 6 Kalve, 2 Heste, 15 Svin og 60 Høns.

»De mange Tillidshverv, Karl Midtgaard har faaet overdraget, viser, hvor anset han er paa sin Egn, og for sin faglige Dygtighed har han modtaget adskillige Anerkendelser, saaledes for Plantning »Hedebruget« og »Jydsk Husmandsforening«s Præmier, og for Opdyrkning er han tildelt Generalkonsul H. Pontopidans Fonds 1. Præmie med Diplom. I sin Indstilling har Landboforeningen udtalt, at det sikkert vilde glæde mange, om de kunde præstere et tilsvarende Arbejde og skabe et Hjem i saa smukke Omgivelser, som det er lykkedes for Karl Midtgaard og hans Familie. Karl Midtgaard og Hustru har 3 Børn.

Karl Midtgaard og Hustru har faaet tildelt Landhus-holdningsselskabets almindelige Sølvbæger.

Terkel Møller og Hustru, Thyregod Mark og Sogn, raadede over 800 Kr., da de i 1902 overtog deres Ejendom, som havde 33 Tdr. Land mager Sandjord og 3 gamle Huse samt 1 Ko og 2 smaa Stude. Arealet var kalkfattigt og forsømt, noget laa som Hede, og andet var store Sandflugtshuller. Studene kunde ikke trække Ploven, og de maatte derfor byttes bort med en stor Hest, og selv om der snart kom Gang i Kultivering, gav Ejendommen ikke nok til Familiens Underhold. Terkel Møller gik derfor paa Dagleje. Men Skridt for

Skriddt kom de dog fremad, Jorden blev jævnet og merglet, Besætningen udvidedes, og Husene byggedes om. Desuden anlagdes Læplantning og Have.

I 1932 stod der paa Ejendommen gode Bygninger; Stuehuset havde Centralvarme og elektrisk Lys, og der var ofret mange Penge for at faa Avlsbygningerne gjort tidssvarende. Besætningen omfattede 10 Køer, 2 Stk. Ungkvæg, 2 Heste, 16 Svin, 1 So og 80 Høns. Trods alt dette udgjorde Gælden kun 5000 Kr. Ejendommen var købt for 3425 Kr., stod nu i Ejendoms-skyld til 13.000 Kr.

»Mand, Kone og de 5 Børn har trolig hjulpet hinanden med Gaardens Opdyrkning, og de nyder ubetinget Respekt paa Egnen for det udførte Arbejde.«

Medlem af Landhusholdningsselskabets Belønningsudvalg, Gaardejer Aage Johnsen, udtaler:

»Det er et stort Arbejde, Terkel Møller og Hustru har udført paa den tarvelige Jord, som de har haft at virke med. Naar Sandflugt har fremkaldt Bakker, som maatte jævnes, før Jorden kunde dyrkes, ved man nok, af hvad Art den er. Der findes nu gode Bygninger, og selv om den lange Tørvejrperiode paa enkelte Steder havde været slem, stod der gode Afgrøder, særlig stod Roemarkerne trods Tørvejret meget lovende. Dertil kommer, at der er naaet et ret godt økonomisk Resultat, efter at to Døtre er blevet hjulpet i Stilling.«

Terkel Møller og Hustru har faaet tildelt Selskabets Diplom med »Hædrende Omtale«.

Peder Nielsen Pedersens Enke, Brandlund, Brande Sogn, modtog 1932 Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs almindelige Sølvbæger. Brande—Thyregod Landboforening havde indstillet Peder N. Pedersen, som imidlertid døde kort efter, at Indstillingen var

foretaget, hvorfor Belønningsudvalget besluttede at give Enken den begge Ægtefæller tilkommende Hædersbevisning.

I Aaret 1900 overtog P. N. Pedersen 73 Tdr. Land fra sit Hjem; deraf var de ca. 15 Tdr. Land opdyrket, Resten Hede. Han ejede 1500 Kr. Der var bygget et Stuehus paa Arealet og en Bygning, som skulde være Stald og Lade, og nogle Husdyr, 2 unge Heste, 3 Køer og 1 Kalv, var anskaffet. Det hele kostede 1200 Kr., og Hustruen, med hvem han blev gift i 1904, medbragte en lille Sum Penge, saa Starten syntes nogenlunde let.

Nu udfoldede Peder N. Pedersen og Hustru et meget stort Opdyrkningsarbejde og byggede flere Bygninger, der fordrede langt større Pengemidler, end der i Begyndelsen stod til Raadighed. Saaledes medgik 1600 Kr. til Erhvervelse af yderligere 20 Tdr. Land Hede, 14—15.000 Kr. til Opførelse af Huse og 15—20.000 Kr. til Indkøb af Mergel. Trods det, at der nu — 1932 — er opdyrket 80 Tdr. Land, er Ejendommen ganske gældfri, saaledes at det er et ualmindelig smukt økonomisk Resultat, her er naaet.

En stor Del af den opdyrkede Jord har faaet Mergel 2 Gange, og de lavere Jorder er drænedede og opfyldte, ligesom Hegnsplantning er foretaget omkring Ejendommen og i alle Skel.

»Det er et stort og smukt Opdyrkningsarbejde, der her er ydet, og det har medført store Udgifter. Der er nu opdyrket ialt 80 Tdr. Land, og næsten alt Arbejdet er udført af Familien selv. Der staar en 3-længet Gaard og en Besætning paa 14 Køer, 18 Stk. Ungkvæg, 7 Heste, 20 Svin og 60 Høns. Saavel Peder Nielsen Pedersen som hans Hustru og deres 7 Børn har altid nydt almindelig Agtelse paa Egnen.«

Efter Gaardejer Aage Johnsens Indstilling, der var tiltraadt af det øvrige Belønningsudvalg, tildelte Selskabet Enken det ovenfor nævnte Sølvbæger.

Andreas Kristiansen (Thisgaard), Aagaard, Thyregod Sogn, arbejdede hjemme hos sin Fader uden Løn, indtil han 1891 i en Alder af 29 Aar overtog to Ud-lodder paa tilsammen 94 Tdr. Land, hvoraf 74 Tdr. Land var Hede, Resten lyngsprængt Ager samt 1 Td. Land Eng. Her var lige forinden bygget et Par Huse af simpelt Materiale, og til Starten fik han 3 Køer, 1 Kvie og 2 Stude. Til en Søster skulde han forrente 2000 Kr.

Kristiansen opdyrkede i Løbet af de ca. 40 Aar, han drev Gaarden, 56 Tdr. Land af Heden, hovedsagelig ved eget Arbejde med Hjælp fra Hustru og Børn. Markerne blev merglet 2 Gange, Engen kultiveredes og indrettedes som en velholdt og godt gennemført Vandingseng, og en god Læplantning skabtes om Gaard og Mark.

Bygningerne er flere Gange udvidede, saa der nu — 1933 — staar 4 Længer og 2 Huse; dog er Bygningerne for smaa til den store Afgrøde, og der er ikke Plads til alle de Kreaturer, Gaarden kunde føde. Brugget er komplet med Redskaber og Maskiner, og Husdyrene bestaar af 12 gode Køer, der sidste Aar gav over 42.000 kg Mælk, 1 Tyr, 10 Stk. Ungkvæg, 2 Søer og 3 Heste; i 1932 leveredes 62 Svin paa Slagteriet, de var opfodret med Korn af egen Avl.

Selv paa denne Egn, hvor der i det sidste Par Menneskealdrer er udført store Opdyrkningsarbejder, maa Kristiansens Indsats betegnes som ualmindelig i Betragtning af de beskedne Midler, der har været til Raadighed. Hans Kone har været ham en udmærket

Medhjælp, og Børnene, 3 Døtre og 1 Søn, har deltaget i Arbejdet, fra de begyndte at kunne gøre Nytte.

Andreas Kristiansen og Hustru tildeltes i 1933 Selskabets store Sølvbæger.

Jens Peder Ejler Pedersen, Langkær, Brande Sogn, overtog i 1898 Gaarden uden Besætning for 2450 Kr. med en Udbetaling af 100 Kr., et Kreditforeningslaan paa 1800 Kr. og et Privatlaan stort 550 Kr. Ved Overtagelsen var Formuen 300 Kr., og der var ingen Udsigt til Arv eller anden Kapital. Ejendommens Areal 14 Tdr. Land, 6 Tdr. Land opdyrket, Resten opgravet Tørvemose. Disse 8 Tdr. Land fik Ejeren ved eget Arbejde og med Køerne som Trækkraft jævnet og kultiveret, og den øvrige Mark blev sat i god Kultur, Arealerne gennemdrænede. Et nyt Stuehus opførtes 1908. I Aarene fra 1922 til 1926 byggede Ejeren selv Tørvehus, Vognport, Hønsehus m. v. Aaret efter Overtagelsen købte han en Ko og en Kalv samt 2 smaa Stude. Næste Aar købtes yderligere 3 Køer, senere en Hest og endnu 2 Køer.

Besætningen omfatter nu — 1934 — 6 Køer, 2 Kvier, 1 Kalv, 9 Svin og 2 Heste. Kreaturerne har været udskiftet en Gang paa Grund af Mund- og Klovsyge. Ejeren tjente navnlig i de første Aar en Del af Udkommet ved Daglejearbejde, Grusgravning o. l.

Der har i Ægteskabet været 10 Børn, hvoraf 5 Sønner og 3 Døtre lever. Familien er paa Egnen kendt som arbejdsomme, omgængelige og retskafne Folk.

Privatlaanet er udbetalt, og hele Gælden er Kreditforeningslaanet, nedbragt til 1175 Kr. Ejendommen er vurderet til 16.000 Kr., Ejendomsskylden 5400 Kr.

Jens Peder E. Pedersen og Hustru fik 1934 tildelt Landhusholdningsselskabets almindelige Sølvbæger.

Mikkel Kristian Pedersen Skovbjerg, Risbjerg, Brande Sogn, overtog 1896 50 Tdr. Land for en Pris af 3400 Kr. Han ejede 2500 Kr. som sin og Hustruens Arvepart. Gennem et Tidsrum paa 39 Aar opdyrkede han ca. 36 Tdr. Land Hede og Mose.

Det meste af Arealet var stærkt vandlidende og maatte drænes; dernæst blev der merglet, hvad ogsaa var besværligt paa Grund af stor Afstand til Mergelgrav. Det vedholdende haarde Slid gav dog god Løn. Opgaven at omdanne en lille Husmandslod til et Gaardbrug har i flere Henseender været stærkt krævende.

Skovbjergs Hustru, der nu er død, havde et skrøbeligt Helbred. Her var 8 Børn i Ægteskabet, 2 døde; de andre har dels hjulpet med Arbejdet hjemme, dels haft Tjeneste ude. Familien er agtet paa Egnen. Gennem 24 Aar kørte Skovbjerg en Mælketur paa 9 km hveranden Dag for derved at skaffe Midler til Opdyrkningen. Foruden dette Opdyrkningsarbejde er der udført nogen Læplantning.

M. Kr. Skovbjerg afstod i 1935 Gaarden til en Søn. Besætningen var da 2 Heste, 12 Malkekøer, 12 Ungkreaturer og 15 Svin. Skønsmæssigt kunde Ejendommens Handelsværdi ved Afstaaelsen ansættes til ca. 25.000 Kr.

Opdyrkningen har krævet usædvanlig Energi, navnlig var Mosen ca. 20 Tdr. Land store Areal meget besværlig at kultivere. Men nyt Land blev vundet. Bevidstheden herom giver Hedebonden en særlig Arbejdsglæde, og Skovbjerg hører til Hedens rette Pionerer. Han er en tiltalende, solid Bondetype i hele sin Færd.

M. K. P. Skovbjerg og Hustru blev belønnet med Landhusholdningsselskabets Sølvbæger.

Søren Hamborg, Skærlund, Brande Sogn, overtog sin Ejendom 1888. Arealet var 25 Tdr. Land Agerjord og 63 Tdr. Land Hede, Besætningen 2 Heste og 4 Køer, Bygningerne to mindre Huse. Søren Hamborg tog fat paa at faa Heden opdyrket, hvilket efterhaanden lykkes ham; samtidig blev Bygningerne fornyet og kom til at danne en firelænget Gaard. Han brændte selv Stenene til de tre Huse og lavede Cementsten til det fjerde. I 1933 udstykkedes fra Gaarden 36 Tdr. Land, som overdroges en Søn, medens der blev købt 8 Tdr. Land. Besætningens Størrelse er nu — 1942 — paa begge Ejendomme under normale Forhold 5—6 Heste, 50 Kreaturer, nogle Faar og et passende Antal Svin. Virksomheden har været udmærket pekuniært lønnende.

Den store Fremgang maa i høj Grad tilskrives en ualmindelig Energi og Dygtighed. Ejerens første Hustru var svagelig i længere Tid og døde 1903. I Aaret 1905 indgik Hamborg Ægteskab med sin nuværende Hustru, der medbragte 2000 Kr. i egne, opsparede Midler. Hamborg betoner stærkt, at disse to Kvinder har deres store Del i den Udvikling, der er sket i Hjemmet og Bedriften. Familieforholdet var præget af et smukt og harmonisk Hjemliv, og Hustru og Børn deltog flittigt og dygtigt i Arbejdet.

Ejeren har særlig udmærket sig gennem et rationelt Opdyrkningsarbejde af Hede og Mose og ved, at han har forstaaet at udnytte de Muligheder, Ejendommen frembød, efterhaanden den kom i Kultur. Mergelen skaffedes først fra en Naboejendom, senere fra Blaaøj Station.

Søren Hamborg har ogsaa faaet Tid og haft Evner til at udføre et omfattende kommunalt Arbejde som Sogneraadsformand i den store vidtstrakte Kommune;

han var Vurderingsmand til Ejendomsskyld og Medlem af Vejle Amtsraad.

Søren Hamborg og Hustru fik 1942 tildelt Landhusholdningsselskabets store Sølvbæger.

Hederester i Vejle Amt 1950.

Efter Hedeselskabets Undersøgelser udgør det nuværende Hedeareal 7933 ha, deraf 450 ha fredet Areal i Randbøl Sogn, Resten findes fordelt over Brande, Filskov og Sønder Omme Sogne.

Brande Sogn: I Omraadet, der gennemskæres af Brande—Herning Jernbane og af Vejen Brande—Fasterholt ligger et samlet, noget kuperet Hedeareal paa ca. 400 ha; den vestlige Del, ca. 100 ha, er middelgod Hede, den større østlige Del tør og simpel.

Mellem Holtum Aa og Kidmose Bæk og grænsende til Ejstrupholm Sogn findes ca. 100 ha Hede af middelgod Beskaffenhed, noget kuperet.

Mod Nordvest og grænsende til Sandfeld Plantage mod Nord og til Skærrild Sogn mod Syd er der et ca. 325 ha stort Lyngareal omfattende Akjærhøj Sande, Grønmosen, Lundmosen med tilsluttende Hedearealer; spredt om ligger flere dyrkede Partier. Den vestlige Del, ca. 150 ha, bestaar af middelgod Hede, dog med mindre Strækninger af ringere Kvalitet. Den østlige Del er mest Hedekær og vaad Hede (Lundmose, Grønmosen m. v.), ialt ca. 100 ha, iøvrigt middelgod Hede, ca. 50 ha, samt et Parti simpel Hede, ca. 25 ha.

Vest for Skærlund findes ca. 250 ha Hede (Sandknotterne, Store Tværkær, Kræmmersmose og tilgrænsende Hedearealer). Den østlige Del (Sandknotterne), der udgør ca. 75 ha, er middelgod Hede, noget kuperet; det øvrige Omraade er ret fladt og bestaar overvejende af Hedekær og vaad Hede.

Mellem Drantum og Rishjerg ligger ca. 150 ha Lyngareal, stærkt kuperet, overvejende tør og simpel Jordbund, meget naturskønt Omraade.

Filskov Sogn: I den sydvestlige Del af Sognet og Nord for Kolstrup Holdeplads ses et ca. 150 ha stort Hedeareal, som er fladt og af jævn god Kvalitet.

Sønder Omme Sogn: Paa begge Sider af Landevejen Vejle—Tarm findes i Sognets sydøstlige Del et ret jævnt Hedeareal paa ca. 250 ha, middelgod Beskaffenhed. En stor Del af Arealet hører under Statens Arbejdshus i Sdr. Omme.

Kort Øst for Sdr. Omme By og Nord for Vejen til Blaahøj ligger ca. 60 ha Hede, som er ret jævn og af middelgod Kvalitet.

Nordøst for Bøvl Nørregaard og grænsende til Sønder Omme—Engebæk-Vejen strækker sig et ca. 90 ha stort, noget svagt kuperet Hedeareal af middelgod Beskaffenhed.

I Sognets sydvestlige Hjørne Syd for Simmel Bæk og mod Vest grænsende til Hoven Sogn ligger ca. 80 ha lynggroet Jord, hvoraf det meste er middelgod Bund, ca. 25 ha simpel Hede.

— — —

Oversigten nævner kun en enkelt af tidligere omtalte Sande; disse er altsaa enten tilplantede — og bærer da formentlig Bjergfyrbevoksninger, 2. Kultur maaske iblandet Rødgran — eller pløjede, er det sidste Tilfældet, skyldes det vel en Fejltagelse.

Naar Amtets Hederester skal kultiveres, burde vistnok Størstedelen bære Skov. Men med »Maskineriets nuværende Fuldkommenhed« — dette stolte Udtryk stammer fra en Protokol, som et ca. 1840 opløst landøkonomisk Selskab i Vejle efterlod, og dækkede dengang mindre Kapacitet end i Øjeblikket — fristes man

let til at pløje, køre Mergel og skaffe Agerland, hvor der hellere skulde være plantet.

Ved Enden af Landvindingsarbejdet her som andre Steder paa den jyske Hede ligger det nært at lyse Fred over særlig ejendommelige eller historiske Hedepartier. Eftertiden vilde med Rette kunne bebrejde opdyrkende Slægtled Mangel paa Hensyn, om ikke der var levnet et Anskuelsesmateriale til dens Børn at drage Indtryk af. Uden et saadant forblev skønne Steder i Litteratur og Billedkunst dem alt for ofte kun tomme Begreber. I Erkendelse heraf har man fredet Staldbakke-Heden i Randbøl og Kongenshus-Omraadet paa Alheden — Udgangspunkterne for Arbejdet med Skovplantning og Hedeopdyrkning.

Noter og Henvisninger.

- 1) *Dørken* (ogsaa kaldet Sejrups, nuv. Thyregod Sogn), *Ullerup* (nuv. Give Sogn), *Farre* (Give Sogn), *Østergaard* (Filskov), *Amlund* (eller Aast, Lindeballe Sogn), *Smidstrup* (Klaus-holm, nuv. Gadbjerg Sogn), *Kollemorten* (Nykirke S.), *Yding* (Ødsted S.), *Kaarbjern* og *Thorsted* (begge i Egtved Sogn). (Hertil kommer vistnok de to ikke helt sikkert nedlagte Kirker: *Kirkebjerg* i Give og *Ravning* i Bredsten). Rasmus Mortensen: Midtjylland. De nedbrudte Kirker og Jernudvindingen; Vejle Amts Aarbøger, 1. Halvb. 1930.
- 2) Steen Blicher: Viborg Amt; 1839.
- 3) I. C. Hald: Ringkøbing Amts Beskrivelse; 1842, S. 137—38.
- 4) I. C. Schythe: Skanderborg Amt; 1842, S. 320.
- 5) Oeconomiske Annaler, 3. B., 1802.
- 6) Kaptajn Selmer i Oecon. Ann. 3. Bind.
- 7) Anton Fuglsang: Sandflugtens Dæmpning. Vejle Amts Aarb. 1941, S. 188—94.
- 8) Rasmus Mortensen: Randbøl Hede. Vejle Amts Aarb. 1931.
- 9-11) Samme.
- 12) Johan Hvidtfeldt: Breve fra Hans de Hoffmann; Vejle Amts Aarb. 1946.
- 13) Carl Dalgas: Vejle Amt. 1826. Se Hans Jensen: Dansk Jordpolitik 1757—1919. Fridlev Skrubbeltang: Den danske Husmand. 1952.
- 14) Carl Dalgas: Vejle Amt. Steen Blicher: Viborg Amt.

- 15) Carl Dalgas: Vejle Amt. Harald Skodshøj: Mergel og Kalk i Vest- og Midtjylland. 1947. — Allerede Hans de Hoffmann nævner Mergelens gode Egenskaber: »I Hederne burde anskaffes et Jernbor til at bore ned i Jorden om Mergel. Ved Borup og Langkær i Brande Sogn er hos Provsten Hr. Clausen fundet Mergel, og dersom samme ved sligt et Bor overalt blev søgt i Hederne, er der ingen Tvivl paa, at der mange Steder maa findes Mergel, hvilket, naar Mergelen blev brugt ligesom paa Vesterkanten ved Lemvig og flere Steder, var den allerstørste Hjælp til Hedernes Dyrkning og Forbedring.« (P. Eliassen: Fra Hans de Hoffmanns Dage. Vejle Amts Aarb. 1906.)
- 16) Carl Dalgas: Vejle Amt.
- 17) Carl Dalgas: Ribe Amt. S. 146—47.
- 18) G. Begtrup: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Nørrejylland; 1808.
- 19) Rasmus Mortensen og Sv. Karlskov Jensen: Vejle Amts Landboforening gennem 100 Aar; 1951.
- 20) Vejle Amts Landboforening.
- 21) Oecon. Magazin III.
- 22) Danske Atlas.
- 23) Viborg Amt.
- 24) Forstl. Forsøgsvæsens Skrifter III.
- 25) Rasmus Mortensen: Skovplantningen paa Hederne før Dalgas. Aarhus Stifts Aarb. 1917.
- 26) Se Vejle Amts Landboforening 1851—1951.
- 27) »Min Mening om Plantagerne paa Alheden«, 1829.
- 28) Niels Blicher: Topografie over Vium Præstekald. Viborg 1795.
- 29) »Bemærkninger over Heden og dens Træplantning«. Kbh. 1844.
- 30) Vedrørende denne og følgende Levnedsskildringer se Landhusholdningsselskabets Aarsberetninger.

KRONGODSSALGENE OG BONDE- FRIGØRELSEN I AARENE OMKRING 1765

Af *H. P. Berthelsen*, Ravnsbjerg, Eltang.

Tilegnet Mindet om de Bønder, der da blev sat ud af kgl. Maj.s Gangvogn for uden off. Hjælp at begynde i Frihed og paa eget Ansvar.

I.

I det bevægede Aar 1660, da en gammel Tid sank i Graven, og en ny brød frem, kom der, som der altid gør ved saadanne Lejligheder, forskellige Forslag frem til Forbedring af Samfundsforholdene. Allesammen var de stærkt prægede af Stands- og Egeninteresser. Hver kæmpede for sit: Kongen, Adelen, Borgerne og Gejstligheden. Kun fra Bønderne, der dog udgjorde de $\frac{9}{10}$ af Landets Indvaanere, stilledes der intet Forslag, endskønt de havde større Grund til at kræve noget end nogen af de andre. Det eneste, der høres fra dem, er det Jammerskrig over deres elendige Tilstand, som deres Repræsentanter fremsatte i et Bønsskrift til Frederik d. 3., da de efter Tilsigelse gav Møde ved Arvehyldingen d. 15. Okt. 1660. Konkrete Forslag var de for underkuede til at stille.

Det er dog værd at lægge Mærke til, at der var nogle, der tænkte paa Bønderne. En Mand af den gamle Adel, Rigsraaden *Gunde Rosenkrantz*, foreslog i en Opsats til Kongen, at Kronens Bønder skulde fritages for »Rejser og Ægter og Pløjning«, samt at Vornedskabet

skulde ophæves paa Kronens Godser paa Sjælland og Lolland-Falster.¹⁾ Og under Stændermødet i København 1660 formulerede Borgerstanden d. 17. Okt. et Forslag, hvori Kronbøndernes Ægt- og Arbejdsyndelser og Vornedskabet paa saavel Adels- som Krongodserne foresloges afløst og ophævet mod Pengeafgifter.²⁾ Statsmanden *Hannibal Sehested* var stærkt inde paa de samme Tanker i sit politiske Testamente til Frederik d. 3. Og den store Retslærde, Østfriseren *Hermann Conring*, hos hvem Frederik d. 3. indhentede en Betænkning om de bedste Midler til at sikre sin Arveregering, raadede Kongen til at lade Folket deltage i Statens Styrelse og i Kontrollen med Statshusholdningen samt til at løse Bonden af sin Trældom.³⁾

Det viser, at der trods alt levede *en Tvivl* paa det daherskende Systems Fortræffelighed. Men Frederik d. 3. ænsede hverken Bønner eller Forslag om at gøre noget for Bønderne, og de sank under Enevælden dybere ned i Trældommen. Der var dog stadig Folk, der tvivlede paa Tvangssystemet. Under Kristian d. 5. maa nævnes den højt begavede Generalprokurør *Niels Benzou*, der kæmpede for Selvejet, og tildels ogsaa Oversekretæren i Kancelliet, *Mathis Moth*. I Frederik d. 4. Tid var der Forslag fremme om at gøre Rytterbønderne til Selvejere, og Kongen synes at have været optaget af og indforstaaet med disse Planer. Der nævnes flere Navne i denne Forbindelse; men den drivende Kraft bag Forslaget var en Mand udenfor Regeringen, den mærkelige Amtmand, *Jens Jørgensen Seerup*, som i høj Grad havde Kongens Øre. Det var ham, der i 1715 sagde, at Kongen kunde staa sig ved at forære sit Ryttergods bort. Det beviste han ved at henvise til, at Kongen kun fik mellem 2 og 3 Rdl. ind af det pr. Td. Htk. om Aaret, medens han, hvis han skænkede det

bort, vilde faa mindst 3 Rdl. pr. Td. Htk. i Skatter, fordi det saa blev skattepligtigt. Kongen kunde tjene godt en $\frac{1}{2}$ Td. Guld eller 60.000 Rdl. derved. Selvfølgelig var det ikke Seerups Mening, at Kongen saadan skulde forære sit Gods bort, nej, han skulde sælge det til Bønderne til Selveje. De skulde udbetale ham $\frac{1}{3}$ af Købesummen, medens Resten skulde blive staaende i Gaardene som 1. Prioritet til 5 % Rente. Seerup regnede med en Salgspris paa 40 Rdl. pr. Td. Htk. Rytterne skulde saa flyttes ind til Købstæderne.⁴⁾ En saadan Ordning med Selvejer Rentegaarde vilde gavne baade Kongen og Bønderne, »da en fri Bonde, fordi han blev sig selv mægtig og fri fra Trældom, elskede des mere baade at arbejde og leve sparsommeligt«. ⁵⁾

Seerup og hans Folk har altsaa haft Forstaaelse af Frihedens og Selvejets Betydning. Kongen var meget interesseret og skal i 1725 have udtalt, at man uden Skade kunde gøre Bønderne under Koldinghus til Selvejere. Naar Planen ikke blev realiseret, maa Aarsagerne søges dels i Kongens deprimerede Sindstilstand i hans sidste Aar og dels i den store økonomiske Krise, der da nærmede sig sit Højdepunkt og gjorde det umuligt for Bønderne at købe deres Gaarde. Kornpriserne faldt fra 1690 til først i 1730erne med ca. 40 %, og de fleste andre Landbrugsvarer faldt tilsvarende, fordi Markederne i det sydlige Udland svigtede. Bønderne blev helt udarmede, og laane kunde de ikke. Priserne paa Jordegods sank langt ned under de 40 Rdl. pr. Td. Htk., som Kongen skulde have, hvis han skulde have Fordel af Reformen. Grundlaget for denne var helt smuldret bort. Men Planen har Interesse, fordi den viser, at der var Folk, som vilde ind paa nye Veje.

Det var denne Krise, der fremkaldte den »Rebellion«

blandt Bønderne paa Koldingegnen, som P. Eliassen har skildret i »Historiske Strejftog« Side 161 ff. I Januar Maaned 1731 indsendte 72 Bønder fra Koldinghus Amt en meget skarpt formet Klage til Kristian d. 6. over alt det, de blev »tribulerede« med ud over deres gamle Skatter og Ydelser. Klagen gjaldt særlig en Række Afgifter, som man i foregaaende relativt bedre Tider havde læsset paa dem eller forhøjet, men som de nu under Krisen vilde have sat ned eller fjærnet. Det lykkedes ikke. Pietistkongen og hans Mænd kunde eller vilde ikke forstaa de berettigede Krav om Lettelser. Menneskerettigheder og social Forstaaelse var Statspietismen uvedkommende; den mente, at alt var klaret med en Anvisning paa det hinsides. I dens Tid skærpedes Tvangen baade aandeligt og materielt. Mørket sænkede sig over Bondestanden som aldrig før, og tilsyneladende var der intet, der varslede Morgengry. De, der havde Tanker og Ønsker i den Retning, maatte tie og vente. Men de var der, og Tvivlen paa Undertrykkelsessystemet voksede i Stilhed for saa at bryde frem med større Styrke end nogensinde før under den følgende Konge, Frederik d. 5. Det gik endog saa vidt, at Regeringen formelig opfordrede til en almindelig Drøftelse af Landets økonomiske Tilstand, og i denne maatte Bondesagen blive Hovedspørgsmaalet. Der var i hele Frederik d. 5. Tid en Lydhørhed og et Røre som aldrig før om dette store Problem, hvis Alvor den store Krise og den følgende Kvægpest stærkt havde understreget. De allerfleste forstod, at Bondestanden var Nærestanden, af hvis Arbejde Landet saa at sige skulde leve. Men hvordan skulde Bondesagen gribes an? Skulde der mere Tvang til, eller skulde der gaas den modsatte Vej? Det er betegnende for Situationen, at Enevælden, der ellers havde været besat af »vi alene

vide« Mentaliteten, saavidt er spillet Fallit, at den nu nedlader sig til at spørge hvem som helst af sine Undersaatter til Raads. En ydmygende Stilling, der fortæller, at det var ved at gaa i Haardknude.

Der var mange, der havde noget at sige; men Indlægene var højst forskellige.⁶⁾ Nogle var baaret frem af Tro, andre af Tvivl paa, at Bønderne kunde udrette mere under friere Kaar. Man kan ikke sige, at Forfatterens sociale Milieu eller deres nærmere eller fjærnerne Kendskab til Bondestanden har dikteret deres Standpunkter, men derimod deres Livssyn og deres Tro eller Tvivl paa de gode Muligheders Magt til at ændre Forholdene. Det ses, at Folk, der virkelig kendte noget til Bønderne og godt undte dem bedre Kaar, stillede sig afvisende overfor Mulighederne for at naa noget ad Frihedens Vej. De var helt hildede i Forestillingen om Tvangens Nødvendighed og troede, at Friheden vilde blive misbrugt. Modsat træffer man Folk, der stod Bønderne fjærnt, som f. Eks. den fhv. Søofficer *Fr. Lütken*, der paa en forbløffende Maade saa og afdækkede Skavankerne. Overfor den megen Tale om Bøndernes Ladhed siger han: »Vi klager over denne Ladhed, men skulde den allerflittigste blandt os gøre det bedre, hvis vi havde Bondens Vilkaar?«

Blandt de mere betydelige Indlæg for dybtgaaende Reformere er der Grund til her at nævne det, som Kammerraad *Niels Schelde* leverede. Han var Søn af Selvejer, Peder Nielsen Skielde, Gaard Nr. 11 i Ferup i Lejrskov S., og blev en anset Regimentsskriver i det Dronningborgske Krongodsdistrikt. Han var altsaa fra Krongodset her under Koldinghus og vist den eneste af de mange Forfattere, der var født og opdraget som Bonde. I hans Indlæg mærker man hans Harme over de Kaar, der bødes Bønderne. Han taler om de Pro-

prietærer, der har gjort deres undergivne til »virkelige livegne og fødte Trælle« ved at binde ogsaa Pigerne til Stavnen, forflytte eller sælge Karlene, alt sammen noget, han maa have set eller erfaret. Skarpere end nogen anden angriber han Stavnsbaandet.

Dette Opgør med det gamle Regimente skal ikke yderligere refereres her; men det skal fremhæves, at det virkede som en *Agitation*, der skabte en offentlig Mening indenfor Landets Overklasse for Bondereformer. Bondesagen kom saadan i Skred, at den ikke kunde standses, før der kom en Løsning. Den Tvivl paa de gamle Tvangsordninger, der kan spores og følges fra langt tilbage i Tiden, var ved at blive almindelig ogsaa i de højeste Kredse, selvom de fleste Herremænd strittede haardt imod. Tidens Fylde var ved at være inde.

Det gav sig ogsaa Udtryk i Forsøg paa at omsætte Tankerne i Praksis. 1757 forsøgte Regeringen at sælge ca. 3000 Tdr. Htk. Krongods i Odsherred til Bondeselveje, men det mislykkedes, fordi den forlangte Købesummen udbetalt straks, og det kunde Bønderne ikke præstere. Samme Aar begyndte Vestjyderne, der saa ofte har vist deres praktiske Initiativ og Haandelag, paa egen Haand at »slagte« Godser i Vestjylland,⁷⁾ men det forskrækkede Regeringen, der 15. Maj 1761 udstedte en Forordning, der hindrede Godsejerne i at sælge Fæstegods fra Godserne. Regeringen var nemlig bange for, at Hovedgaardene, naar det hoveripligtige Fæstegods blev solgt fra dem, vilde komme til at savne Arbejdskraft til deres Drift, saaledes at Godsejerne ikke kunde klare deres Ydelser til Staten. Det kneb det med i Forvejen flere Steder.

Samtidig hermed fik Grev *C. G. Stolberg* Enkedronningen, Sophie Magdalene, til at afløse Hoveriet og

indføre Arvefæste paa hendes Gods, Hørsholm. Greven var, skønt ivrig Pietist, meget interesseret i Landbo-reformer. Og i 1764 gennemførte Grev *J. H. E. Bernstorff* under Tilskyndelse fra bondevenlig Side endnu mere dybtgaaende Reformer paa sit Gods under Bernstorff Slot.

Selvom dette kun var smaat i Forhold til Opgavens Størrelse, viser disse Tilløb dog, at der var Liv i Sagen. Og saa trak det op til en større og langt videregaaende Reform paa Krongodserne i Kongeriget.

II.

I Begyndelsen af 1760erne havde den danske Stat som Følge af Oprustningen i Anledning af den truende Krig med Rusland i 1762 og ved et daarligt Finanstyre paadraget sig saa stor en Gæld, at der maatte gøres noget ekstraordinært for at faa den bragt ned. Paa Forslag af den i denne Anledning tilkaldte Finansmand, *H. K. Schimmelmann*, besluttede man da at gaa videre ad den Vej, som Frederik d. 3. i sin Tid var slaaet ind paa, da han efter Krigen 1657—60 var ude i en ganske tilsvarende Situation: *at sælge af Kronens Gods* for at nedbringe Gælden. Man bestemte sig i 1763 til at afhænde Krongodset baade i Kongeriget og i de tyske Provinser. Ogsaa de kgl. Plantager i Vestindien skulde sælges. Kun Godserne Nord for København blev undtagne. Dem skulde Kongen beholde.

Efter forskellige Overvejelser, og efter at Gehejmekonsejlet den 30. Januar 1764 havde afgivet sin Erklæring i Sagen, blev det ved kgl. Resolution den 7. Februar s. A.⁸⁾ besluttet, at Godserne i de tyske Provinser samt paa Fyn skulde sælges til de højstbydende, medens det øvrige Gods i Kongeriget skulde sælges til *Bønderne*, saaledes at disse kunde blive

Ejere af de Ejendomme, de boede paa. Ligeledes skulde Hovedgaardsmarkerne sælges til Bønderne eller til andre til Udparcellering og Bebyggelse. Skovene skulde Kongen dog beholde.

Man vilde altsaa samtidig med, at man rettede Finanserne op i saa vid en Udstrækning som muligt, nytte Lejligheden til at gennemføre en radikal *Bonde-reform* paa Krongodserne i Kongeriget ved at gøre Bønderne paa disse til Selvejere. Hvem der har været den drivende Kraft bag denne Beslutning kan ikke ses, men Tanken var jo ikke ny. Den laa i Luften og havde før været fremme, sidst om Domænerne i Odsherred. Men denne Gang skulde den praktiseres i større Stil.

Det var virkelig et radikalt Skridt, ogsaa for radikalt i den Situation Staten og Landet befandt sig i. Og der meldte sig i de følgende Maaneder saa store Betæneligheder, at man besluttede at omstyrte det, man havde vedtaget. Den 1. Oktober 1764 forelagdes der »andre Forslag« for Kongen.

I Indledningen til disse henvises der til, at det ved kgl. Resolution af 7. Februar var besluttet

»at bemeldte Godser udi de tyske Provinser saavel som udi Fyn maa sælges til de højstbydende, men udi de andre Provinser her i Riget, nemlig Sjælland, Jylland, Falster og Møen, ikkun af de derværende Bønder at købe sig selv, samt at de ubebygte Hovedgaards Marker at afhænde som Contribuable (skattepligtige) til dem eller til andre Liebhaveere paa den Maade, at de samme imellem sig selv kunde dele, dog at Skovene bliver E. Maj. fremdeles forbeholdne, hvorfor Bønderne, som køber sig selv, allerna. tillades det halve af Købesummen blive staaende udi Ejendommene paa 1. Pr. imod 4 % R. A. ....«⁹⁾

Dette vil man nu have Kongen til at kassere, og der fremsættes, delt i 9 Poster, nye Forslag til en ny kgl.

Resolution angaaende Salget af det kongerigske Gods.

I Post 1 gentages, at Godserne Nord for København forbeholdes Kongen. I Post 2 siges, at vel var det

»til Bøndernes beste, Landets større Bebyggelse og Folkeformerelse højligen at ønske, at Bønderne kunde købe deres paaboende Gaarde, samt at de eller andre tillige Hovedgaards Markerne til Deling og Bebyggelse, men efter adskillige fra Sjælland her indkaldte Landmænds Betænkning og hvad ellers af andre erfares vil ikkun faa befindes i den Tilstand eller kan vente Kredit til at tilhandle sig deres Gaarde og endnu mindre, at de kan købe Hovedgaards Marker til Bebyggelse, der ogsaa kræver Kapital til Bygninger og Besætning . . . .«⁹)

Regeringens første Formaal med Salget var at skaffe Penge frem, mange Penge, og nu er den bleven bange for, at Bønderne ikke kan skaffe dem. Deri havde den sikkert Ret. Det viste sig siden hen, efter at Salgene var kommen godt i Gang, at det blev mere og mere umuligt for dem at fremskaffe Pengene til at betale Kongen den halve Købesum. Hvis de alle, som Meningen først var, havde faaet købt, vilde det have været umuligt for de sidste at have faaet fat i de nødvendige Penge. Det kunde maaske have ladet sig gøre, hvis Kronen kunde have nøjedes med en mindre Udbetaling, men den *skulde* jo have de flest mulige Penge frem.

Det indstilles da til Kongen, at Godserne i Kongeriget, ogsaa paa Fyn, sælges i Hovedgaarde, altsaa som Herregaarde, til de store, kapitalstærke Købere, men dog saaledes, at de kgl. Kommissærer, der skal forestaa Salgene, faar Ret til, hvor Forholdene taler derfor, at sælge de Gaarde og Ejendomme, som ikke er nødvendige for disse Hovedgaardes Drift, til Bønderne til Selveje »Gaard, By eller Sognevis alt efter Lieb-

haveri og Omstændigheder«.⁹⁾ Men de Bønder, der »uomgængelig behøves til samme (Hovedgaards) Markers Drift eller Hoveri«.⁹⁾ skal sælges sammen med Hovedgaarden.

Dermed har man omend modstræbende forladt Vedtagelsen af 7. Februar og indskrænker Bøndernes Adgang til Selvejekøb til de Levninger, der falder fra ved Hovedgaardssalgene. Selvejet som Bondereform skæres meget betydeligt ned og gøres for en Del afhængig af Kommissærernes Skøn. Det er tydeligt nok de Oplysninger, som Regeringen og Rentekammeret har faaet i Tiden efter d. 7. Februar til henimod d. 1. Oktober, der har fremkaldt denne Kolbøtte. Det maa staa hen, hvorvidt Proprietærhensyn og Indflydelse har virket med ind. Proprietærerne har sikkert ikke set mildt til Planen af 7. Februar, da den, hvis den lykkedes i Praksis, før eller senere vilde føre til et Krav om Selveje ogsaa for deres Bønder.

Post 3 lyder:

»Holdes og for tjenligt, at Godserne overalt sælges ligesaavel med Skovene, som alle andre Herligheder, uden Forbehold eller Indløsnings Ret udi nogen Maade, da man ellers ikke faar Liebhaveere eller stor Købesum, saa Skovenes Reservation hindre Auktionernes Fremgang og den Hensigt, der haves med dem.«⁹⁾

Det er Schimmelmann, der taler bag dette. Nu gælder det om at faa Varerne, der skal sælges, gjort saa gode og tillokkende som muligt for at faa de flest mulige Penge ind til Gældens Nedbringelse. Derfor maa Kongen give Slip paa Skovene og paa enhver Art af Ejendomsoverhøjhed i Form af Relutions- eller Tilbagekøbsret, som der nok har været talt om at sætte ind i Salgskonditionerne. Det har sikkert været svært for Frederik d. 5. som den lidenskabelige Jæger, han

havde været, ogsaa at maatte afstaa Jagtretten. Tænk bare paa den herlige Vildtbane under Koldinghus, som hans højsalige Hr. Forfader og Navne, Frederik d. 2., havde oprettet. Og paa de dejlige Skove ved Svendborg!

Det er ogsaa Schimmelmann, der, skønt han ikke var til Stede den 1. Oktober, taler gennem de øvrige 6 Poster, og ikke en Kontor Embedsmand. Med fast og kyndig Haand foreskriver den smarte Forretnings- og Finansmand Salgenes Retningslinjer for at naa den højeste Pris.¹³⁾

Halvdelen af Købesummen bliver staaende som 1. Prioritet i Ejendommene til 4 % Rente fra Salgsdagen; den anden Halvdel skal indbetales til Kongens Kasse i de to paa Auktionerne følgende Terminer og med 4 % Rente fra Salgsdagen. Bygningerne skal holdes brandforsikrede af Køberen. Auktionerne skal bekendtgøres i god Tid og holdes med passende Tidsafstand, »som er tjenligt baade for Liebhabererne og for Kreditten«. ⁹⁾ Det fynske Gods skal sælges først, saa det jyske, derefter det paa Falster, og sidst det sjællandske. De Bønder, der køber deres Gaarde, skal, uagtet de bliver Selvejere [og Proprietærer], »dog ikkun svare Consumption og Folkeskat som Fæstebønder«. ⁹⁾ Staten taber ikke noget i sine sædvanlige Indtægter derved, men det vil sætte Salgsprisen op.

Mødet den 1. Oktober slutter med, at Kongen resolverer:

»Vi ville allernaar. at vore forbeholdene Godser udi Danmark med Skovene, Jagten og andre Herligheder og Rettigheder og iblandt det fynske Gods tillige Svendborg Skove . . . ., indsættes ved offentlig Auktion til Forhandling paa den Maade og med de Konditioner, som af vores Rentekammer herved allerunderdanigst forestilt, *) hvilken Forestilling herved appro-

beres. Det .... eragtes at Auktions Forretningerne overalt heror paa Vores allernaa. nærmere Approbation.

Fredensborg Slot, den 1. Oktober 1764.

Friderich R. «⁹)

14 Dage efter fik Kammerherre, Justitiarius i Højesteret, *Mogens Rosenkrantz*, og Justitsraad *Jacob Lowson*, kgl. Befaling til som Kommissærer at forrette Auktionen paa Fyn den 14. November 1764**) efter en Instruks, der var affattet i Henhold til, hvad der var vedtaget den 1. Oktober. Rosenkrantz tillagdes 8, Lowson 4 og Skriveren David Hansen 1½ Rdl. i Dagpenge plus fri Befordring.

Ved det fynske Salg¹⁰⁾ blev en stor Del af Bønderne solgt som »Besætning« til Hovedgaardene, fordi man ansaa det for umuligt at drive en større Gaard uden Hovbønder. Men over Halvdelen af Godset solgtes dog til Bønderne selv. Gennemsnitsprisen var 191 Rdl. pr. Td. Htk.

For de fynske Selvejere blev Salget en slem Skuffelse. De var opførte som Selvejere eller Bondeejendomsbønder paa Fortegnelsen over det til Salg værende Gods. Ganske umiddelbart vil man maaske synes, at det var mærkeligt at udbyde Selvejergaarde til Salg; men Kronen ejede den saakaldte Herlighedsret i alle Selvejergaarde, og det var den, man vilde sælge. Det var der saa vidt intet at sige til. Værre var det, at man inde i Rentekammeret til at begynde med havde meget uklare Begreber om, hvad en Selvejer egentlig var. Det

*) Selvfølgelig kunde Rentekammeret ikke den 1. Oktober udenom Konsejlet foreslaa Kongen at omstøde det, der var vedtaget i Konsejlet den 30. Januar og godkendt af Kongen den 7. Februar. Det ses da ogsaa, at Konsejlet har haft Møde den 27. September, og ved dette maa det have godkendt den Indstilling, som Rentekammeret forelagde Kongen den 1. Oktober.

**) Auktionen holdtes 14.—22. November; Svendborg Skovene solgtes den 30. November udi Svendborg.

fik man først Klarhed over gennem de Vanskeligheder, man efter Salget fik med de fynske Selvejere, endskønt man udmærket godt kunde have faaet Rede paa det i Forvejen ved at studere de gamle Papirer, der laa i Kammeret.

I den lidt for gode Tro, at naar de efter Loven kun var pligtige til at gøre $\frac{1}{4}$ af det Hoveri, som en Fæster skulde yde, saa maatte de selv eje de $\frac{3}{4}$ af deres Gaarde, gik de fynske Selvejere til Auktion og bød paa deres Gaarde. Paa Auktionen blev der budt pr. Td. Htk., og de regnede saa med, at naar de f. Eks. bød 100 Rdl., saa var det kun de 25, de kom til at hæfte for; de 75 var jo deres egen Del af Gaarden, som de følgelig ikke skulde betale. Stor blev derfor deres Overraskelse, da de ved den efterfølgende Termin blev krævede for 25 Rdl. pr. Td. Htk. og samtidig fik Klarhed over, at de næste Termin igen skulde betale 25 Rdl. og endvidere forrente de resterende 50 Rdl. Rentekammeret henholdt sig til det, der var budt ved Auktionen, og reducerede saaledes deres Selveje til at være lig Null!

De klagede, jamrede og protesterede; men det nyttede intet. Bordet havde fanget dem. De tilbød saa at betale Herlighedsrettighederne med det halve af det, de havde budt, men fik Afslag. Stiftamtmanden og Mogens Rosenkrantz talte deres Sag. Den sidste henstillede til det stædige Rentekammer

»om det ej maatte synes raadeligt, at det blev Kommissionen befalet at træde i en Slags Afhandling med dem om Herligheden, enten efter en i Rentekammeret fastsat Pris eller efter en i Forhold til Auktionsprisen fastsat Pris; thi det synes haardt og ubilligt om ej Synd, at de Stakkeler, som selv ejer Bondeskylden og alene fattes Herligheden skulle ved en Auktion udpines deres Blod og Sved, betale ligesaa dyre, som paa andre Steder Fæstebønder.«¹¹⁾

Dertil føjer han, at det ikke er i Kongens sande Interesse at have sukkende, forarmede og ruinerede Undersaatte. Trods disse skarpe Ord var Kammeret stadig besat af Prokuratoraanden. Først den 10. Juli 1765 approberede Kongen en Indstilling om at eftergive de fynske Selvejere $\frac{1}{4}$ af det, de havde budt. Herligheden blev saaledes sat til $\frac{3}{4}$, Selvejerretten til kun $\frac{1}{4}$ af Handelsværdien. Det var et Magtovergreb, og saa blev det endda fremstillet som en særlig kgl. Naade, at de fik denne Fjerdedel.*)

Rentekammeret havde dog nu opdaget Selvejerne, og det skyldes sikkert Rosenkrantz, at der blev taget mere Hensyn til de jyske Selvejere, og at de — skønt de ogsaa maatte betale for meget for Herligheden — fik deres Gaarde til en noget lavere Pris. Det var Fynboerne, der maatte tage det haarde Stød.

III.

Krongodssalget her i Koldinghus Amt var fastsat til den 30. Maj 1765. Allerede den 21. Januar s. A. blev det bekendtgjort ved Plakater, der sloges op rundt om, ligesom det ogsaa averteredes i Aviserne. Vilde man vide mere derom, kunde Oplysninger indhentes forskellige Steder, ligesom en Fortegnelse over alt det, der skulde sælges (foruden Jordegodset ogsaa Tiender, Kirker, Møller, jordløse Huse m. v.), udleveredes paa Begæring. Alt var lagt godt til Rette. 6443 $\frac{1}{2}$ Tdr. Htk. Bøndergods og omkr. 122 Tdr. Htk. af fri Hovedgaardstakst skulde sælges.

*) Aaret efter, altsaa i 1766, blev Fejø, Femø og Askø, som hørte til det falsterske Krongods, solgt for 25 Rdl. pr. Td. Htk., Askø endda for kun 20. Bønderne paa disse Øer var kun Selvejere af 3. Grad, d. v. s. de ejede Bygninger og Besætning, men ikke Jorden. De tilbød at betale den fornævnte Pris, og det gik ved »sær kgl. Naade« igennem. De slap saaledes langt billigere end de mere virkelige Selvejere paa Fyn og i Jylland. Den kgl. Naade kan synes noget »sær«, men Priserne var gaet ned i 1766 p. G. a. Vanskelighederne med at skaffe Penge frem.

Den 19. April forelagde Rentekammeret en Indstilling for Frederik d. 5., hvori det foreslog Rosenkrantz og Lowson som Kommissærer ved Salget i Kolding og de efterfølgende Salg i Jylland. Og klog af Skade fra Salget paa Fyn foreslog det

»den herom til dennom opsatte Befaling indrettet som den forrige angaaende det fynske Gods Forhandling og ellers i Henseende til Bøndernes og fornemmelig Selvejernes Beste saaledes: at ligesom E. Maj. allernaar gerne ser, at Bønderne i Almindelighed eller saa mange af dem, som dertil haver Formue, selv bliver højstbydende paa de af dem beboede Steder, saa retter og Kommissarierne, hvad de befindende Selvejere betræffer deres Øjemærke især derhen: at disse kunde vorde Købere og Ejere af de til deres Gaarde forbeholdene Rettigheder.«¹²⁾

Denne Indstilling approberede Kongen.

Man lægger Mærke til, at Rentekammeret nu ikke alene har opdaget Selvejernes Rettigheder, men ogsaa ønsker dem behandlet med Manér. Videre ses det, at Tankerne fra den 7. Februar 1764 om at faa Bønderne gjort til Selvejere er ved igen at komme i Forgrunden. Kongen ser gjerne, at det kan gaa saadan. Antagelig er det det fynske Salg, der viste, at Bønderne godt kunde fremskaffe Penge og altsaa ikke økonomisk var saa mindreværdige, som de blev gjort til den 1. Oktober 1764, der paany har kaldt Reformtankerne frem. Hjulet er ved at dreje sig igen.

Men for Kommissærerne var Stillingen noget vanskelig. Paa Bordet laa den kgl. Resolution af 1. Oktober 1764, der sagde, at Godset hovedsagelig skulde sælges i Hovedgaard; men under Bordet havde Kongen i sin Instruks, der var af yngre Dato, givet dem Besked om saa vidt muligt at sælge det til Bondeselveje.

Det første, de gjorde, efter at de i god Tid før Auk-

tionen var kommen til Kolding, var at indkalde Distriktets Selvejere til at møde frem med deres Skøder og Adkomster, som saa blev nærmere undersøgt. Derefter forhandlede de med Selvejerne om, hvad de skulde betale for Herlighedsrettighederne, og i Løbet af faa Dage havde Selvejerne faaet købt deres Gaarde, ialt 1254 Tdr. Htk., til en gennemsnitlig Pris af 93 Rdl. pr. Td. Kun 5 fra Bramdrup S. og 1 fra Mejsling i Jerlev S. fik ikke købt. De var meget fattige, og de 5 fra Bramdrup havde ikke deres Adkomster rigtig i Orden. De blev siden solgt paa Auktionen.

Selvejergaardene her under Koldinghus kom altsaa *ikke* paa Auktion, men de var dyre nok. Kongen fik sin Herlighedsret betalt langt ud over, hvad der var Rimelighed i. Men han havde Magten, og Selvejerne var bange for at falde i Kløerne paa de Spekulanter, der var ude for at fiske i de rørte Vande. Saa hellere betale dyrt for at blive fri og selvstændige.

I Forbindelse med de dyre Salg til fuldt Selveje er der et Forhold, der bør fremdrages her.

I Skifterne efter c. 1680 finder man, efter at Boets Aktiver er talt sammen, øverst blandt Passiverne en Post, der hedder: »Regimentsskriverens Prætention paa kgl. Maj. Vegne til Gaardens Conservation« paa 18 Rdl. pr. Td. Htk. I en Gaard paa 8 Tdr. Htk. lægger Kronen saaledes Beslag paa for 160 Rdl. i Boet. Ikke som en Arveafgift til Kongens Kasse, men til Gaardens Conservation [Bevarelse], idet den ny Mand paa Gaarden faar overladt de beslaglagte Ting (Kreaturer) til Brug som et Varelaan. Men naar han dør, trækkes det forlods fra hans Bos Aktiver for at overgives til hans Eftermand til Brug, og saadan gaar det videre.

Hvornaar Kronen første Gang har foretaget denne Arvekonfiskation, har jeg ikke fundet, men det er nok

i Forbindelse med en eller anden Ryttergodsforordning. Man træffer den ikke i Enevældens første Aar eller længere tilbage. Arvingerne i et Bo delte da, efter at Gæld og Skyld var trukket fra, hvad der var tilovers, uden Indgreb i deres Rettigheder. Motiveringen for Konfiskationen findes i Forordning 15. Januar 1701, der siger, at den foretages, for at Gaardene »altid af de Efterkommende kan tiltrædes og antages i god Stand og fuld Avling.«

Kongen (og Herremændene) havde nemlig sørgelig Erfaring for, at en Gaard ved Arvedeling med mange Arvinger, kunde blive klædt saadan af, at den af Arvingerne, der fik den, kom til at staa med saa faa Driftsmidler, at han ikke kunde holde den i fuld Drift og derfor ikke kunde yde og svare det, han skulde, til Kongen, saaledes at denne maatte træde hjælpende til. Det kunde gaa saa vidt, at Bonden efter at have forringet og yderligere klædt den af, rømte fra den og sine Restancer. Saadan noget gav Kongen Tab, og det var ikke dertil, han havde Bønder. For at hindre saadan noget var det, han konfiskerede en Del af Boet, der saa overlodes til den ny Mand, som saa fik en normal besat Gaard at arbejde paa. Skønt det næsten altid var Fæstegaardene, det paa den Maade havde været galt med, kom Selvejerne ogsaa med ind under Conserveringen, der jo havde den Bagside, at den gjorde de øvrige Arvinger ringere udrustede til at overtage andre Gaarde.

Men det var ikke nok med de 18 Rdl. pr. Td. Htk. De senere Skifter fortæller, at der ogsaa lagdes Beslag paa Sæde- og Tærekorn for 1 Aar. Naar de 18 Rdl. pr. Td. Htk. regnes for at svare til en Normalbesætning, og det er ikke meget forkert, saa har Kongen lagt Beslag paa baade Besætning og Avl, som han altsaa har

taget fra Arvingerne og tilegnet sig til Udlaan. I Tidens Løb er dette Forhold bleven glemt, ganske som man glemte de fynske Selvejeres Rettigheder i deres Gaarde, og da Kronen saa i 1765 solgte sit Gods og sine Herlighedsrettigheder (der i visse Henseender ogsaa var tvivlsomme), er saavel Besætning som Avl gaaet ind under dette Salg og er blevet solgt som Kronens Ejendom, saaledes at det konfiskerede Gods til Slut havnede i Kongens Kasse. Magt er Magt, og de smaa er de smaa, som det gaar ud over.

Da Kommissærerne havde faaet Selvejerne fra Haanden, opdelt de Distriktet i 7 Hovedgaarde, og ved Auktionen den 30. Maj og de følgende Dage blev disse først raabt op, og der blev budt paa dem. Derefter gik man over til at opraabe de enkelte Byer og Gaarde, som der saa blev budt paa. Man vilde altsaa se, hvilken Salgsform, der gav de fleste Penge, Hovedgaardssalg eller Salg til Bondeselveje, idet det hovedsagelig var Bønderne eller deres Tillidsmænd, der optraadte som Købere, da Godset opraabtes »seperat«, d. v. s. i Byer eller Gaarde. Resultatet ses af følgende Opgørelse, der sendtes til Rentekammeret:

Hovedgaards- betegnelse:	Hartk.:	som Hovedgd.:	som seperat Gods:
1. Koldinghus	378.4.3.2	60.100 Rdl.	91.923 Rdl. 79 Skl.
2. Nyegaard	233.1.2.2	24.000 -	33.571 - 30 -
3. Vejle	219.2.3.0	29.000 -	41.328 - 69 -
4. Fredericia Marker	343.7.1.1	51.000 -	56.080 - 04 -
5. Fredericia (Bredstrup og Stoustrup Kobler)	266.4.3.2	30.000 -	42.335 - 83 -
6. Hennebjerg	252.2.1.2½	38.500 -	47.006 - 46 -
7. Høigaard	248.7.1.2½	24.000 -	24.424 - 57 -

Konge- og Kirketiender, Møller, lidt »aparte Bøndergods« m. v. er udenfor. De fattige Bønder vilde altsaa betale mere end de store kapitalstærke Købere, ikke fordi de havde Lyst til at blive Selvejere, men fordi de frygtede for at komme af Asken og i Ilden, naar de fra at være Kongens Bønder skulde underkastes et Godsejer- og Herremandsregimente. Saa hellere prøve selv. Omkring 1700 smaa og større Bønder blev Selvejere og fik deres Ejendomme med Proprietærrettigheder. Regeringens Ønsker om en Bondereform gennem Selvejet blev til fulde opfyldt for Koldinghus Amts Vedkommende. For Kommissærerne har det været en Lettelse, at det gik saadan. Nu havde de naaet at opfylde Kongens og Regeringens i Instruksen udtalte Ønske, og Schimmelmänn vilde ogsaa være tilfreds. Han fik jo de fleste Penge paa denne Maade. Den kgl. Resolution af 1. Oktober 1764, der dog var gældende Lov, kunde faa Lov til at sove.

1765 og ikke 1788 er det store Frigørelsesaar her i det gamle Koldinghus Amt. Da fik Bønderne her ikke alene økonomisk Frihed, *men Brodden blev ogsaa taget af Stavnsbaandet.*

Den værste Form for Trældom er *Slaveri*. Derefter følger *Livegenskabet*, der i Middelalderen og længe efter herskede i Østeuropa og Tyskland, hvorfra det trængte op i Holsten og stedvis op i Nordslesvig, hvor det i visse Omraader holdt sig i lang Tid. Det naaede ikke ind i den kongerigske Del af Danmark, selvom *Vornedskabet*, som fra Midten af det 15. Aarhundrede til 1702 fandtes paa Sjælland, Lolland-Falster og Møen, i flere Retninger minder derom. Det hændte nemlig, at Husbonden (Herremanden) solgte eller bortgav vornede Bønder til et andet Herskab. Det var det, Kristian d. 2: angreb som »en ond ukristelig Sædvane«.

Stavnsbaandet, der omfattede hele Landet, medførte ligesaa megen Trældom som Vornedskabet. Men naar en af Skribenterne fra Tiden før Bondefrigørelsen, Niels Schelde, som foran anført, taler om Proprietærer, der har gjort deres undergivne til »virkelige livegne og fødte Trælle«, saa er det, naar man tager Tilstanden i Almindelighed og særlig paa Krongodserne, for stærkt sagt. Men man maa dog tilstaa, at den onde, ukristelige Sædvane med at sælge Bønder ingenlunde var lagt af. Selvom den var camoufleret, saa var den der dog. Naar en Herremand solgte en Hovedgaard til en anden, solgte han den med Fæstegaarde og de Rettigheder over Besætning og Avl paa disse, som han havde efter Forordningerne. De stavnsbundne Bønder, der sad paa Gaardene, fulgte med som en Del af Besætningen. De blev, uden at der nævnedes noget derom, solgte. De var bundne til Stavnen og var nødt til at følge med. Det var ikke Livegenskab, for Kvinderne var ikke stavnsbundne, og Mændene slap ud af det, hvis de blev gamle nok; men alligevel var Stavnsbaandet effektivt nok til at holde Bønderne fast paa det Gods, hvor de var fødte.

Ogsaa Kronen handlede med Bønder. Det Krongods, der i 1760erne blev solgt til Herremænd og andre med Kapital, blev solgt med de paa dette boende Bønder i saa stor en Udstrækning, som det »uomgængelig behøves til samme Markers Drift eller Hoveri«. Bonden var i Sandhed en ufri Mand. Saa var der de Bønder, der i de samme Aar fik Lov til at købe de Gaarde, de boede paa. Om dem hedder det Gang paa Gang, at de »købte sig selv«, altsaa ikke blot deres Gaarde, men ogsaa deres Person. De slap ud af den værste Del af den Trældom, som Stavnsbaandet lagde paa dem, for selv om Soldaterpligten stadig vedblev at hvile alene

paa Bondestanden, kunde de ikke længere sælges som Hovbonde-Besætning til et Gods, men sad som frie Mænd paa deres egne Gaarde. De slap ud af Herskabets Haand og blev frie, som de gamle Oldtidsbønder havde været det, foreløbigt med den Undtagelse, at de ingen Del havde i Landets Styre.

IV.

Krongodssalgenes Historie har et meget ujævnt Forløb. Den begynder med den store og dristige Beslutning af 7. Februar 1764, der gik ud paa at gøre Krongodsbønderne i Kongeriget med Undtagelse af de fynske og de nordøstsjællandske til Selvejere, og faa Hovedgaardsmarkerne udstykkede og bebyggede ogsaa som Selveje. Skovene forbeholdtes dog Kongen. Men i Løbet af nogle Maaneder blev Regeringen bange for, at Bønderne ikke kunde skaffe Pengene til disse Køb, og den 1. Oktober sadlede den saa om til Hovedgaardsalg, dog saaledes, at det Bøndergods, der ikke var nødvendigt for disse Hovedgaardes Drift, skulde sælges til Bondeselveje. Samtidig inddroges Fyn under dette Salg, ligesom Skovene nu skulde sælges med det øvrige Gods. Og de nye Ejeres Rettigheder, derunder ogsaa de nye Bondeselvejeres, udformedes klart og skarpt. Men alt tydede paa, at Herremandsvældet nu ogsaa vilde komme til at omfatte de allerfleste af de gamle Kronbønder, der saa i de fleste Tilfælde vilde faa det ringere end under Kronen. Dertil kom saa Udvidelsen af Stavnsbaandet den 13. April 1764. Det saa sort ud, for det vilde kun blive et Faatal af Kronbønderne, der vilde faa købt sig selv.

Men det kom til at gaa helt anderledes. Regeringen havde holdt Døren paa Klem for Bøndernes Køb til Selveje. Den ønskede stadig disse Salg al mulig Frem-

gang, blot Bønderne kunde skaffe Pengene. Trods alle Ugleskrig og trods 1. Oktober Beslutningen om Hovedgaardssalg blev Auktionen paa Fyn dog lagt saadan til Rette, at det i ret stor Udstrækning blev muligt for dem at købe til Selveje, og de beviste, at de havde Købeevne. Noget over Halvdelen af dem købte sig selv.

Det fynske Salg ændrede hele Stillingen. Ganske vist stod den kgl. Resolution af 1. Oktober stadig ved Magt. Man vovede ikke een Gang til at omstyrte en kgl. Resolution. Men de kgl. Instrukser, som Kommissærerne fik for Koldinghus Salget, var tydelige nok: Kongen og Regeringen ønskede saa vidt muligt Selvejesalg til Bønderne, og paa det Grundlag kunde Kommissærerne efter først at have udbudt Godserne i Hovedgaarde roligt gaa over til at sælge det til Bondeselveje.

Koldinghus Salget blev det, som Regeringen havde ønsket og tænkt sig d. 7. Februar 1764, ja mere endda, for Bønderne her fik ogsaa de til deres Gaarde hørende Skove med i Handelen og fik Selvejeret som Proprietær.*)

Men Koldinghus Salget viste dog, hvor vellykket det end var, at saadan kunde der ikke fortsættes. Til Trods for, at Koldinghus Bønderne fra ældgammel Tid hørte til de mindst undertrykte og derfor ogsaa til de mindst fattige, havde nogle af dem dog Besvær med at skaffe den halve Købesum, der skulde indbetales til Kongens Kasse. Og Renten af Laan steg til sidst fra 4 til 5 %. Det var kun faa, der selv havde, hvad de skulde betale. Det var ganske normalt, naar Anders Jensen paa Gaard Nr. 1 i Nr. Bjært, da Eltang S., der havde købt sin Gaard for 1007 Rdl. 78 Sk. [150 Rdl. pr. Td. Htk.],

*) Begge Dele takket være Schimmelmanns Indsats i Res. 1. Oktober 1764, Post 3. Det er hans Skyld, at vi i Dag kan gaa i vore egne Skove. Havde den enøjede, forstlige Sagkundskab faaet Lov til at raade, havde vore Skove i Dag været Statens.

laante 700 Rdl. hos Oberstløjtnant Friis i Kolding for af disse Penge at indbetale den halve Købesum. De 700 Rdl. kom til at staa i 2. Prioritet, idet Kongen lod den halve Købesum staa som 1. Prioritet. Anders Jensen fik altsaa sin Gaard, der som alle andre var købt dyrt, prioriteret et godt Stykke over Skorstenen. Der var nogle, der kom højere op. Det var nemlig ikke nok med at laane de Penge, der skulde indbetales til Kongen. Bønderne var klare over, at naar de nu blev sat ud af den gamle Gangvogn og skulde klare sig selv uden at kunne søge Hjælp hos kgl. Maj., saa maatte de have Driftskapital at støtte sig til, ligesom de ogsaa forstod, at den kommende Udskiftning vilde kræve Kapital.

Man maa undre sig over, at Bønderne kunde faa saadanne Laan. Der maa trods den megen Tale om deres Dovenskab og Ligegladhed dog have været en stærk Tro hos Laangiverne til Bøndernes Muligheder, naar de fik Frihed. Det var hos Smaakapitalisterne, at Bønderne laante Pengene. De store Kapitalejere laante ikke Penge ud til fattige Bønder. Det var der ingen Forretning i. Nej, de spekulerede i Køb af Hovedgaarde, Tiender m. v. og var godt nok klare over, at naar de smaa Kapitalejeres Smaapenge først var bundne i de ny Selvejergaarde, saa var deres store Chance inde. Koldinghus Salget varslede godt nok derom.

Saadan gik det ogsaa. Skønt de fleste af Bønderne ved de efterfølgende Krongodssalg gjerne vilde have købt sig selv, om ikke for Selvejets Skyld, men for at blive fri for at falde i Kløerne paa de Herremands-spekulanter, der lurede paa dem, kunde mange af dem ikke trods de faldende Priser forskaffe sig de nødvendige Laan.

Tager man Krongodssalgene som Helhed, maatte den mindre Halvdel af de gamle Kronbønder friste den Skæbne at blive solgte som Hovbønder til de ny Herregaarde, hvor de gennemgaaende fik det ringere end før. Det er Krongodssalgens Minusside, der ikke maa skjules af Glæden over at se den større Halvdel af de gamle Kronbønder rejse sig som en ny, fri Bondestand. Regeringen havde ikke ønsket dette Minus, men den dobbelte Opgave: baade at redde Staten ud af det finansielle Uføre og gøre alle Kronbønderne til Selvejere oversteg dens Kræfter. Paa Plussiden staar de nye Selvejere, der som Fortroppen for en helt ny Bondestand nu stod med Mulighederne for at vise, om Bonden trods Aarhundreders Undertrykkelse havde de Kræfter intakte, der kunde bære Landet ind i en ny Dag, saaledes som de Folk, der ned gennem Tiden havde arbejdet for mere Frihed for Bonden, havde troet og haabet.

Disse Bønders Frigørelse, hvis Følger overtraf de dristigste Forventninger, er Frederik d. 5. og hans Mænds Indsats for at genrejse Bondestanden, og den fortjener, trods det, at Maalet ikke helt blev naaet, en Plads i vor Historie.

Vi er blevne saa vante til at datere Bondefrigørelsen fra det dramatiske Statsraadmøde den 14. April 1784, da den unge Kronprins Frederik saa modigt greb Regeringens Tøjler for derefter — som det hedder — at sønderbryde Bondens Lænker ved den begyndende Stavnsbaandsløsning i 1788. Vi har faaet Kronprinsens Bondefrigørelse skudt frem i vor Historie som et næsten revolutionært *Brud* med Fortiden, en Fortid, i hvilken ingen Konge eller Statsmand havde nogen virkelig Forstaaelse af eller gjorde noget for at frigøre den danske Bonde. Hele Tiden før Kronprinsen tegnes som sort Reaktion.

Den foranstaaende Undersøgelse skulde vise, at der fra langt tilbage i Tiden i vort Land har været fremstaaende Mænd, der ikke alene har tvivlet paa Undertrykkelsessystemet, men ogsaa troet paa, at en Frigørelse vilde føre til bedre Tilstande. Denne Tvivl og denne Tro har været i Vækst, indtil den under Frederik d. 5. gav sig Udslag først i en kraftig, skriftlig Agitation mod Undertrykkelsen og for en Frigørelse og derefter i en bevidst og tilsigtet Frigørelse af nogle Tusind Kronbønder.

Bondefrigørelsen kom ikke som et Brud, men som en *Udvikling*. Kronprinsen og hans Mænd satte ikke noget nyt ind; de var »kun« Fortsættere og Fuldbyrdere af en Udvikling, der længe havde været i Gang og havde vokset sig saa stærk, at der maatte og skulde ske noget mere.

Henvisninger:

- 1) Chr. Bruun: Gunde Rosenkrantz, S. 37 f. f.
- 2) C. O. Bøggild-Andersen: Statsomvæltningen i 1660. S. 77 og Note 207.
- 3) A. D. Jørgensen: Griffenfeldt I, S. 225 og 477.
- 4) Rockstrohs Afh. om Fr. d. 4. Godspolitik i Hist. Tidsskrift, 9. Rk., 3. Bd., S. 6 f. f.
- 5) Rentekammerets Arkiv, VI, 3. Div. Korrespd., Dok. og Akter Ryttergodset vedk. 1680—1774. I, 4.
- 6) Her sigtes til den store Drøftelse af Landets økon. Forhold, der uden offentlig Censur fandt Sted i Tiden efter 1754, særlig i E. Pontoppidans »Danmarks og Norges økon. Magasin«, »Den patriotiske Tilskuer« m. v.
- 7) Hardsyssels Aarvog 1918, S. 49 f. f.
- 8) Rentekammerets Relations- og Resolutionsprtk. 1764, Nr. 22.
- 9) Do., 1764, Nr. 193.
- 10) Aarvog for Odense og Assens Amter II, 1914.
- 11) Do., S. 155—56.
- 12) Rentekammerets Relations- og Resolutionsprtk. 1765. Nr. 67.
- 13) Men naar Schimmelmann fra visse Sider er blevet udraabt som den geniale Finans- og Forretningsmand, der frelste Danmark fra Statsbankerotten, er der vist Grund til at være skeptisk. Hans Ledelse af Krongodssalgene røber ud over en vis Smartness ingen Genialitet eller Statsmandsevner, men en for-

bløffende Mangel paa Indsigt i og Forstaaelse af det økonomiske Livs Forhold og Tilstand i Danmark paa den Tid.

14) Bilaget er det kgl. Skøde til Christen Pedersen, Nr. Bjært, som opbevares af Gaardens nuværende Ejer, Jørgen Nielsen, Kastanjely, Nr. Bjært.

Bilag:

Vi Christian den Syvende af Guds Naade Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greve udi Oldenburg og Delmenhorst!

Gør vitterligt: at som Vores elskelige kære Hr. Fader, salig og højlovlig Ihukommelse, allernaadigst har for godt befunden at lade det forbeholdne Jordegods, Kirker og Tiender under Kolding Rytterdistrikt, beliggende i vor Provins Nørre Jylland, ved offentlig Auktion til Forhandling opbyde, saaledes som den derom under 21. Jan. 1765 udgangne trykte Plakat med derudi paaberaabte trykte Specifikation, og videre paa Auktionsstedet bekendtgjorte Conditioner endmere formelder, hvorefter Auktionen over bemeldte Gods af dertil Committerede er foretagen paa Kolding Hof d. 30. Maj s. A. og følgende Dage, samt den af dennom derover holdte Forretning ved allernaadigst Resolution dateret 5. Juli næst efter er approberet.

Og *Christen Pedersen* af Bjært af det ved samme Auktion bortsolgte Gods er bleven tilslagen og overdraget efterskrevne Hartkorn udi Coldinghus Amt i vor Provins Nørre Jylland beliggende for den Sum 1139 Rd. 6 Sk., hvoraf den halve Købesum, der med Rente, indtil den Dag Betaling er sket, beløber Fem Hundrede, Halvfemsindstyve og fire Rigsdaler 33 Sk. udi Colding Amtsstue, efter Os elskelig Vores Kammerraad og Amtsforvalter Hans Andersen Møllers d. 2. Juni indeværende Aar udgivne Kvittering, er betalt.

Men den øvrige halve Del, der er 569 Rd. 51 Sk., forbliver efter Auktions Conditionerne udi Hartkornet, imod at fornævnte Christen Pedersen og efterkommende Ejere svarer af hver 100 Rd. aarlig 4 Rd., som en Afgift der bestandig og uforanderlig hæfter paa Grunden og Stederne, og hvilken Afgift til hver 11. December i Vores Kasse erlægges.

Saa haver Vi ved dette Vort aabne Brev allernaadigst villet skøde og afstaa, saasom Vi og hermed fra Os og Vore Arve-Successorer udi Regeringen til forbemeldte Christen Pedersen, hans Arvinger og Efterkommere, skøder og aldeles afhænder følgende under det forrige Coldinghus Rytterdistrikts Gods forhen forbeholdene Hartkorn, nemlig: Udi Coldinghus Amt, Brusk H., Eltang S., Bjært By af Nr. 13 Hartk. ny Matr. Ager og Eng: Syv Tdr., fire Skpr., en Fdk., en Alb., samt Skov: en Fjerding, to Album, hvoraf fornævnte Christen Pedersen efter den Anno 1733 senest forfattede Jordebog har svaret Landgilde 10 Rdl. 6 Sk. Hvilket Hartk., Ager og Eng: Syv Tdr., fire Skpr., en Fdk., en Alb., samt Skov en Fjerding, to Album med dertil hørende Bygninger, Herlighed, Landgilde, Stedsmaal, Sigt og Sagefald, visse og uvisse Indkomster, Rente, og rette Tiliggende, være sig af Ager og Eng, Skov, Mark, Krat, Hede, Kær og Moser, Fiskevand og Fægang, Tørvegrøft, og Lyng Slet, vaadt og tørt, inden Markskel og udenfor, aldeles intet undtagen i nogen Maade, som nu dertil ligger, af Alders Tid ligget har og bør dertil at ligge med Rette tilligemed dertil hørende Mandskab efter Loven og derom udgangne Forordninger, saa og Jagtrettighed til foreskrevne Gods, ligeledes efter Loven og derom udgangne Forordninger, skal følge og tilhøre oftbemeldte Christen Pedersen, hans Arvinger og Efterkommere, imod at de hver 11. Decbr. af den halve Købesum, som derudi bestandig bliver staaende, erlægger udi Vores Kasse forbem. 4 % udi aarlig Afgift, der beløber sig til To og Tyve Rigsdl. 75 Sk.

Thi kendes Vi for Os og Vore Arve Successorer udi Regeringen ingen ydermere Lod, Del, Ret eller Rettighed efterdags at have til eller udi forberørte Hartkorn, det Ejendom og Herlighed med videre, som foreskrevet staa, men allernaadigst ville hjemle og fuldkommeligen tilstaa tilbemeldte Christen Pedersen, hans Arvinger og Efterkommere, som samme med Rette ejende bliver, anførte Hartkorn med tilhørende for hver Mands Tiltale, som derpaa med Rette kunde have noget at sige, dog Os og Vore Arve Successorer udi Regeringen alle kongelige Regalia og Højheder, samt Contributioner pro quota, ordinære eller ekstraordinære, som enten allerna. er, eller herefter vor-

der paabuden, item den ommeldte aarlige Afgift aldeles uforkrænket og forbeholdene at forblive.

Forbydende alle og enhver herimod eftersom foreskrevet staar at hindre eller i nogen Maade Forfang at gøre. Under Vor Hyldest og Raad.

Givet paa Vort Slot Christiansborg udi Vores kong. Residens Stad København den 23. Decbr. 1766.

Under Vor kongelig Haand og Segl.

Christian R.

Reventlow. A. P. Bernstorff.

/ Copmann.

TO SLÆGTLED, DER VAR MED TIL
AT PRÆGE DERES EGN

Ved pens. Lærer *Th. N. Holt.*

»De ædles Æt dør aldrig ud.«

Sidste Halvdel af forrige Aarhundrede var paa mange Maader en grødefuld Tid, hvor saa meget nyt brød frem og ventede paa at blive sat i Gang og videreført, hvis det skulde bringe de Fremskridt og gøre den Gavn, det tilsigtede. Til at udføre dette Arbejde behøvedes Mænd, som nød almen Tillid og Agtelse, og som havde Klogskab og Livserfaring, Evne og Vilje til at tage sig af den Sag, der paakaldte deres Hjælp og Støtte. Blandt de Vejleegsmænd, som i den Henseende gjorde en stor uegennyttig Indsats, maa nævnes Gaardejer og Amsraadsmedlem Niels Madsen, Skærup.

*

Niels Madsen var født i Skærup den 23. August 1822 og blev gift med sin Slægtning Else Marie Sørensen, født 8. Februar 1824 i Haastrup, død i Skærup 19. Februar 1890. Den 17. Januar 1850 overtog han sin Fødegård, hvis Jordareal han forstørrede meget betydeligt ved Indkøb af Parceller fra andre Gaarde, saa den i hans Tid blev den største i Byen med godt 13 Tdr. Hartkorn. Han blev en af Egnens mest kendte Mænd ikke alene for sit veldrevne Landbrug, men ogsaa ved de mange offentlige Hverv, han vedblev at have næsten til sin Død.

Han var to Gange Medlem af Smidstrup-Skærup

Sogneraad og fra 1. Maj 1862 til 30. April 1874 Medlem af Vejle Amtsraad. Han var Medstifter af Landbosparekassen i Vejle, som begyndte sin Virksomhed 4. November 1863, og var i Bestyrelsen for denne fra 23. Juli 1863 til sin Død. 1. Juli 1876 blev han valgt til Formand og beholdt denne Stilling til 1. April 1894, da han paa Grund af Svagelighed saa sig nødsaget til at nedlægge sit Mandat, men vedblev at være Bestyrelsesmedlem, indtil han et halvt Aars Tid efter afgik ved Døden.

Fra 1865—69 var Niels Madsen Næstformand og fra 1869—85 Formand for Vejle Amts yngre Brandforsikring. I 1867 var han med til at oprette Vinding Højskole. Herom skrev Forstander H. Rosendal i Jubilæumsskriftet »Vinding Højskole gennem 50 Aar (1867—1917)«: »Imellem dem, der havde lovet at støtte Skolen, var der en Mand, for hvem jeg havde næret nogen Frygt: hele Egnens mest ansete og indflydelsesrige Mand, Gaardejer Niels Madsen i Skærup. Han havde nemlig arbejdet for Oprettelsen af en Landbrugsskole i Egnen, og min Plan vilde til en vis Grad krydse hans. Jeg gik derfor en Dag til Skærup for at tale med ham, og han hørte med Opmærksomhed og Velvilje paa, hvad jeg sagde, gik derpaa hen til sit Chatol, tog en Hundrededalerseddle og gav mig den som sit Bidrag til Skolen, idet han tillige indmeldte sin ældste Søn som Elev. Alle hans 7 Børn besøgte siden Skolen, og han var uden Spørgsmaal dens mest trofaste Ven, saa længe han levede, altid min Tilflugt, naar jeg var i Pengenød.« Niels Madsen var ligeledes Medstifter af Vejle Højskolehjem, hvor han var Bestyrelsesmedlem 1884—87 og 1893—94 samt Formand 1886—87. Til denne Post genvalgtes han 1893, men modtog ikke Valget. Han døde paa sin Fødegaard 4. Oktober 1894.

En tidligere, nu afdød Skærupborger skrev om ham i sine Minder fra Skærup: Han var en klog Mand, og der stod Respekt om hans Navn; men han var en lidet talende Mand. Naar der f. Eks. var Sager til Behandling i Amtsraadet, sagde han intet, før der af de andre Medlemmer var talt baade for og imod. Først da sagde han noget, og det, han fremførte, blev gerne vedtaget, for det var oftest en Middelvej. Hans stærkeste Side var vistnok den, at han næsten altid forstod at mægle; han vilde helst, at alt skulde gaa i Fordragelighed. Naar der stod saa stor Respekt og Ærefrygt om hans Navn, skyldtes det muligvis lige saa meget hans store Tavshed som hans Klogskab.

*

Niels Madsens Børn vandrede paa den smukkeste Maade i hans Fodspor. Deres Livsførelse blev en Bekræftelse paa, hvad en rig aandelig Arv betyder for Mennesker, der har Vilje og Evne til at forvalte den og med Troskab og Pietet værner om Fædrenes Minde og nedarvede Skikke. En udpræget Slægtskabsfølelse bandt dem sammen med ubrydelige Baand. I de 32 Aar, de to yngste Sønner var Naboer, kom de daglig sammen og fulgtes ad, naar de drog paa Udflugt i Ind- og Udland. Paa Fædrenes Vis var Niels Madsens Børn stadige Kirkegængere. Et Særkende for Slægten er dens dybt indlevede Trang til at høre. Det levende Ord har næppe noget Sted faaet en mere lydhør Modtagelse. Hans fire Sønner Mads, Søren, Hans Damkær og Niels kom alle til at beklæde offentlige Hverv og var hver paa sin Maade ved deres Hæderlighed, Redelighed og Ægthed med til at præge Hjemegnen. De tre Døtre Mette Kirstine Nielsen, f. 29. Februar 1852, gift med Gdr. Hans Damkær Thomsen i Bramdrup, Sofie Niel-

sen, f. 4. Juni 1856, g. m. Gdr. Peder Nielsen Hviid, Egum, senere Skærup, og Magdalene Nielsen, f. 5. September 1859, g. m. Gdr. Mikkel Sørensen, »Egeland« i St. Velling, var gode Medhjælpere for deres Mænd og levede det, de havde modtaget i Hjem, Skole, Kirke, paa Højskole og i Mødesale, ind i næste Slægtled.

Mads Nielsen, født 22. Oktober 1850, blev opdraget hos en Slægtning, Gdr. Niels Pallesen, Skærup Østergaard, som han arvede og drev som Mønsterlandbrug. Han havde et klogt Ansigtstudtryk og stod vistnok fuldtud paa Højde med sin Far i Klogskab. Han kunde med Lune fortælle muntre Træk og Oplevelser. Sammen med sin Bror Hans Damkær fik han bygget et Elværk, som forsynede begge Gaarde med Elektricitet.

I en Periode var han Formand for Smidstrup-Skærup Sogneraad. Han var Medlem af Bestyrelsen for Vejle Højskolehjem fra 1895—1901, Bestyrelsesmedlem i Landbosparekassen i Vejle fra 27. April 1895 til sin Død 22. Juli 1906, Formand for den lokale Skytteforening og Skærup Menighedsraad.

Redaktør Chr. Søndergaard skrev i sin Nekrolog over ham i »Vejle Amts Folkeblad« bl. a.: »Mads Nielsen tilhørte en Bondeæt, hvis Slægtskab med de danske Fæller paa den anden Side Grænsen er øjensynlig. Hvad han nemmede, og hvad der vandt hans Hjerte, holdt han fast ved med jydsk Sejghed og Troskab. — Adelssindet tilfaldt ham som den allerbedste Fædre arv.«

Søren Nielsen, født 19. December 1852, var den af Niels Madsens Børn, der havde den daarligste økonomiske Start, idet han overtog Gaarden »Fredenshaab« i Skærup med en ret betydelig Gæld, og Tiderne først i Firserne var alt andet end gunstige for Landbruget. Derimod levede han et lykkeligt, men barnløst Ægte-

skab med Maren Rosendahl fra Uldum. Søren Nielsen, der som hele sin Slægt nød megen Tillid og Agtelse og i sin Ungdom havde været paa Landbrugsskole, blev i sin korte Levetid noget af en Foregangsmand. Han virkede stærkt for Oprettelsen af et Andelsmejeri i Børkop, hvor han var Bestyrelsesmedlem og Kasserer i henved en Snes Aar. Sammen med sin Bror H. D. Nielsen og sin Svoger Mikkel Sørensen, St. Velling, byggede han Skærup Teglværk; men han levede ikke længe nok til at faa rigtig Udbytte af Foretagendet. Ved sin Død 19. Oktober 1899 var han Formand for Smidstrup-Skærup Sogneraad, en Bestilling, han havde overtaget efter sin ældste Bror. Hans tidlige Død (han blev kun 47 Aar gl.) kunde maaske skyldes, at han ved sine forskellige Hverv førte et lidt mere anstrengende Liv, end hans Helbred kunde taale. Det var ejendommeligt for ham, at han havde svært ved at sige Nej, naar han blev valgt til et Hverv, hvor han kunde gøre Fyldest.

Hans Damkær Nielsen, født 27. Maj 1863, overtog 1894 sin Faders Gaard og drev den, til han i Foraaret 1931 afstod den til sin Søstersøn Johs. Sørensen, St. Velling.

Fra sine ganske unge Dage havde han en stærkt udviklet Sans for Teknik og Maskinkonstruktion. Derfor blev han ogsaa blandt de førende med Hensyn til Udnyttelsen af nye tekniske Hjælpemidler i Landbrugets Tjeneste. Han var en af de første paa Egnen til at anskaffe Malkemaskine og Traktor. Hans private Elværk er allerede omtalt.

Den solide Maade, hvorpaa han ledede sine egne Sager, i Forbindelse med den usvigelige Redelighed, der prægede al hans Færd, gjorde ham højt agtet og førte ham ind i mange offentlige Hverv. Han blev Med-

lem af Sogneraad og Menighedsraad, var i en Aarrække Formand for Foredragsforeningen og Medlem af Venstreforeningens, Brugsforeningens og Mejeriets Bestyrelse. Af sidstnævnte Sammenslutning blev han Æresmedlem, da han solgte Gaarden. I 1921 gav han sin Fødeby den Sten, som blev rejst som Genforeningssten, og to Aar senere skænkede han en Byggegrund til det nye Forsamlingshus, hvis Formand han vedblev at være i flere Perioder. I en Menneskealder repræsenterede han Forbrugerne i Skærup overfor Elværket i Fredericia. Han var tillige i Bestyrelsen for Fredericia Banks Børkop-Afdeling fra dens Oprettelse, til den blev overtaget af Landmandsbanken.

Men de offentlige Hverv stillede aldrig saa store Krav til ham, at han derover glemte sin Slægt. Ved sin Overtagelse af Fødegaarden blev han et naturligt Bindeled mellem dens forskellige Grene, og da han solgte Gaarden og byggede en Villa ved Siden af den, gjorde han denne saa rummelig, at han kunde vedblive at samle Familien til sine Fødselsdage og andre Festligheder, hvor han til det sidste vedblev at vise Omhu for sine Gæster fra de ældste til de alleryngste. Han døde 18. Juli 1952, 89 Aar gammel.

Niels Nielsen, født 6. Januar 1867, var i sin Ungdom som sine andre Søskende Elev paa Vinding Højskole og øgede siden sin landbrugsfaglige Viden ved en Vinters Ophold paa Malling Landbrugsskole. Efter Faderens Død blev han en kort Aarrække hjemme hos sin Bror, men købte saa en Gaard i L. Velling og beholdt den indtil 1906, da han efter sin ældste Brors Død overtog Skærup Østergaard. Han var en god Husbond for sine Folk og gav sine Ordre klart og bestemt. Han var i hele sin Optræden en jævn Bonde, som paa bedste Maade forenede praktisk Kunnen med teoretisk Viden. Hans Landbrug blev ikke en kunstig Eksperi-

mentering med uprøvede Forsøg, men en sund Praktisering af de Metoder, der erfaringsmæssig vil give et gunstigt Resultat.

Skønt han helst undgik offentlige Bestillinger, kom han dog til at beklæde flere forskellige Tillidsposter. Medens han boede i L. Velling, var han Kasserer for Smidstrup Sogneraad (de to Kommuner blev adskilt 1905). Senere blev han Medlem af Skærup Sogneraad, Menighedsraad, mange Foreningers Bestyrelse, deriblandt Vejle Højskolehjem, Kirkeværge, Vurderingsmand, Dyrskuedommer m. m. og udførte alle betroede Hverv med den største Nøjagtighed og Samvittighedsfuldhed.

Niels Nielsen var trofast mod sin Slægt og sine Venner. De Venner, han havde vundet i Ungdomsaarene, beholdt han til det sidste. Han døde 15. September 1938 og efterlod Hustru og to Døtre i Alderen 15 og 13 Aar. Den ældste er nu gift med Gdr. Mads Møller Hansen, som har overtaget Skærup Østergaard, den yngste med Fabrikant Dan. Andersen, Egtved.

*

Baade i deres Privatliv og ved deres Medvirken til at fremme den Udvikling, som i det sidste hundrede Aar er foregaaet i deres Hjemegn, har de to Slægtled gjort sig fortjent til Hædersnavnet »de ædles Æt«, hvilket betyder de Mennesker, der har levet Livet til Skaberens Ære. Naar Mottoet »De ædles Æt dør aldrig ud« (Grundtvig har maaske hentet Udtrykket fra Slutningen af Saxos Beretning om Knud Hertug: »Ej vilde Gud tillade, at den ædles Æt, der havde arbejdet saa værdig for Tid og Evighed, skulde dø med ham«) er sat over foranstaaende, maa det begrundes med, at de næste Led i Slægten har faaet godt begyndt paa at vandre i samme gode Spor.

EN TILFØJELSE

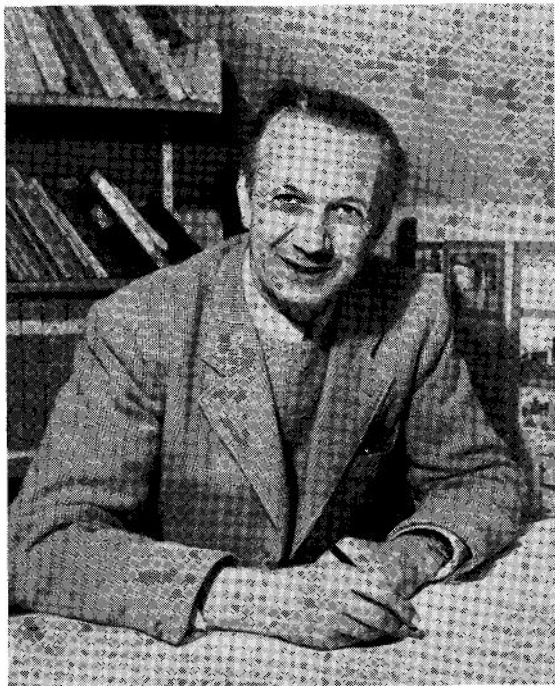
Arbogen for 1952 bragte en kort Meddelelse om Pilotering i Fredericia. Takket være et gammelt Fotografi i Fredericia Museum kan Meddelelsen suppleres med et Billede af hele to af de beskrevne Rambukke i Virksomhed. 1898 blev den hæderkronede gamle »Frederiksklub« paa Hjørnet af Danmarks- og Prinsessegade (se Arnold Hansen: Korte Rids af de fredericianske Klubbers Historie, 1949), nedrevet, for at give Plads for en større og moderne Bygning, og Billedet er taget ved Piloteringen til denne. Den gamle lave, enetages Hjørneejendom, som hermed forsvandt, tilhørte iflg. Grundtaxten af 1746 Kancelliraad Christoffer Poul Beenfeldt, som døde 1759. 1797 tilhørte Gaarden en Fru von Vildenratt, og 1817 Kammeraad og Borgmester Behring Lanng. I 1820erne

var Justitsraad, Raadmand og Byskriver Johan Christian Dræbye Ejer, og han overdrog 1837 Ejendommen til »Frederiksklubben«, som netop i denne Periode blomstrede under Prins Frederiks (senere Fr. VII) Protektion.

Den i 1898 opførte Bygning blev ved Naboejendommen, Fredericia Teaters, Bombesprængning den 16. Marts 1945, saa medtaget, at den maatte nedbrydes, og begge Grundene henligger stadig som Tomter. Fru Thalia er hjemløs i Mindernes By.

Ed. Nissen.

ARKITEKT H. ZACHARIASSEN

20. August 1900 — 1. April 1953.

Med dyb Vemod modtog vi den 1. April 1953 Meddelelsen om, at Arkitekt Zachariassen var død — et rigt Arbejdsliv var pludselig Slut. Hans Zachariassen var født i Randers den 20. August 1900; han gik Haandværkervejen, Tømrerlære 1916—1920, Konstruktøreksamen fra Randers tekniske Skole 1920, og ansattes samme Aar i Arkitekt J. Jespersens store Forretning i Fredericia. Efter Jespersens Død i 1926 overtog og videreførte Zachariassen Virksomheden, som han senere flyttede til sin Ejendom i Riddergade.

Zachariassen følte sig stærkt knyttet til Fredericia tekniske Skole, hvor han virkede i ca. 30 Aar; 1920—24 Vikar, 1924—40 fast Timelærer, 1940 Viceinspektør, 1943 Inspek-

tør og indvalgt i Skolens Bestyrelse og fra 15. September 1947 og til sin Død Skolens Forstander, endvidere var han Repræsentant for Jydsk Hypothekforening og i en Aarrække Kasserer i Fredericia Turistforening. Zachariassen var jo meget historisk interesseret, og faa kendte som han Fredericia Bys Historie fra dens Grundlæggelse og til vore Dage — ja hele Amtet tog ham, og han indvalgtes i 1938 i Bestyrelsen for Vejle Amts historiske Samfund, hvor han 1942 blev Næstformand og fra 1946 Kasserer, i hvilken Stilling han udførte et stort og uegennyttigt Arbejde.

Som et Minde om hans Kærlighed til det gamle Fredericia staar Fredericia Museumsbygning, en fredet Bygning, som paa hans Initiativ i 1929—30 blev nedtaget inde i Byen og genopført udenfor Voldene paa den nu smukke Plads ved Jernbanegade. Han forestod hele Indretningen af Museet, der var hans Hjertebarn, og han var dets Inspektør til sin Død. Og som et Minde om, at han ogsaa fulgte med i Nutiden, staar flere moderne Bygninger og Fabriksanlæg og skønnest vel nok Sct. Josephs Hospital paa Hjørnet af Sjællands- og Vendersgade.

Zachariassen var en meget beskeden Mand, der aldrig søgte at trænge frem i Forgrunden; han viede de forskellige Opgaver, han paatog sig, sin fulde Arbejdskraft, og han holdt ikke af at give Arbejde fra sig til sine Medarbejdere, han vilde helst gøre alt selv — han sled sig op.

Fredericia Museum og Vejle Amts historiske Samfund har i Zachariassen mistet en kundskabsrig, dygtig og flittig Medarbejder, og vi, der gennem Aarene kom ham paa nærmere Hold, en oprigtig Ven, som vi aldrig kan glemme.

L. Petersen,

Stationsforstander, Brabrand.

ALBERT THOMSEN

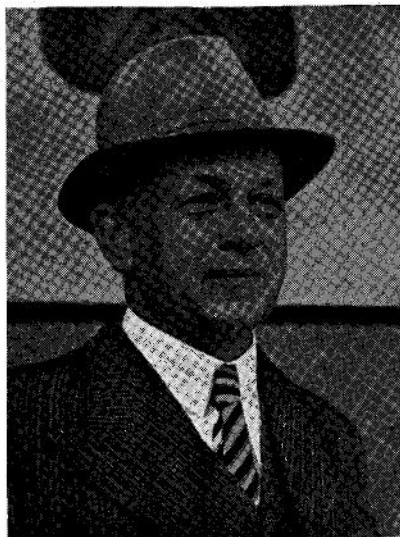
1889—1952

Naar Læreren, Museumsmanden, Historieskriveren Albert Thomsen skal mindes her, er det, fordi han under sin Færden paa Fyn og Sjælland ved den Gerning, han kom til at øve, ærede Hjemegnen, Kolding og Vejle Amt.

Albert Thomsen blev født 24. Juni 1889 i Kolding. Han var Søn af Urmagermester Ludvig Thomsen og Hustru

Maria, f. Holst. Faderens Interesse for Tradition og Historie meddeltes til Sønnen, og idet Albert Thomsen voksede op ved Foden af Koldinghus og tidligt modtog Paavirkning fra P. Eliassen og I. O. Brandorff, blev han med sine rige Evner den overalt dybt respekterede Historiker.

Efter foreløbig Uddannelse: Præliminæreksamen (Kolding Latinskole), Lærereksamen (Jelling) og Tillægs-

eksamen i Engelsk og Tegning overtog Thomsen 1911 et Lærerembede i Avnslev ved Nyborg; her virkede han til 1918, da Holbæk tog ham til sig som Kommunalærer, et Skridt, der betød Lykke for begge Parter. Samtlige Vidnesbyrd gaar ud paa, at Albert Thomsens Skolearbejde i sjælden Grad bar Frugt, og at han ogsaa tjente Byen paa anden Maade, viser i al Korthed følgende Redegørelse: Medlem af Bestyrelsen for Holbæk Museum og Museets Leder fra 1920, Formand 1931; Medlem af Bestyrelsen for Holbæk Amts historiske Samfund fra 1920, Sekretær og Redaktør for Aarbogen, Formand 1946; i Bestyrelsen for Holbæk Turistforening fra 1930 og for Holbæk Kunstforening fra 1931; Formand for Holbæk Musikforening 1940—46.

Under disse Hvervs Varetagelse fandt Thomsen Tid til at fortsætte sin Uddannelse, og da der gik Ry af den Dygtighed, hvormed han ledede det stedlige Museum, blev han 1934 valgt ind i Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Bestyrelse, hvis Formandspost han overtog 1946; et Par Aar forinden var han blevet Medlem af Bestyrelsen for Dansk historisk Fællesforening, ligesom han fra 1946 kaldedes til Medlem af Undervisningsministeriets Provinsmuseumsnævn.

I Albert Thomsens frodige og meget lødige Forfatter-skab danner vel »Holbæk Købstads Historie«, der udkom i to Bind 1936—42, Hovedværket. Men en Række mindre Bøger med Emner fra Holbæks Historie og Topografi slutter sig smukt hertil, saaledes: »Omkring Bysøen«, »En Gade fylder hundrede« og »Op og ned ad Algade«. Som Redaktør af sit Amts historiske Aarbog og flittig Bidragyder hævdede han denne Publikation til høj Rang blandt andre Amtsamfunds Aarbøger. Talrige Afhandlinger i Blade og Tidsskrifter foreligger fra Albert Thomsens Haand. »Hvad Matriklen fortæller« (Aarbogen for Svendborg Amt) blev prisbelønnet af Dansk historisk Fællesforening. I Vejle Amts Aarbøger skrev han 1920: »Christian Kirschbaum. Kammertjeneren, som blev Urmager og »Mekanikus« i Kolding« og 1929: »Komarksbuskene ved Kolding«. Overlærer Albert Thomsen var Ridder af Dannebrog.

Direktør Arthur Fang slutter en Skildring af Albert Thomsen (i »Fortid og Nutid«, 1952) saaledes: »Sjældent har der været en saa fuldkommen Harmoni mellem Personlighed, Gerning og Milieu som mellem Albert Thomsen og hans By. Det var noget mere end en Spøg, naar han ved en folkelig Festlighed blev kaaret som Holbæks populæreste Mand. Han var Provinsianer — i god Forstand, et samlende Udtryk for det bedste i sin By.«

Overlærer Albert Thomsen betød overordentlig meget for dansk Egnsforskning og Museumsvesen; hans store Viden, pædagogiske Evner og brændende historiske Interesse nød ogsaa Kolding By og Vejle Amt Gavn af. Det blev en uforglemmelig Oplevelse at møde den stiltfærdige Menneskeven. For alt dette er vi Tak skyldig.

Rasmus Mortensen.

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

Driftsregnskab fra 1. april 1952 til 31. marts 1953.

Indtægter:

Medlemsbidrag.....		kr. 3.477,70
Bidrag fra stat og kommuner:		
Staten	kr. 700,00	
Vejle amt	- 100,00	
Vejle byråd	- 50,00	
Vejle havn	- 50,00	
Kolding byråd	- 100,00	
Kolding havn	- 50,00	
Fredericia byråd	- 50,00	
Fredericia havn	- 100,00	
22 sognekommuner:		
Barrit-Vrigsted	- 25,00	
Bjært	- 20,00	
Brande	- 25,00	
Egtved	- 15,00	
Gauerslund	- 20,00	
Give	- 10,00	
Glud-Hjarnø	- 10,00	
Harte-Bramdrup	- 10,00	
Hejls	- 15,00	
Hornstrup	- 10,00	
Lindeballe	- 20,00	
Nørup	- 10,00	
Randbøl	- 20,00	
Ringgive	- 10,00	
Sdr. Stenderup	- 20,00	
Skibet	- 15,00	
Starup	- 10,00	
Urlev-Stenderup	- 10,00	
Vejstrup	- 10,00	
Ødis	- 10,00	
Ørum-Daugaard	- 20,00	
Øster Snede	- 10,00	
		<u>kr. 1.525,00</u>
		kr. 5.002,70

	Overført fra forrige side...	kr. 5.002,70
Bidrag fra banker og sparekasser:		
	Vejle Bank	kr. 100,00
	Vejle Bys og Amts Sparekasse.....	- 50,00
	Kolding Folkebank	- 50,00
	Kolding Spare- og Laanekasse	- 25,00
	Fredericia Privatbank	- 25,00
	Landmandsbanken i Fredericia	- 10,00
	Fredericia Byes og Omegns Sparekasse	- 50,00 kr. 310,00
Andre indtægter:		
	Salg af ældre årbøger.....	kr. 281,55
	Renter af obligationer (412,00 ÷ 1,00)	- 411,00
	Sparekasse- og girorenter	- 19,99
	Refusion af udlagt porto.....	- 1116,65 kr. 1.829,19
		kr. 7.141,89
	Kassebeholdning overført fra 1951—52	- 333,63
		<u>kr. 7.475,52</u>
Udgifter:		
	Udgivelse af årbogen	kr. 6.429,98
	Årsmøde, bestyrelsesmøder og repræsentation.....	- 243,75
Øvrige udgifter:		
	Dansk historisk fællesforening	kr. 69,45
	Brandforsikring	- 5,00
	Tryksager, kontorartikler m. m.....	- 307,14 kr. 381,59
		kr. 7.055,32
	Kassebeholdning at overføre til 1953—54	- 420,20
		<u>kr. 7.475,52</u>

Grundfondens regnskab fra 1. april 1952 til 31. marts 1953.**Indtægter:**

Beholdning fra 1951—52	Kr. 10.500,00
Obligationsrenter	- 412,00
Tilskud fra Kolding Sparekasse	- 25,00
Sparekasserenter	- 12,38
	<u>Kr. 10.949,38</u>

Udgifter:

Overført til driftsregnskabet 1952—53:		
Obligationsrenter (412,00 ÷ 1,00) ..	kr. 411,00	
Tilskud fra Kolding Sparekasse	- 25,00	
Sparekasserenter	- 12,38	kr. 448,38
Beholdning at overføre til 1953—54	- 10.501,00	
		<u>kr. 10.949,38</u>

Specifikation af beholdningen:

Jens Holms legat, obligationer	kr. 10.000,00
Jens Buchs legat, obligationer	- 500,00
Indestående i Kolding Sparekasse	- 1,00
	<u>kr. 10.501,00</u>

Fredericia, den 25. august 1953.

Ovenstående er revideret og fundet rigtigt. De anførte beholdninger var tilstede.

E. Gade.

H. C. F. Hansen.

ÅRSBERETNING

Som nævnt i vore vedtægter er det vor opgave at vække og nære den historiske sans i Vejle amt, og det første middel hertil har vi i vor årbog, som er udgivet hvert år.

I 1952 udkom denne med samme omfang som de foregående år og med artikler fra forskellige dele af amtet.

Foredragsvirksomhed er også nævnt i vedtægterne som middel. Den har været forsømt en del år, men er genoptaget de sidste år. Sidst fik vi ved årsmødet i Kolding den 13. september et interessant foredrag »Historiens tale i nutids belysning« ved museumsinspektør Jørgen Paulsen, som illustrerede det ved lysbilleder fra Frederiksborg Slot og dettes museum.

Men der var ligesom ifjor for få tilhørere. At det var så uheldigt at træffe sammen med børnehjælpsdag i byen, var næppe den eneste grund, snarere den, at foredragslytten er ved at gå over i historien.

På årsmødet mindedes formanden, amtmand Wamberg, afdøde arkitekt Zachariassen, Fredericia, som har været vor kasserer nogle år. I stedet for ham blev organist H. C. F. Hansen, Fredericia, valgt ind i bestyrelsen og påtog sig kassererhvervet. De ordinært afgående bestyrelsesmedlemmer, fhv. byrådssekretær Jacobsen, amtslæge Jakobsen, direktør Hess og gård-ejer Østergaard-Hansen blev genvalgt. I stedet for

organist Hansen blev overingeniør Baagøe, Fredericia, valgt til revisor.

Indsamling af optegnelser til brug for fremtidens lokalhistoriske forskning står også nævnt i vedtægterne som et middel, vi bør bruge, men ikke har gjort noget ved i mange år. Men i år kan vi glæde os over, at et ældre medlem, Søren P. Sørensen, Egtved, har sendt os et tykt hefte fuldt af egne optegnelser og avisudklip om sit sogn. Sørensen har før skrevet artikler i årbøgerne, nu magter han det ikke mere og sender dette til hjælp for andre, som kunne have tid og lyst.

Mon ikke andre kunne tænke ligeså? Vi bringer Sørensen vor tak.

Axel Johansen.

MEDDELELSE

TIL MEDLEMMERNE

Ældre Aargange af Vejle Amts Aarvog kan faas ved Henvendelse til Vejle Amts historiske Samfund, Ekspeditionen: Organist H. C. F. Hansen, Fyensgade 55, Fredericia.
Pris pr. Aargang 1905—1940: 3,00 Kr. (Ikke-Medlemmer Bogledepris 4,00 Kr.). 1941—46: 4,00 Kr. pr. Aarg. (Ikke-Medl. Bogledepris 5,00 Kr.). 1947: 5,00 Kr. (Bogledepris 6,00 Kr.). Ved Forsendelse tillægges Forsendelsesomkostninger. Udsolgt er: Aargang 1905, 1918 1. Halvbind og 1919.

Desuden sælges følgende Bøger:

	Medl.	Ikke-Medl.
Eliassen, P.: Historiske Strejftog i Kolding og Omegn. En Hjemstavnsbog. 1923. 312 S.	5,00 Kr.	6,00 Kr.
Hansen, Marius: Tirsbæk Gods og Ejere 1421—1921. Vejle Amts Aarvog 1923, I. 277 S.	6,00 -	7,00 -
Mortensen, Rasmus: Jysk Jærn. Undersøgelser vedrørende den gamle Jærnudvinding af Myremalm. 1940. 137 S.	6,00 -	7,00 -
Vejle Amt. En Hjemstavnsbog. Vejle Amts Aarvog 1934. 559 S.	6,00 -	7,00 -
Abitz og Bredsted: Litteratur om Vejle Amt.	6,00 -	7,00 -
Ravn, J. J.: Herslev og Viuf Sogne: Sognene i Holmans og Elbo Herred: Fra Holmans Herred. Vba Mus kontor fag 46.4 Vejle Amt		
Ved samlet Køb af alle (Ikke-Medl. 3,00 Kr.) kommende.	Vejle Amts årvog 1953	

Bliv Abonnent paa |

3317855914

Fællesforenings Tidsskrift: Landsarkivar Hvidfeldt, Viborg.

Vejle Byhistoriske Arkiv

3317855914

VEJLE AMTS AARBOG

som kan købes i Boghandelen, udsendes til Medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund. Medlemsbidraget er **5 Kr.** aarlig plus Omkostninger ved Aarbogens Forsendelse. Indmeldelser i Samfundet bedes sendt til et af Bestyrelsens Medlemmer eller direkte til Kassereren, Organist H. C. F. Hansen, Fredericia.

SAMFUNDETS BESTYRELSE:

Amtmand A. M. Wamberg, Vejle.

Formand.

Byraadssekretær Niels Jacobsen, Kolding.

Næstformand, Medlem af Redaktionsudvalget.

Amtslæge, Dr. med. Jakob Jacobsen, Vejle.

Redaktør af Aarbogen.

Organist H. C. F. Hansen, Fredericia.

Kasserer.

Landinspektør Axel Johansen, Kolding.

Sekretær.

Overbibliotekar Erik Ebstrup, Kolding.

Arkivar.

Apoteker Arnold Hansen, Kolding.

Medlem af Redaktionsudvalget.

Direktør Harald Hess, Vejle.

Amtsraadsmedl., Grdr. R. P. Østergaard-Hansen,

Skulsballe pr. Vrigsted.

Maskinmester Edv. Nissen, Fredericia.

Amtsforvalter Jørgen Swane, Vejle.

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI . KOLDING